

Міністерство освіти і науки України
Ministry of education and science of Ukraine
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ISSN 2307-7778 (Print)

**Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія**

Випуск 2

**Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University
Series: History**

Issue 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / головний редактор Іван Зуляк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 2. 88 с.

Збірник розрахований на здобувачів вищої освіти (першого-третього рівнів), викладачів історії, науковців, докторантів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Зуляк І. С. – д.іст.н., проф. (Україна)

Відповідальний редактор: Кліш А.Б. – д.іст.н., проф. (Україна)

Редакційна колегія:

Елла Бистрицька – д.іст.н., проф. (Україна); **Вацлав Вежбенец** – д.іст.н., проф. (Польща); **Іван Куций** – д.іст.н., проф. (Україна); **Олег Малярчук** – д.іст.н., проф. (Україна); **Микола Москалюк** – д.іст.н., проф. (Україна); **Ірина Скакальська** – д.іст.н., проф. (Україна); **Володимир Старка** – д.іст.н., проф. (Україна).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія» Серія КВ № 15879-4351 від 12.10.2009 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Засновник: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Адреса редакції: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Видається за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від 19.12.2023)

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023
© Автори статей, 2023

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History /chief editor Ivan Zulyak. Odesa: “Helvetika” Publishing House. 2023. Issue 2. 88 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Ivan Zulyak – PhD hab. (History), Professor

Executive editor: Andriy Klish – PhD (History), Professor

Editorial Board:

Ella Bystrytska – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Wacław Wieźbenec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Ivan Kutsyi** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Oleg Malyrchuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Mykola Moskaliuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Iryna Skakalska** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka** – PhD (History), Professor (Ukraine).

The collection is indexed in the international databases: Google Scholar

Print media registration certificate «Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History» series KV No. 15879-4351 dd. 12.10.2009

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Founder: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Office address: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Maxym Kryvonos Str., 2, Ternopil, 46027

Issued by the decision of the Academic Council of
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Protocol No. 7 of 19.12.2023)

ЗМІСТ

Юрій ПАВЛОВИЧ ІСТОРІЯ СЕЛА ГОРДИНЯ НА САМБІРЩИНІ.....	6
Ігор САЛАМАХА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ ОРГАНІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	13
Андрій КРИСЬКОВ «ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ О ПОЗЕМЕЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССИИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДВОРЯНСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.....	20
Володимир РУТАР ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ АВІАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ЛИСТОПАДІ – ГРУДНІ 1918 РР.....	24
Данило КРАВЕЦЬ ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) НА ЕМІГРАЦІЇ (1940-І – 1980-І РР.).....	35
Юлія Чайка ВІДНОВЛЕННЯ АНІМАЦІЙНОГО КІНО ТА ТЕЛЕМОВЛЕННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ В УРСР УПРОДОВЖ 1950–1960-Х РР.....	44
Наталія ЛУБКОВИЧ ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ХРАПЛИВОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (30–40-І РР. ХХ СТ.).....	50
Богдан БАРАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА 1941–1944 РР.....	57
Ярослав Стоцький КОНФЕСІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАПТИСТСЬКИХ І П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИХ ГРОМАД ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В 1976–1991 РР.....	63
Ярослав ВІЗНЯК СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХІ СТ.).....	76

CONTENTS**CONTENTS**

Yurii PAVLOVYCH HISTORY OF THE VILLAGE OF HORDYNIA IN THE SAMBIR REGION.....	6
Ihor SALAMAKHA ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF MONUMENT PROTECTION BODIES OF EASTERN GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY.....	13
Andriy KRYSKOV «NUMERICAL DATA ON LAND PROPERTY IN EUROPEAN RUSSIA» AS A SOURCE OF THE STUDY OF NOBLE LAND OWNERSHIP IN THE PROVINCES OF RIGHT BANK UKRAINE OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY.....	20
Volodymyr RUTAR ORGANIZATION OF POLISH AVIATION IN EASTERN GALICIA IN NOVEMBER – DECEMBER 1918.....	24
Danylo KRAVETS POLITICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN NATIONAL-DEMOCRATIC ALLIANCE (UNDA) ON IMMIGRATION (1940S – 1980S).....	35
Yulia CHAIKA RESTORATION OF ANIMATION AND TELEVISION FOR CHILDREN FROM THE PERIOD OF THE 1950S - 1960S IN UKRAINE.....	44
Natalia LUBKOVYCH ACTIVITY OF YEVEN KHRAPLYVYI IN THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (30S–40S OF THE XX CENTURY).....	50
Bohdan BARAN SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE DISTRICT OF GALICIA 1941–1944.....	57
Jaroslav STOTSKYJ CONFESSIONAL TRANSFORMATIONS IN BAPTIST AND PENTECOSTAL COMMUNITIES IN WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN 1976–1991.....	63
Yaroslav VIZNIAK FORMATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AND LITHUANIAN INTERSTATE RELATIONS IN THE POLITICAL SPHERE (AT THE END OF XIX – EARLY XXI CENTURIES).....	76

УДК 94(477):316.343.37

DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.1

Юрій ПАВЛОВИЧ

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України, вул. Козельницька 4, м. Львів, Україна, 79000 (shadowjke1993@ukr.net)

Yurii PAVLOVYCH

PhD (History), Junior Researcher of the Department of Modern History of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, st. Kozelnytska 4, Lviv, Ukraine, 79000 (shadowjke1993@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9261-1129>**ІСТОРИЯ СЕЛА ГОРДИНЯ НА САМБІРЩИНІ**

Анотація. Мета дослідження: проаналізувати основні періоди в історії села Гординя, що на Самбірщині. Дослідження історії окремих населених пунктів є актуальними, тому що історію своєї країни потрібно починати вивчати із найменших сіл, адже багато відомих українських діячів, вчених, письменників є вихідцями власне із таких сіл. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних, зокрема історико-системного методу. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що докладно проаналізовано пласти історичного минулого нашої Батьківщини в контексті історії села Гординя, детально висвітлено життя мешканців села у різних аспектах: соціальному, господарському, культурному та духовному. **Висновки.** Особливої цінності дослідженням такого типу надає українська візія локальних проблем крізь призму глобальних. Історія окремих населених пунктів є цінним доповненням до вивчення історії України та джерелом кращого розуміння місцевої української культури.

Ключові слова: Гординя, історія села, Самбірщина, Перемиська земля, Прикарпаття.

HISTORY OF THE VILLAGE OF HORDYNIA IN THE SAMBIR REGION

Abstract. The purpose of the Study: to analyze the main periods in the history of the village of Hordynia in the Sambir region. Studies of the history of individual settlements are relevant, because the history of their country should be studied from the smallest villages, because many famous Ukrainian figures, scientists, writers are natives of such villages. The Research Methodology is based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special-historical, in particular historical-system method. The Scientific Novelty of the study is that it analyzes in detail the layers of the historical past of our country in the context of the history of the village Hordynia, details the life of the villagers in various aspects: social, economic, cultural and spiritual. Conclusions. The Ukrainian vision of local problems through the prism of global ones attaches special value to this type of research. The history of individual settlements is a valuable addition to the study of the history of Ukraine and a source of better understanding of local Ukrainian culture.

Key words: Hordynia, history of the village, Sambir region, Peremyshl land, Prykarpattia.

Постановка проблеми. Локальна історія – одна із найважливіших кластерів в історії країни, оскільки відмінності традицій, діалектів, ставлення до нових викликів, військова історія, загалом еволюція світосприйняття стає фундаментом для розуміння української історії, до викладання української історії, а історичне краєзнавство дає можливість це досягнути. **Мета статті** – подати цілісну картину розвитку села Гордині у визначений період, розкрити особливості його розвитку, висвітлити маловідомі факти його історії.

Виклад основного матеріалу. Село Гординя розташоване в Придністровській низовій долині, яка розпочинається від великого коліна річки Стрв'язь (біля села Луки, колись – Конюшки Семинівські) і тягнеться аж під Нижнів на відстань 277 км, в найширшому місці вона має 68 м. Село лежить на правому березі Дністра, на північному краю пагорбкуватого пасма, найвище піднесення якого 308 м є на південь від Гордині. В півніжжі того пасма тече р. Дністер від заходу та Бистриця – потік, що

протікає на сході через Білинку, Сокирчиці, Гординю і впадає в Дністер. Площа села Гординя становить 27 км². Західну окраїну села становить шляхетський присілок Закуття, центральна частина – Гординя і східна частина – Сокирчиці. Джерела про село Гординя, найкраще шукати в архівах Перемишля, оскільки це місто було центром нашого краю від найдавніших часів. І в часи Київської Русі, і в період роздробленості (як Перемишльке князівство) чи в час існування Галицько-Волинської держави. Продовжувало воно ним бути і після польської експансії 1340–1349–1387 рр., коли більшу частину Галицько-Волинської земель було приєднано до Польського королівства (спершу на правах автономії під назвою Руська земля, а пізніше під назвою Руське воєводство). Найвні нині джерела вказують на давнє походження Гордині. Багато документів вдалося знайти у Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Найдавніші записи, які стосувалися села, знаходилися в Коронній метриці початку XVI ст. В Перемиських актах гродського і земського судів, які розглядали різні майнові справи і вели записи в Коронну метрику (де згадувалося село), зазначені 1511, 1532, 1538 рр. (TsDIAL, f. 14. с. 248, р. 319–326). Завдяки цим записам вдалося встановити як село називалося раніше і від чого походить його назва. Спершу село (осада) називалося Ордина, потім Ординя і вже пізніше – Гординя. Отже, походить назва його від терміну «орда» (так називалася самоуправа у селах, населених «ординцями» – княжими слугами). Звідси можна стверджувати, що село було засноване в княжі часи. Основним обов'язком ординців було контролювати княжі землі. Наглядали вони ще за дорогами та возили князівські депеші на велику відстань.

В 1557 р. стається подія, яка дає зрозуміти, коли ж було засноване село. Саме тоді до короля Сигізмунда II звернувся мешканець села, шляхтич Іван Федькович Гординський, за підтвердженням грамоти XIII ст., яка була надана його родичеві князем Левом Даниловичем. До 1557 р. село Гординя вважалося королівським і належало до Самбірської економії, до Дублянського ключа. Гординські були в селі солтисами, а маючи грамоту, вони ставали власниками і могли здійснити його продаж.

Наступними документами, які пов'язані з територією села Гординя – це документи, які стосуються опису інвентаря, будинків, земельних наділів. Один з таких документів – це документ 1692 р., ревізія в селі Гординя. Документ розміщений на 32 аркушах, написаний польською. У цьому документі поданий опис території села Гординя, межі села, які, до речі, близькі до сучасних – на сході село межує з селом Корналовичі, на заході – з Малою Білиною (не доходячи 0,5 км), північна межа – ріка Дністер (TsDIAL, f. 14. с. 258, р. 32). Село Гординя, за адміністративним поділом 1782 р., відійшло до Самбірської округи («циркулу»), а всього таких циркулів стало 16 (коли в провінцію входили Буковина і Закарпаття їх було 18). Документ, «Журнал обліку земельних ділянок із зазначенням їх розміру, категорії с. Гординя Самбірського округу», дає розуміння щодо площі села. В джерелі тільки в цифрах, без рукопису, позначені ділянки з їх розмірами, всього в Гордині було 6003 парцелії (ділянки). Документ написаний польською мовою і виданий 1853 р. (TsDIAL, f. 186. с. 4614).

Період 1914–1916 рр. для Гордині був переповнений драматичними подіями: воєнне лихоліття, відродження національної державності, боротьба за неї і гіркота поразки. 1 серпня 1914 року почалася Перша світова війна.

У перші дні війни найвпливовіші західноукраїнські партії створили Головну Українську Раду, яка в серпні 1914 р. оголосила про формування українського військового підрозділу – Українські Січові Стрільці (далі – УСС). Командування над ним обійняла Українська Бойова Управа (далі – УБУ). Добровольців зібралися десятки тисяч, уряд дозволив створити лише два полки по тисячу чоловік і курінь із 500 осіб – Легіон УСС.

Громадянство Самбора доручило справу військової підготовки молоді вихідцю із Гордині Андрієві Чайковському, який з січня 1914 р. відкрив адвокатську канцелярію у Самборі

(Chaykovs'kuu, 1931, p. 13). Хоч австрійський уряд не дав стрільцям навіть тогочасних рушниць (а застарілі, зняті з озброєння), належно не підготував, а зразу кинув в бій, стрільці – добровольці показали себе з найкращого боку і вкрилися безсмертною славою в героїчних боях на Маківці, на Лисоні, Золотій Липі та інших місцях. Серед них були і мешканці Гордині: Василь Городиський (якому було 15 років), Яким Воютицький, а також Іван Гавриляк та Петро Паньків з Корналович, Михайло Савин з Татар, та багато інших (Vykhans'kuu, 2011, p. 70). В Легіон йшли хлопці, переважно, з австрійського війська, де служили. Січові Стрільці хоча не мали хорошої зброї і короткий період на бойовий вишкіл, але все ж таки змогли вдало відбивати наступи росіян, яскравими прикладами є бої на горі Маківка і Лисоня (USS: 1914–1974, 1974, p. 16).

Вже 13 вересня 1914 р. росіяни зайняли Самбір та усю околицю. Російська військова влада розпочала переслідування й повальні арешти мешканців Самбора, як і Східної Галичини загалом. Серед них був і А. Чайковський, який у той час повернувся до Самбора (Chaykovs'kuu, 2002, p. 277).

Перша світова війна стала великим лихом для мешканців Гордині: на неї було мобілізовано все чоловіче населення віком від 21 до 42 років, реквізовано велику кількість коней, значну кількість худоби. 18 жовтня 1914 р. у Львові було створено УНРаду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Розпочалася підготовка до перейняття влади у Сх. Галичині українцями. Від імені УНРади провідна діячка Олена Степанів прибула до Самбора 31 жовтня і доручила Данилові Стахурі взяти владу у Самборі, а у Самбірському повіті – Андрієві Чайковському (це сталося вночі з 30 жовтня на 1 листопада). Останній наступного дня приїхав в Гординю, щоб набрати з навколишніх сіл хоч би сотню добровольців та повести їх на Самбір. Спершу Андрій Чайковський провів збори в Закуття (східна частина села Гординя), переконавши людей, «коли Австрія впала і ми звільнені від присяги, то тепер маємо право на своїй землі свою державу будувати». Зранку 2 листопада А. Чайковський поїхав до сусіднього села Корналович, де за допомогою Миколи Грущака (голови читальні «Просвіта», з яким воював в Боснії) зібрав віче в читальні, закликав присутніх на ньому йти до війська і насамперед в Самбір. Серед учасників віча були два підстаршини, у тому числі Осип Струмеляк, який потім стане вояком УГА, артилеристом. Такі ж віча за той день зібрав Андрій Чайковський у Гордині шляхетській, Гордині рустикальній, Сокирчицях, Білинці. Під вечір він прибув до Великої Білини до отця Петра Погорецького, якого знав давніше, написав навіть для нього як голови Товариства Руської шляхти в Галичині установчий Статут. Зранку, 2 листопада у Великій Білині він провів віче. На другий день – 3 листопада, громада з Гордині, Корналович, Білини, Великої Білини направилися до Самбора. Однак до Самбора швидше прибули старосамбірчани, вони самі перебрали владу в Самбір (Shankovs'kuu, 1989, p. 51).

Встановлення українцями влади у Львові та в повітах Східної Галичини здійснилося протягом 1–7 листопада 1918 р. (Shankovs'kuu, 1989, p. 51). У більшості повітів основними дійовими особами повстання були українські військові відділи з розквартированих там австрійських частин, демобілізовані українські старшини та рядові. За допомогою місцевої інтелігенції і селян з навколишніх сіл вони, користуючись раптовістю, роззброювали місцеві військові підрозділи та відділення жандармерії, займали державні установи. У більшості населених пунктів Галичини при встановленні української влади обійшлося без кровопролиття. Спроба збройного опору була вчинена поляками лише в окремих містах, зокрема, у Бориславі, Самборі та Перемишлі, де були організовані польські військові підрозділи. У Самборі також першою встановила владу місцева польська громада. Невдовзі навколишні селяни та військова залога зі Старого Самбора допомогли українцям взяти місто під своє урядування. Туди і вирушили, на підмогу, мешканці Гордині, Корналович, Білини на чолі з Андрієм Чайковським. Перебравши

в свої руки основні державні установи, українці розпочали формування системи виконавчої влади на національній основі. Не створюючи принципово нових управлінських структур, вони відновили функціонування існуючих при австрійському режимі місцевих виконавчих органів. Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені українські комісари. Посада повітового комісара замінювала начальника місцевої адміністрації – повітового старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому наміснику.

Повітовим комісаром обрано Андрія Чайковського. Міський комісар: Данило Стахура, адвокат (УНДП). Делегати до УНРади: від міста – Олександр Бойцун, професор гімназії; від повіту – Тадей Залеський, вчитель гімназії (Chaykovs'kuu, 2002, р. 2–100). Одне з головних завдань, яке він мав вирішити – створення збройних сил молодій державі – Галицької Армії. З усіх сіл до неї стали вступати колишні вояки. З Гордині, зокрема, до неї вступили: Осип Баган (булавний), Броніслав Біж, Ілько Бережницький, Василь Городиський, Тимко Возняк, Михайло Баб'як, Богдан Мороз та інші. Більшість з них входили у восьму бригаду ГА названу «Самбірською», якою командував – спершу майор Гофман, а опісля капітан Шмідт. 21 грудня 1918 р. на основі Конституції ЗУНР було проведено місцеві вибори, на яких обирали керівників міст, містечок і сіл. В Гордині було створено раду села, комісаром обрано Івана Совінського, Сокирчесь – Ціхоцького, Закуття – Білінського (TsDIAL, f. 361. c. 164, р. 124). Поляки, оговтавшись від несподіванки, перейшли в контрнаступ, мобілізувавши всі свої сили і всі ресурси на реванш. На допомогу їм прийшла сформована у Франції 60 тис. польська армія генерала Ю. Галлера. Польські війська 14 травня 1919 р. під Самбором і Щирцем прорвали фронт і стали відтісняти вояків УГА. На жаль галицькі вояки не встояли і стали масово повертатися по домівках. Окупувавши Східну Галичину, поляки розпочали репресії над українцями. Так зі спогадів Василя Городиського, який давав інтерв'ю газеті «Самбірські Вісті», дізнаємося таке: «У полк Січових Стрільців, – сказав Василь Лук'янович, – я вступив добровільно, ще будучи в австро-угорській армії. Потім билисьмосі з поляками, а знаєте де? Неподалік Самбора. З канона, який смо мали в Лішні, билисьмо на Городище, де стояли польські легіонери. Ой, файним каноніром був Струмеляк з Корналович. Майже всі набої лягали на ціль, що викликало паніку серед поляків. Після боїв повертався додому в стрілецькій формі, як побачили поляки, що ми в українській стрілі повертаємось додому, а було їх набагато більше і зброї ми не мали ніякої, то били нас прикладами і кинули в фосу*, думали що ми вже мертві. А ми вижили і ледь живі добралися додому» (Storozh, 1991, р. 3).

Вже 13 травня 1914 р., як розповідає у своїх «Чорних рядках» А. Чайковський: «Самбір став втікати від поляків». На простому селянському возі з усією своєю родиною направлявся в Коломию і Андрій Чайковський. Біля села Городища він наздогнав Осипа Струмеляка із справною гарматою, який теж відступав, однак не мав набоїв до гармати, не мав за що купити, хоча в Дрогобичі була нафта, на якій, як собака на сні, сидів Вітик («борець за Україну» такий як і нинішні «соціалісти»), залишаючи її «в цілості» полякам, а за неї чехи, угорці давали нам все: зброю, обмундирування, харчі. Отже переміг нас не ворог, «перемогли» себе самі!» (Chaykovs'kuu, 2002, р. 207–273).

В 1920-х рр. в селі Гординя проживало 1899 осіб в 418 хатах. Якщо розглянути по території розселення, то в Гордині шляхетській – 96 хат, 418 мешканців, в Гордині рустикальній – 188 хат, 878 мешканців, в Сокирчицях – 134 хати, 603 мешканців (Arkhiv Hordynia, 1930, р. 10).

В Гордині з ініціативи священника о. Юрія Гошки і його сина Ярослава уже в 1921 р. (в числі перших дев'яти в Самбірському повіті) знову запрацювали читальні «Просвіти» (причому не одна, а цілих три: в Закутті, в Гордині та Сокирчицях), очолювали їх: в Закутті – Василь Городиський (колишній вояк УПА, січовий стрілець), в Гордині – Осип Пазюк та Степан Рак, в Сокирчицях – Йосип Фурдин. Усі читальні вели просвітницьку і економічну роботу: передплачували газети і журнали, залучали мешканців села до читання.

1 вересня 1939 р. Німеччина розпочала військову операцію проти Польщі. У відповідь Велика Британія і Франція, згідно з попередніми домовленостями з польським урядом, 3 вересня 1939 р. оголосили війну Німеччині. З локального конфлікту між Німеччиною та Польщею війна переросла у світову. Після приходу нової влади розпочалась «радянська». Створено постійні органи влади (в Гордині головою сільської ради став Осип Охіндушко, а секретарем Степан Возняк). Спершу село відійшло до Дрогобицького району Львівської області, а коли в грудні 1939 р. утворено Дрогобицьку область, а в січні 1940 р. Дублянський район, то відійшло туди (Komunist, 1939, р. 2–3). Весною 1940 р. в Гордині створено колгосп на базі панського маєтку «імені Лесі Українки». Його головою став – Корнелій Городиський. У той же рік розпочалися репресії. В червні 1941 р. в Гордині було заарештовано священика – патріота отця Юрія Гошку (довгий час він переховувався). Його було схоплено в сільраді й відвезено до Самбірської слідчої в'язниці.

Вибух німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. відкрив нову драматичну сторінку в історії Гордині. У Львові 30 червня 1941 р. ОУН-б проголосила Акт Відновлення Української держави. Проте вже 8 липня Акт відновлення нацистами було анульовано, прийшла нова влада. Взимку – весною з 1941 р. на 1942 р. в селах стався голод (рік був дуже складний, врожай був мізерний, а німці забрали податки (контингент зерна і картоплі) з розрахунку на всю землю, яка була в господарстві). В найгіршому становищі по селах опинилися євреї. Їх перетворювали на ізгоїв (кожен на одязі мав нашиту металеву зірку), згодом їх вивезли в гетто (закриту і ізольовану ділянку міста Самбора чи Дрогобича), відтак стали вивозити в ліси і розстрілювати цілими сім'ями. Мешканці села Гордині переховували євреїв. Це зробили Мирослава Городиська (6-ти річну дівчинку), Стефанія Городиська (двох хлопчиків), Іван Гординський Федькович (двох єврейських дівчаток з Корналович) (Vykhans'kuu, 2011, р. 100). Дуже скоро в нацистській Німеччині став відчуватися брак робочої сили, тому з окупованих країн, в тому числі із території Галичини, німці сали вивозити молодь на роботу в Німеччину. З Гордині були забрані більше 15 чоловік, в тому числі: Ярослав Баган, Анна Баган, Ольга Біж, Ольга Богуцька, сестри Стефанія і Іванна Гординські та інші. З весни 1943 р., після поразки німців під Сталінградом, коли стало очевидним, що вони можуть програти війну, утворюється дивізія «Галичина». З Гордині зголосилося і вступило в неї 28 чоловік, серед них – Євген Баб'як, Осип Бандирський, Осип Бережницький, Ігор Городиський, Іван Городиський, Євген Городиський, Іван Грушак, Володимир Гошка (син о. Юрія Гошки), та інші (Vykhans'kuu, 2011, р. 101).

Починають формуватися загони Української Повстанської Армії (спершу під виглядом Української Національної Самооборони), яка створюється із молоді ОУН (б). Діє вона активно і в Гордині від якої до її складу входять: Федір Фурдин (станічний), Володимир Гошка, Михайло Греділь, Степан і Осип Раки, Іван Совінський, Михайло Гординський, Осип і Іван Гординські, Михайло Возняк, Михайло Чепіль, Тимофій Баб'як, Микола Федак та інші. Згодом в УПА вступили: Іван Наконечний («Орленко», старший булавний), Федір Юзвяк («Вуйко»), Володимир Гошка («Мирон»), Іван Сегер («Ярий»), Михайло Дзюба («Степовий»), Володимир Павлович, Осип Гавриляк, Дмитро Федак, та інші. Активними вояками стали сестри Білинські Ярослава і Ірина і Наталка (Lebed', 1993, р. 115). На території Дрогобиччини діяли відділи УПА. В селі Гординя повстанці відділу «Булава» 28 серпня 1946 р. зруйнували сільську раду, знищили телефонний зв'язок, конфіскували товари з кооперативу. Місцеві, які знаходилися в лісах навколо села очолював Іван Наконечний «Орленко» та Степан Стебельський «Хрін» (Lebed', 1993, р. 116). Новий етап в історії Гордині розпочався із проголошенням незалежності України у 1991 р. Характерною особливістю початку 90-х рр. ХХ ст. став бурхливий розвиток національного, громадського та духовного відродження українського народу. Не оминули ці процеси і мешканців Гордині. На території села ще в 1990 р. формується осередок Народного

Руху України (далі – НРУ), головою якого стає В. О. Присташ. Також в НРУ входять Греділь Михайло, Греділь Богдан, Кміть Степан, Белай Ольга. В березні 1991 р. насипано і посвячено в Сокирчицях (східна частина села Гординя) могилу УСС, ініціаторами були Михайло Греділь, Євген Дзюба, Осип Федак, Віра Присташ, кошти для насипу і оформлення могили надав мешканець Гордині Осип Бандирський (Vykhans'kuu, 2011, р. 70). В квітні 1991 р. гординська церква отримала статус храму УГКЦ. В червні біля школи, яка почала будуватися в 1970 р. і працює до сьогодні, посвячено Почесний Знак на честь відомого письменника Андрія Чайковського, який провів дитячі роки в Гордині (Vykhans'kuu, 2011, р. 71).

Висновки. З 2014 р. в Україні стартувала реформа децентралізації, згідно якої передані повноваження та фінанси від державних органів влади до органів місцевого самоврядування. На сайті Кабінету Міністрів України вказано, що основною метою децентралізації є «формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад» (Reforma detsentralizatsiyi, 2014). На сесії Новокалинівської міської ради 11 серпня 2015 р. прийнято рішення «Про добровільне об'єднання територіальних громад Відповідно до статей II, IV, VI, VII Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Село Гординя Гординянської сільської ради об'єднується з територіальними громадами сіл Велика Білина, Мала Білина, Велика Хвороща Великобілинської сільської ради, села Корналовичі Корналовицької сільської ради, сіл Калинів, Кружики Калинівської сільської ради, міста Новий Калинів Новокалинівської міської ради в територіальну громаду з центром у місті Новий Калинів (Novokalynivs'ka hromada, 2015, р. 1).

Бібліографія

- Чайковський А. Я.** (1931). Як формовано Січових Стрільців у Самбірщині. Літопис Червоної Калини. № 9.
- Виханський Б. А.** (2011). Дрогобич. 243 с.
- УСС: 1914–1974.** (1974). Філадельфія. 37 с.
- Чайковський А. Я.** (2002). Спогади. Листи. Дослідження: у 3 т. Львів. Т. 1. 514 с.
- Шанковський Л. І.** (1989). До останнього віддиху. Вісті Комбатанта. Торонто; Нью Йорк. № 4. 51 с.
- Чайковський А. Я.** (2002). Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 року до 13 травня 1919 року. С. 2 – 100.
- Сторож С.** (1991). І воскрес їх подвиг. Самбірські Вісті. Вип. 3. 6 с.
Архів Гординянської сільської ради.
- Комуніст.** (1939). № 248. 12 с.
Інтерв'ю мешканки села Гординя 1919 р. н. Городиської – Прокоп'як Ольги. Особистий архів автора.
- Лебедь М. К.** (1993) УПА. Дрогобич: «Відродження». 197 с.
- Урядовий портал. Реформа децентралізації. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi>
- Новокалинівська громада. Офіційні документи. Рішення сесії міської ради №430 «Про добровільне об'єднання територіальних громад». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://novokalynivska-gromada.gov.ua/docs/220863/>
- ЦДАЛ. Ф. 14. (Перемиський земський суд) Оп. 1. Спр. 248. Арк. 319 – 326.
- ЦДАЛ. Ф. 14. (Перемиський земський суд) Оп. 1. Спр. 258. Арк. 32.
- ЦДАЛ. Ф. 186. (Крайова земельно – податкова комісія) Оп. 1. Спр. 4614.
- ЦДАЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 124.

References

- Chaykovs'kyi A. Ya.** (1931). Yak formovano Sichovykh Stril'tsiv u Sambirshchyni. Litopys Chervonoyi Kalyny. # 9. [in Ukrainian].
- Vykhans'kyi B. A.** (2011). Drohobych. 243 s. [in Ukrainian].
- USS: 1914–1974. (1974). Filadel'fiya. 37 s. [in Ukrainian].
- Chaykovs'kyi A. Ya.** (2002). Spohady. Lysty. Doslidzhennya: u 3 t. L'viv. T. 1. 514 s. [in Ukrainian].
- Shankovs'kyi L. I.** (1989). Do ostann'oho vidydkhu. Visti Kombatanta. Toronto; N'yu York. # 4. 51s. [in Ukrainian].
- Chaykovs'kyi A. Ya.** (2002). Chorni ryadky. Moyi spomyny za chas vid 1 lystopada 1918 roku do 13 travnya 1919 roku. S. 2 – 100. [in Ukrainian].
- Storozh S.** (1991). I voskres yikh podvyh. Sambir's'ki Visti. Vyp. 3. 6 s. Arkhiv Hordynyans'koyi sil's'koyi rady. [in Ukrainian].
- Komunist. (1939). # 248. 12 s. [in Ukrainian].
- Intervyu meshkanky sela Hordynya 1919 r. n. Horodys'koyi – Prokop"yak Ol'hy. Osobystyy arkhiv avtora. [in Ukrainian].
- Lebed' M. K.** (1993) UPA. Drohobych: «Vidrodzhennya». 197 s. [in Ukrainian].
- Uryadovyy portal. Reforma detsentralizatsiyi. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-detsentralizatsiyi> [in Ukrainian].
- Novokalynivs'ka hromada. Ofitsiyi dokumenty. Rishennya sesiyi mis'koyi rady #430 «Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad». [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://novokalynivskagromada.gov.ua/dotss/220863/> [in Ukrainian].
- TsDIAL. F. 14. (Peremys'kyi zems'kyi sud) Op. 1. Spr. 248. Ark. 319 – 326. [in Ukrainian].
- TsDIAL. F. 14. (Peremys'kyi zems'kyi sud) Op. 1. Spr. 258. Ark. 32. [in Ukrainian].
- TsDIAL. F. 186. (Krayova zemel'no – podatкова komisiya) Op. 1. Spr. 4614. [in Ukrainian].
- TsDIAL. F. 361. Op. 1. Spr. 164. Ark. 124. [in Ukrainian].

УДК 94(477) «18»:351.853
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.2

Ігор САЛАМАХА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, політології та права
Національного лісотехнічного університету України, вул. Генерала Чупринки, 103, м. Львів, 79057
(ig.sal@ukr.net)

Ihor SALAMAKHA

PhD (History), Docent of the Department of History of Ukraine, political science and law. Ukrainian
National Forestry University, 103 Gen. Chuprynka St., Lviv, Ukraine, 79057 (ig.sal@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-5800>

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ ОРГАНІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. Мета дослідження: проаналізувати розвиток пам'яткоохоронних структур Східної Галичини. Простежити причини та динаміку збільшення кількості східногалицьких урядовців-консерваторів впродовж 50-80 років ХІХ ст. Проаналізувати передумови виникнення «Цісарсько-королівського Кола консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині». **Методологія дослідження** базується на принципах системності, історизму, авторської об'єктивності, науковості, а також на основі загальнонаукових (синтез, аналіз, пояснення, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-порівняльний, історико-системний) методів. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі аналізу невідомих раніше архівних матеріалів, докладно проаналізовано динаміку розвитку пам'яткоохоронних органів Східної Галичини. Досліджено проблему поділу Галичини на консерваторські округи у 1887 р. та уточнено персональний склад урядовців-консерваторів. Зроблено спробу пояснити причини та обставини виникнення «Цісарсько-королівського Кола консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині». **Висновки.** Пам'яткоохоронні органи у Східній Галичині пройшли тривалий шлях розвитку. На перших порах справою охорони історичних пам'яток займався один урядовець-консерватор, який повинен був опікуватись усіма пам'ятками у краї. Після реорганізації віденської Центральної Комісії у 1873 р. чисельність східногалицьких пам'яткоохоронців зростає до чотирьох, а з 1887 р. територію Галичини поділено на консерваторські округи, та призначено у кожен округ окремого консерватора. Процес реорганізації органів охорони пам'яток набув свого логічного завершення у 1889 р., коли східногалицькі консерватори, для координування співпраці між собою, створили організацію під назвою «Цісарсько-королівське Коло консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині», яка незабаром стала головним пам'яткоохоронним органом східної частини Галичини та отримала визнання центральних та місцевих органів влади.

Ключові слова: консерватор, історичні пам'ятки, Східна Галичина.

ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF MONUMENT PROTECTION BODIES OF EASTERN GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Abstract. The purpose of the study: to analyze the development of monument protection structures of Eastern Galicia. To trace the reasons and dynamics of the increase in the number of East Galician conservative government officials during the 50-80 years of the XIX century. Analyze the preconditions for the emergence of the «The Royal conservatives and respective circle origin in the Eastern Galicia». **The research methodology** is based on the principles of systemicity, historicism, author's objectivity, scientific, as well as on the basis of general scientific (synthesis, analysis, explanation, generalization) and special-historical (historical-comparative, historical-system) methods. **The scientific novelty** of the study is that for the first time in Ukrainian historiography, based on the analysis of previously unknown archival materials, the dynamics of the development of monument protection bodies of Eastern Galicia is analyzed in detail. The issue of Galicia division into conservatory districts in 1887 and the members of conservatives specification is treated in details. The attempt has been made to explain the cause and the circumstances of «The Royal conservatives and respective circle origin in the Eastern Galicia». **Conclusions.** Monument protection bodies in Eastern Galicia have come a long

way. At first, one conservative government official was involved in the protection of historical monuments, and he was supposed to take care of all the monuments in the region. After the reorganization of the Vienna Central Commission in 1873, the number of East Galician monument guards increased to four, and from 1887 the territory of Galicia was divided into conservation districts, and a separate conservative was appointed to each district. The process of reorganization of monument protection bodies came to a logical end in 1889, when the Eastern Galician conservatives, to coordinate cooperation with each other, created an organization «The Royal conservatives and respective circle origin in the Eastern Galicia», which soon became the main monument body of the eastern part of Galicia and was recognized by central and local authorities.

Key words: conservative, historical monuments, Eastern Galicia.

У другій половині XIX ст. уряд Австрійської імперії серйозно зацікавився станом збереження історичних пам'яток в країні. Указом цісаря від 31 грудня 1850 р. у Відні була створена спеціальна «Центральна Комісія для вивчення і збереження історичних будівель» (далі – Центральна Комісія), завданням якої було дбати про збереження для майбутніх поколінь давніх пам'яток на всій території держави. До 1860 р. вона підпорядковувалась Міністерству торгівлі та промисловості, а пізніше – Міністерству освіти та віросповідань (Demetrykiewicz, 1885, р. 12). В окремих краях (в тому числі і в Східній Галичині) справою збереження історичних пам'яток повинні були займатись урядовці-консерватори, які підпорядковувались Центральній Комісії. Консерваторам у їх роботі допомагали кореспонденти, які теж працювали на добровільних засадах.

Аналіз основних джерел та публікацій. Основним матеріалом при написанні статті стали матеріали, віднайдені у фондах Центрального державного історичного архіву України у місті Львові та відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. В українській історіографії, на жаль, проблема розвитку памятоохоронних органів Галичини другої половини XIX ст. зовсім не була висвітлена. Серед польських дослідників цієї теми торкались у своїх працях Я. Войцеховський (Wojciechowski, 1930-1931, pp. 3-33), Я. Прушинської (Pruszyński, 1989), Й. Фрич (Frycz, 1976), Я. Шипош (Szyposz, 1976), Л. Соболя (Sobol, 2008), однак їх цікавила здебільшого діяльність консерваторів західної частини краю.

Мета статті – простежити динаміку розвитку східногалицьких пам'ятоохоронних органів і дослідити, за яких обставин контроль за охороною історичних пам'яток у Східній Галичині перейшов від одного урядовця-консерватора до колективного органу памятоохоронців, відомого під назвою «Цісарсько-королівське Коло консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині».

Виклад основного матеріалу. Доведеним є той факт, що першим львівським консерватором був, призначений у 1856 р. Францішек Строїнський. У 1859 р. його змінив Адольф Вольфстрім (Kunasicewicz, 1876, р. 168). Однак про діяльність двох перших охоронців пам'яток майже нічого не відомо. Така мала кількість інформації може пояснюватись тим, що памятоохоронна служба у Галичині лише зароджувалась, не відшліфовано механізму дій по збереженню пам'яток та й самі консерватори проявляли на своїй посаді мінімум активності. Більш активна робота по охороні пам'яток почалась після того як посаду консерватора східної частини Галичини зайняв Мечислав Потоцький.

Про його ранні роки життя відомостей небагато. Відомо, що Мечислав Потоцький народився в 1810 році, брав участь у Польському національному повстанні 1830–1831 рр. і був нагороджений орденом «Virtuti militari» (Хієга раміаткова, 1881, р. 118). Після поразки повстання повернувся в Галичину і довгий час проживав у своєму маєтку у Коцюбиньчиках.

Коли у 1848 р. у ріці Збруч поблизу Гусятина віднайдено статую давньослов'янського божества Святовида (т. зв. «збруцький ідол»), саме Мечислав Потоцький виступив з ініціативою

передати цю знахідку Краківському науковому товариству. Лише завдяки цьому пам'ятка стала відомою широкій громадськості (Janucz, 1918, p. 10).

Після утворення у Відні Центральної Комісії Мечислав Потоцький активно намагався брати участь у її роботі, звертав увагу на різні пам'ятки, які, на його думку, потребували негайної реставрації. Так, впродовж тривалого часу він добивався від Центральної Комісії дозволу відреставрувати напівзруйновані залишки давнього польського укріплення Окопів св. Трійці поблизу села Окопи Борщівського повіту (тепер Борщівський район Тернопільської області) (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 1, p. 4). Така ініціатива Мечислава Потоцького не залишилася поза увагою чиновників у Відні. У липні 1863 р. Центральна Комісія призначила його своїм кореспондентом (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 1, p. 18), а в травні 1864 р. Мечислав Потоцький офіційно отримав посаду консерватора у 12 округах Східної Галичини (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 2, p. 53). На цій посаді він пробув аж до своєї смерті 1 лютого 1878 р.

Ставши консерватором, Мечислав Потоцький відразу ж розгорнув активну діяльність. Вже через кілька місяців після призначення він звернувся до багатьох установ і організацій з проханням сприяти йому у його роботі. Так, зокрема, звертаючись до керівництва залізниці Львів-Чернівці, яка в цей час будувалась, він просив у разі виявлення під час земляних робіт будь-яких історичних пам'яток негайно його сповістити і призупинити на даній ділянці будівництво (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 2, p. 44). Пізніше він неодноразово звертався до різних державних установ, громадських організацій, товариств, духовенства (часто через оголошення у пресі) з проханням повідомити про всі давні пам'ятки, які знаходяться у їх повіті чи окрузі (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 2, p. 25, 39). Варто додати, що обов'язкова співпраця з державними і недержавними установами та організаціями, також з духовенством, була передбачена спеціальною інструкцією, виданою Центральною Комісією 24 червня 1853 р. для регулювання діяльності консерваторів (CSHAUL, f. 146, d. 68, c. 1946, p. 29–30).

У цій інструкції також зазначалось, що інформація про реставрацію будь-якої історичної пам'ятки має бути обов'язково доведена до відома консерватора (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 2, p. 115).

Отримавши посаду консерватора, Мечислав Потоцький запровадив практику щорічних поїздок по краю з метою прослідкувати, як проходять реставраційні роботи в тій чи іншій місцевості, або щоб віднайти нові невідомі історичні пам'ятки. Спершу консерватор здійснював ці поїздки за власний кошт, а з 1871 р. почав отримувати від сейму невелику суму (в середньому 500 гульденів щороку) на подорожі (LNSL, DM, f. 26, d. 1, c. UK-1, p. 41). Варто зазначити, що пізніше подібну практику запозичили «Грона консерваторів», які діяли у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст.

Посади кореспондентів Центральної Комісії у Східній Галичині в період урядування Мечислава Потоцького займали Леонард Городиський, Казимир Стадницький та Юзеф Сермак. Останній навіть офіційно вважався заступником консерватора. Незважаючи на те, що їх діяльність здебільшого обмежувалась територією Львова, вони суттєво полегшували роботу Мечислава Потоцького (LNSL, DM, f. 26, d. 1, c. UK-1, p. 7).

У 1873 р. Центральну Комісію реорганізовано. Вона отримала нову назву (Центральна Комісія для вивчення і консервації пам'яток історії та мистецтва) і була розділена на три секції: I. Археологічну секцію, II. Секцію пам'яток архітектури та мистецтва та III. Секцію архівних пам'яток.

Внаслідок цієї реформи утричі зросло і число консерваторів. У Східній Галичині їх чисельність зросла до чотирьох осіб, у зв'язку з тим, що запроваджено дві посади консерваторів III-ї секції (для «руських» (українських) та польських архівів). Консерватором першої секції став Людвік Цвіклінський, другої – Мечислав Потоцький, а третьої, відповідно, Антін

Петрушевич та Ксаверій Ліске. Однак неформально головним пам'яткоохоронцем Східної Галичини у 70-80 рр. XIX ст. завжди вважався консерватор другої секції. За новими положеннями консерватори призначались на п'ятирічний термін.

1 лютого 1878 р. Мечислав Потоцький помер. Допоки Центральна комісія не призначила наступника, його обов'язки тимчасово виконував консерватор другої секції Західної Галичини Юзеф Лепковський.

У 1879 р. новим консерватором II-ї секції у Східній Галичині став Войцех Дідушицький, відомий громадський та політичний діяч. Впродовж наступних восьми років у його руках знаходився повний контроль над системою охорони пам'яток у східній частині краю.

У 1887 р. віденський уряд провів нову реорганізацію пам'яткоохоронних органів Галичини. Згідно розпорядження міністра освіти та віросповідань від 22 лютого 1887 р. збільшено чисельність галицьких консерваторів I-ї та II-ї секцій а територію краю поділено на консерваторські округи, кожен з яких охоплював кілька адміністративних повітів. Новий поділ на консерваторські округи виглядав наступним чином:

I. Перша секція (Археологічні пам'ятки).

I-й округ. Повіти: Бохня, Бяла, Бжеско, Величка, Вадовіце, Грибув, Живец, Краків, Лиманова, Мисьленіце, Новий Сонч, Новий Тарг, Хшанув;

II-й округ. Повіти: Березів, Даброва, Доброміль, Горліце, Колбушова, Кросно, Ліско, Ланьцут, Перемишль, Санок, Тарнобжег, Тарнув, Ярослав, Ясло, Мелец, Ніско, Пільзно, Ропчиці, Жешув;

III-й округ. Повіти: Броди, Бережани, Городок, Жовква, Збараж, Золочів, Камянка Струмилова, Львів, Мостиська, Перемишляни, Рава Руська, Сокаль, Тернопіль, Цешанів, Яворів;

IV-й округ. Повіти: Бібка, Долина, Дрогобич, Жидачів, Калуш, Рогатин, Рудки, Самбір, Старе місто, Станіслав, Стрий, Турка;

V-й округ. Повіти: Богородчани, Борщів, Бучач, Городенка, Гусятин, Заліщики, Коломия, Косів, Надвірна, Підгайці, Скалат, Снятин, Тлумач, Тереховля, Чортків.

II. Друга секція (Пам'ятки архітектури та мистецтва).

I-й округ. Краків (повіт і місто).

II-й округ. Повіти: Бяла, Величка, Вадовіце, Живец, Мисьленіце, Хшанув.

III-й округ. Повіти: Бохня, Бжеско, Даброва, Колбушова, Тарнобжег, Тарнув, , Мелец, Ніско, Пільзно, Ропчиці, Жешув;

IV-й округ. Повіти: Горліце, Грибув, Ясло, Кросно, Лиманова, Новий Сонч, Новий Тарг;

V-й округ. Повіти: Березів, Доброміль, Ліско, Ланьцут, Перемишль, Санок, Ярослав;

VI-й округ. Львів (повіт і місто);

VII-й округ. Повіти: Городок, Жовква, Камянка Струмилова, Мостиська, Рава Руська, Сокаль, Цешанів, Яворів;

VIII-й округ. Повіти: Бібка, Долина, Дрогобич, Жидачів Рогатин, Рудки, Самбір, Старе місто, Стрий, Турка;

IX-й округ. Повіти: Богородчани, Борщів, Городенка, Заліщики Калуш, Коломия, Косів, Надвірна, Снятин, Станіслав, Тлумач;

X-й округ. Повіти: Броди, Бережани, Бучач, Гусятин, Збараж, Золочів, Перемишляни, Підгайці, Скалат, Тереховля, Тернопіль, Чортків.

Цим же розпорядженням міністра освіти та віросповідань у щойно утворені консерваторські округи були призначені нові консерватори: у I-й округ I-ї секції – професор Краківського університету Юзеф Лепковський, у II-й – власник маєтку в Ольпінах Кароль Рогавський, у III-й – професор Львівського університету Ісидор Шараневич, у IV-й – професор Львівського університету і тодішній консерватор археологічних пам'яток Людвік Цв'якліньський,

а у V-й – Владислав Пшибиславський., власник маєтку у Частовіцах (CSHAUL, f. 146, d. 68, c. 3264, p. 95).

Консерваторами II-ї секції стали: у I-му окрузі – Юзеф Лепковський, у II-му – архітектор Славомир Одживольський, у III-му – Євстахій Сангушко, власник маєтку в Гумнісках, у IV-му – Станіслав Томкович з Кракова, у V-му – Ян Шептицький, власник маєтку в Пшильбицах, у VI-му – Владислав Лозинський, редактор «Львівської газети», у VII-му – професор львівської Політехніки Юліан Захаревич, у VIII-му – Кароль Ланцкоронський, власник маєтку в Роздолі, у IX-му – власник маєтку в Єзуполі і тодішній консерватор II-ї секції Войцех Дідушицький, у X-му – директор державної залізниці у Львові Людвік Вержбіцький (CSHAUL, f. 146, d. 68, c. 3264, p. 95).

У цьому ж році розпорядженням міністра освіти та віросповідань також збільшено кількість консерваторів для архівних пам'яток і утворено п'ять консерваторських округів III-ї секції. Перші три округи були призначені для польських, а IV-й та V-й для «руських» (українських) архівів. Новий поділ на консерваторські округи виглядав наступним чином:

I-й округ. Краків (повіт і місто)

II-й округ. Ярослав, Перемишль, Сянок, Ліско та всі повіти на захід окрім Кракова.

III-й округ. Цешанів, Яворів, Мостиська, Самбір, Старе місто і всі інші повіти, розташовані на схід від них

IV-й округ. Повіти: Броди, Бережани, Городок, Жовква, Збараж, Золочів, Камянка Струмилова, Львів, Мостиська, Перемишляни, Рава Руська, Сокаль, Тернопіль, Цешанів, Яворів

V-й округ. Повіти: Бібка, Богородчани, Борщів, Бучач, Городенка, Гусятин, Долина, Дрогобич, Жидачів, Заліщики, Калуш, Коломия, Косів, Надвірна, Підгайці, Рогатин, Рудки, Самбір, Скалат, Снятин, Станіслав, Старе місто, Стрий, Теревовля, Тлумач, Турка, Чортків (Kaspra rek, 1889, pp. 3771-3772).

У три перші повіти консерваторами були призначені, відповідно: Кароль Смолка, Болеслав Уляновський та Ксаверій Ліске, у IV-й і V-й – Исидор Шараневич і Антін Петрушевич (Szyposz, 1976, p. 60).

Необхідно зазначити, що наведений вище поділ на консерваторські округи був чинним впродовж наступних 27 років, і зберігався у незмінному вигляді аж до початку першої світової війни у 1914 р.

Однак внаслідок зростання чисельності консерваторів виникла проблема організації співпраці між консерваторами різних округів та секцій. Усі вони, згідно законодавства, повинні були безпосередньо підпорядковуватись Центральній Комісії, а щодо їх взаємовідносин, то це питання не було обумовлене жодним документом. Проблему цю мав вирішити з'їзд галицьких консерваторів, який повинен був відбутись у травні 1888 р. у Кракові.

Краківський з'їзд консерваторів, який згодом отримав назву Першого, відбувся 24-25 травня 1888 р. у приміщенні Національного музею у Кракові. На з'їзд прибула більшість тодішніх галицьких консерваторів та кореспондентів (Gazeta Lwowska, 1888, Nr. 123, p. 2). Головуючим на з'їзді обрано Й. Лепковського, а секретарем С. Томковича. У перший же день з'їзду, після бурхливих обговорень, прийнято ухвалу про необхідність утворення у Східній та Західній Галичині двох організацій, які б допомагали консерваторам у їх діяльності та координували їх діяльність. Це стосувалось, насамперед, розподілу коштів, які щорічно виділялись Галицьким Крайовим Сеймом на утримання та реставрацію історичних пам'яток. Обидві організації мали мати виконавчі органи (Комітети) з осередками у Львові та Кракові, та складатись з консерваторів та кореспондентів, відповідно, Східної та Західної Галичини. Саме ця ухвала поклала початок утворенню галицьких консерваторських організацій (Gazeta Lwowska, 1888, Nr. 123, p. 2).

Окрім цього, на з'їзді ухвалено рішення про проведення інвентаризації історичних пам'яток, укладення карти консерваторських округів. Акцентувалась увага на опрацюванні способів інформування громадськості про діяльність та повноваження консерваторських урядів у Галичині (Gazeta Lwowska, 1888, Nr. 123, p. 2).

Перший з'їзд галицьких консерваторів став переломним моментом у становленні та розвитку пам'яткоохоронної служби Східної Галичини. Як результат ухвал прийнятих на ньому, у Галичині, починаючи від 90-х рр. XIX ст. розпочали свою діяльність дві консерваторські організації які, взяли під свій контроль усю охорону пам'яток у краї.

Виконуючи рішення Краківського з'їзду, восени 1889 р консерватори та кореспонденти Східної Галичини об'єднались в організацію під офіційною назвою «Цісарсько-королівське Коло консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині».

Перше засідання Кола відбулось 21 листопада 1889 р. у помешканні консерватора Яна Шептицького. На ньому були присутні 9 східногалицьких консерваторів та кореспондентів, а саме: Людвік Цвіклінський, Владислав Пшибиславський, Ісидор Шараневич, Войцех Дзедушицький, Владислав Лозинський, Ян Шептицький, Антін Петрушевич, Тадеуш Войцехівський та Олександр Чоловський, майбутній консерватор та секретар Кола (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 16, p. 1).

На порядку денному було обговорення проекту статуту нової організації та обрання керівництва. На пропозицію консерватора В. Дзедушицького президентом чи головою Кола обрано В. Лозинського, а його заступником – Т. Войцехівського. Проект статуту учасники засідання у цілому схвалили, однак попросили автора внести туди деякі поправки та доповнення (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 16, p. 1).

Остаточну версію статуту, що отримав назву «Порядок роботи та спосіб порозуміння консерваторів та кореспондентів Центральної комісії у Східній Галичині» затверджено на Загальних зборах консерваторів через два дні, 23 листопада 1889 р. (CSHAUL, f. 146, d. 4, c. 3264, p. 140).

На цьому ж засіданні консерватори ухвалили рішення поінформувати Намісництво та Центральну комісію у Відні про утворення Кола, а також переслати копію свого статуту колегам у Західній Галичині і повідомити їм, що Ян Шептицький, консерватор II-ї секції Перемишльського округу увійшов до складу їх Кола (CSHAUL, f. 616, d. 1, c. 14, p. 9).

Наступний двадцятип'ятирічний період діяльності Кола консерваторів справедливо можна вважати «золотим віком» для охорони пам'яток у Східній Галичині. Скоординована діяльність пам'яткоохоронців дозволила їм взяти під свій контроль усі більш-менш відомі реставраційні роботи, які відбувались у східній частині краю, налагодити добрі відносини з органами місцевої влади, а також здобути неабиякий авторитет серед населення.

Висновки. Пам'яткоохоронні органи у Східній Галичині пройшли тривалий шлях розвитку. На перших порах справою охорони історичних пам'яток займався один урядовець-консерватор, який повинен був опікуватись усіма пам'ятками у краї. Після реорганізації віденської Центральної Комісії у 1873 р. чисельність східногалицьких пам'яткоохоронців зросла до чотирьох, а з 1887 р. територію Галичини поділено на консерваторські округи, та призначено у кожен округ окремого консерватора. Процес реорганізації органів охорони пам'яток набув свого логічного завершення у 1889 р., коли східногалицькі консерватори, для координування співпраці між собою, створили організацію під назвою «Цісарсько-королівське Коло консерваторів та кореспондентів у Східній Галичині», яка незабаром стала головним пам'яткоохоронним органом східної частини Галичини та отримала визнання центральних та місцевих органів влади.

Бібліографія

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові.

Demetrykiewicz W. Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych. Kraków, 1885.

Frycz J. Restawracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918. Warszawa, 1976. 344 s.

Gazeta Lwowska. (1888). 30 maja. Nr. 123. S. 2

Janucz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej. Lwów, 1918.

Kasperek J. R. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. T. VI. Lwów, 1889. S. 3771-3772.

Kunasiiewicz S. Przechadki archeologiczne po Lwowie. Lwów, 1876. Z. II-III.

Pruszyński J. Ochrona zabytków w Polsce. Geheza - organizacja - prawo. Warszawa, 1989. 376 s.

Sobol L. Zarys głównych kierunków działań Grona konserwatorów Galicyi Zachodniej z lat 1888-1905. // Wiadomości Konserwatorskie. 2008, z. 24. S. 95-102.

Szyposz J. Działalność Grona konserwatorów Galicyi zachodniej w zakresie zabezpieczania archiwaliów // Archeion. LXIV. Warszawa, 1976. S. 59-80.

Wojciechowski J. Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce // Ochrona Zabytków Sztuki. 1930-1931. z. 1. S. 3-33

Xięga pamiatkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830. Spis imiennyj dowódców i sztabs-oficerów, podoficerów i żołnierzy armii polskiej w tumż roku krzyżem wojskowym „Virtuti militari” ozdobionych. Lwów, 1881. S. 118

LNSL, відділ рукописів, f. 269, d. 1, c. UK-7, p. 10.

References

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv (LNSL, DM Lviv National Scientific Library of Ukraine named after. V. Stefanyk, Departament of Manuscripts).

Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Lviv (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv – CSHUL).

Demetrykiewicz W. Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych. Kraków, 1885.

Frycz J. Restawracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918. Warszawa, 1976. 344 s.

Gazeta Lwowska. (1888). 30 maja. Nr. 123. S. 2

Janucz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej. Lwów, 1918.

Kasperek J. R. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. T. VI. Lwów, 1889. S. 3771-3772.

Kunasiiewicz S. Przechadki archeologiczne po Lwowie. Lwów, 1876. Z. II-III.

Pruszyński J. Ochrona zabytków w Polsce. Geheza - organizacja - prawo. Warszawa, 1989. 376 s.

Sobol L. Zarys głównych kierunków działań Grona konserwatorów Galicyi Zachodniej z lat 1888-1905. // Wiadomości Konserwatorskie. 2008, z. 24. S. 95-102.

Szyposz J. Działalność Grona konserwatorów Galicyi zachodniej w zakresie zabezpieczania archiwaliów // Archeion. LXIV. Warszawa, 1976. S. 59-80.

Wojciechowski J. Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce // Ochrona Zabytków Sztuki. 1930-1931. z. 1. S. 3-33

Xięga pamiatkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830. Spis imiennyj dowódców i sztabs-oficerów, podoficerów i żołnierzy armii polskiej w tumż roku krzyżem wojskowym „Virtuti militari” ozdobionych. Lwów, 1881. S. 118.

УДК 94 (477)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.3

Андрій КРИСЬКОВ*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, Україна, 46001 (kryskov.te@gmail.com)***Andriy KRYSKOV***PhD hab. (History), Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian studies and philosophy of Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, 56, Ruska Street, Ternopil, Ukraine, 46001 (kryskov.te@gmail.com)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

«ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ О ПОЗЕМЕЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССИИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДВОРЯНСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Анотація. *Мета дослідження:* ввести у науковий обіг та дати загальну характеристику новому для вітчизняних дослідників статистичному джерелу. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності. Комплексно застосовано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення). Також використано спеціально-історичні методи, зокрема статистичний, історико-генетичний та історико-системний. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше у науковий обіг вводиться статистичне джерело для досліджень стану дворянського землеволодіння 1890-х років.

Висновки. У Російській імперії проведено три земельні переписи, спрямовані на з'ясування стану поземельних відносин. Переписи 1877 та 1905 рр. проводилися за схожою методикою, тому їх результати найчастіше використовуються дослідниками. Однак, між цими переписами проміжок часу становить 28 років. Тому документ, якому присвячена дана стаття, має важливе значення для вивчення змін у дворянському землеволодінні.

Ключові слова: землеволодіння, дворяни, Правобережна Україна, статистика, земельні площі, земельні угіддя, заборгованість.

«NUMERICAL DATA ON LAND PROPERTY IN EUROPEAN RUSSIA» AS A SOURCE OF THE STUDY OF NOBLE LAND OWNERSHIP IN THE PROVINCES OF RIGHT BANK UKRAINE OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Abstract. *The purpose of the study* is to introduce into scientific circulation and give a general description of a new statistical source for domestic researchers. **Methodology** of the research is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity. General scientific methods (analysis, synthesis, generalization) are comprehensively applied. Special historical methods were also used, in particular statistical, historical-genetic and historical-systemic. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time a statistical source for research into the state of aristocratic land tenure in the 1890s was introduced into scientific circulation. **Conclusions.** In the Russian Empire, three land censuses were conducted to determine the state of land relations. The censuses of 1877 and 1905 were conducted according to a similar method, so their results are most often used by researchers. However, the time interval between these censuses is 28 years. Therefore, the document to which this article is devoted, is important for studying changes in aristocratic land tenure.

Key words: land tenure, nobles, Right Bank Ukraine, statistics, land, debt.

Постановка проблеми. Скасування кріпосного права в Російській імперії призвело до величезних змін у соціально-економічних відносинах. Наймасштабнішою з них стало скасування дворянської монополії на володіння земельними угіддями. Розподіл земель був важливим фактором, що накладав відбиток на економічні відносини на селі. Процес мобілізації земельної власності – перехід земель від одних суспільних груп до інших – активно здійснювався

починаючи з часу реформи. Для того, щоб нівелювати відсутність земельного кадастру і отримати уявлення про зміни, які відбулися у земельній власності, уряд Російської імперії періодично проводив переписи земельної власності європейської частини держави. Планувалося їх проводити через кожні п'ять років, однак організовано лише три переписи: у 1877, 1887 і у 1905 рр. Дані обстежень 1877 р. і 1887 р. практично неспівставні, а методики проведення переписів 1877 р. та 1905 р. були подібними, тому для характеристики землеволодіння, як правило, використовуються матеріали саме цих обстежень. Публікації цих переписів є найвідомішими і найповнішими виданнями Центрального Статистичного Комітету МВС Російської імперії зі статистики землеволодіння.

Статистичні викладки при дослідженні стану землеволодіння почали використовуватися ще за існування Російської імперії, до складу якої входили губернії Правобережної України (Porsh, 1907; Sviatlovskiy, 1911). Цим питанням приділялася пильна увага і за часів існування СРСР (Ivanov, 1957; Anfimov, 1961; Proskuriakova, 1979). Проводяться пошуки у даному напрямі і сучасними дослідниками (Kryskov, 2014; Shevchenko, 2010).

Мета статті – ввести у науковий обіг та охарактеризувати нове для вітчизняних дослідників статистичне джерело, яке спроможне заповнити прогалину у статистичних даних щодо землеволодіння 1890- років.

Виклад основного матеріалу. Поземельні переписи 1877 р. та 1887 р. показали стрімке зменшення дворянського землеволодіння і, відтак, викликали дискусію про «оскудение дворянства», до якої долучилися економісти, соціологи, політичні діячі та представники влади. Очевидно, що владні структури на різних рівнях здійснювали перманентний моніторинг економічного становища дворянства. Одним із результатів таких досліджень стала поява збірки статистичних матеріалів під загальною назвою «Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России». Цей документ розроблено на замовлення міністерства фінансів для вивчення майнового становища помісного спадкового дворянства за період 1859-1895 рр. Укладачами статистичних даних виступили такі відомі дослідники як А.О. Ріхтер, Д.І. Ріхтер, К.К. Віркау.

Структурно збірник складається з 9 таблиць, в яких підсумовано результати статистичних досліджень 1858 р. (дані Редакційних комісій), 1872 р. (дані Комітетів по земським повинностям), статистики земельної власності за результатами поземельних переписів 1877 і 1887 рр., статистики окладних поземельних даних дворянських зібрань за період 1861-1896 рр., нотаріальних даних про купівлю-продаж земель за 1892-1895 рр. та даних іпотечних банківських установ.

Укладачі прагнули проаналізувати становище саме спадкового дворянського землеволодіння, оскільки цей стан суспільства вважався опорою монархізму. Однак статистичні матеріали не завжди відображають дані саме про землеволодіння цієї категорії дворянства, оскільки поземельні переписи враховували одним цілим землі як спадкових, так і особистих дворян.

Таблиця 1 (Digital data, p. 12, 16, 17)

Площа землеволодіння помісного дворянства у 1859–1896 рр.

Губернія	1859 р., у тис. дес.	1877 р., у тис. дес.	1892 р., у тис. дес.	1896 р., у тис. дес.
Волинська	3124	2715	2481	2348
Київська	1934	1834	1720	1667
Подільська	1652	1565	1485	1456
Разом	6710	6114	5686	5471

З табл. 1 видно темпи скорочення площ земельних угідь, які перебували у власності помісного дворянства губерній Правобережної України. Наведені дані за 1859 р. можна вважати

точними лише умовно, оскільки укладачі зауважили, що площі землеволодіння подаються «за виключенням селянських наділів, відведених за Положенням 1861 р.» (Digital data, p. 16). Упродовж 1859–1877 рр. помісне спадкове дворянство Волинської губернії втратило 13 % площ (0,7 % на рік), Київської – 5,2 % (0,3 % на рік), а Подільської – 5,3 % (0,3 % на рік). Сумарні втрати земельних площ становили 596 тис. дес. або 9 %.

За період 1877–1892 рр. втрати землеволодіння становили: Волинська губернія – 8 % (0,5 % на рік), Київська – 6,2 % (0,4 % на рік), Подільська – 4,9 % (0,3 % на рік). Сумарні втрати спадкового дворянства регіоні склали 428 тис. дес., або 7 %. Період 1892–1896 рр. характеризується найменшою тривалістю і, відповідно, найменшими втратами площ земельних угідь, хоча у річному відсотковому відношенні ці втрати корелюються з періодом 1859–1877 рр.

Отже, загальні втрати дворянського спадкового землеволодіння за період 1859–1896 рр. у південному регіоні склали 1239 тис. дес., або майже 18,5 %. У погубернському розрізі – у Волинській губернії 776 тис. дес. (24,8 %), у Київській губернії – 267 тис. дес. (13,8 %) і у Подільській – 196 тис. дес. (11,8 %).

Цікавими є матеріали, які стосуються порівняння кількості та розмірів землеволодінь, а також середнього розміру землеволодіння спадкового дворянства у 1877 та 1895 рр. Не вдаючись у деталі зазначимо, що загальна кількість землеволодінь спадкового дворянства Правобережної України зросла з 6509 до 10855, а площа середнього землеволодіння скоротилася з 894 дес. – до 488 дес. Дані цифри пояснюються пошуком оптимальної моделі господарювання шляхом позбавлення маєтків «зайвих» земель. Зрозуміло, що у нових соціально-економічних умовах вже не площа землеволодіння, а вміння господарювати на землі визначало економічну спроможність землевласника, хоча великі розміри землеволодіння й давали власнику можливість шляхом продажу частини угідь чи передачі їх у заставу отримати грошові ресурси для оптимізації господарювання. Однак, далеко не всі спадкові дворяни виявилися готовими цього. Зовсім не рідкісними випадками були розорення і втрата земельних володінь.

Цікавими і показовими є матеріали, які стосуються заборгованості землеволодіння. З них стає зрозуміло, що дворяни регіону активно користувалися послугами як станової іпотечної установи – Дворянського земельного банку (далі – ДЗБ), так і комерційних земельних банків. У ДЗБ станом на 1 листопада 1896 р. закладено 606 маєтків площею 1244 тис. дес. (147 маєтків дворян Волинської, 236 маєтків дворян Київської, 223 маєтків дворян Подільської губерній). Характерно, що з цієї кількості маєтків лише 106, або 17 % від загальної кількості, ДЗБ прийняв у заставу за «нормальною оцінкою». Всі інші були закладені за «спеціальною оцінкою», тобто на пільгових засадах (Digital data, p. 38-42). На жаль, неможливо прослідкувати дані щодо закладених земельних угідь у різних комерційних земельних банках, оскільки вони об'єднані графою «10 акціонерних банків і Херсонський Земський банк». Назагал, об'єми операцій комерційних банків у регіоні станом на 1 листопада 1896 р. були більшими, ніж у ДЗБ – 1567 тис. дес. (Digital data, p. 38-39). Це пояснюється тим фактом, що за походженням переважна більшість дворян регіону були польської національності, а тому не могли скористатися послугами ДЗБ (Kryskov, 2014, p. 218). Це можна вважати одним із виявів дискримінаційної національної політики в регіоні, здійснюваної імперськими владними структурами.

Висновки. У Російській імперії проведено три земельні переписи, завданням яких було з'ясування стану поземельних відносин. Переписи 1877 та 1905 рр. здійснювалися за схожою методикою, тому їх результати найчастіше використовуються дослідниками. Однак, між цими переписами був 28-річний проміжок часу. Тому документ, якому присвячена дана стаття, має важливе значення для вивчення змін у дворянському землеволодінні, оскільки подає дані за 1892–1896 рр. Ще однією важливою рисою документу, на відміну від переписів 1877, 1887

та 1905 рр. є те, що його дані дають можливість прослідкувати процеси, які відбувалися у дворянському землеволодінні у динаміці.

Бібліографія

Анфимов, А.М. (1969). Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX века). М.: Наука. 393 с.

Иванов, Л.М. (1957). Распределение землевладения на Украине накануне революции 1905-1907 гг. Исторические записки (60). 176-214.

Криськов, А.А. (2014). Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Тернопіль: Астон. 324с.

Порш, М. (1907). Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 по 1905 рр. К. 34 с.

Проскурякова, Н.А. (1979). Статистика землевладения и землепользования. Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма. М.: Наука. 219-244.

Святловский, В.В. (1911). Мобилизация земельной собственности в России (1861-1908 гг.). СПб. 150 с.

Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России. СПб., 1897, 47 с.

Шевченко, В.М. (2010). Земельний ринок України (1861-1917 рр.). Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф». 341 с.

References

Anfimov, A.M. (1969). *Kрупное pomeschchie khoziaistvo Evropeiskoiy Rossii (konets XIX – nachalo XX veka)*. [Large landowner economy in European Russia (late 19th – early 20th century)]. М.: Nauka. 393 p. [in Russian].

Ivanov, L.M. (1957). *Raspredelenie zemlevladieniya na Ukraine nakanune revolutsii 1905-1907 gg.* [Distribution of land ownership in Ukraine on the eve of the revolution of 1905-1907]. *Istoricheskie zapiski* (60). 176-214. [in Russian].

Kryskov, A.A. (2014). *Zemlevolodinnya i zemlekorystuvannia v huberniyakh Pravoberezhnoyi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st.* [Land tenure and land use in the provinces of the Right Bank of Ukraine in the late 18th – early 20th century]. Ternopil: Aston. 324 p. [in Ukrainian].

Porsh, M. (1907). *Statystyka zemlevolodinnia v 1905 r. i mobilizatsiia zemel'noyi vlasnosti na Ukrayini vid 1877 po 1905 rr.* [Statistics of land tenure in 1905 and mobilization of land ownership in Ukraine from 1877 to 1905]. Kyiv. 34 p. [in Ukrainian].

Proskuryakova, N.A. (1979). *Statistika zemlevladieniya i zemlepol'zovaniya* [Statistics of land tenure and land use]. *Massovye istochniki po social'no-ekonomicheskoy istorii Rossii perioda kapitalizma*. М.: Nauka. 219-244. [in Russian].

Sviatlovskiy, V.V. (1911). *Mobilizatsiya zemel'noy sobstvennosti v Rossii (1861-1908)*. [Mobilization of land ownership in Russia (1861-1908)]. SPb. 150 p. [in Russian].

Tsifrovye dannye o pozemelnoy sobstvennosti v Evropeiiskoy Rossii (1897). [Digital data on land ownership in European Russia]. SPb. 47 p. [in Russian].

Shevchenko, V.M. (2010). *Zemel'nyi rynek Ukrainy (1861-1917 rr.)*. [Land market of Ukraine (1861-1917)]. Nizhyn: TOV “Vydavnytstvo “Aspekt-Polihraf”. 341 p. [in Ukrainian].

УДК 930.25:355.083(438:477=162.1)”1918/1939”
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.4

Володимир РУТАР

кандидат історичних наук, стипендіат Вишеградського фонду при Варшавському університеті
(rutar.volodymyr@gmail.com)

Volodymyr RUTAR

PhD, Fellow of the Visegrad Fund at the University of Warsaw (rutar.volodymyr@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4458-6272>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ АВІАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ЛИСТОПАДІ – ГРУДНІ 1918 РР.

Анотація. Мета У статті проаналізовано процес формування авіаційних частин Війська Польського на території Східної Галичини в листопаді-грудні 1918 р. Визначено головні проблеми, з якими зустрілися польські авіатори під час проходження служби, серед яких: відсутність чітко встановленої заробітної плати, мобілізаційних наказів для швидкого поповнення особового складу і застаріла матеріально-технічна база. Встановлено чинники, які позитивно вплинули на розширення бойових можливостей авіації, а передусім запровадження і уніфікація уніформи, знаків розрізнення на крилах літаків, а також поступове налагодження командної структури та відкриття шкіл і курсів для пілотів.

Ключові слова: авіація, ескадра, Військо Польське, Східна Галичина, польсько-українська війна.

ORGANIZATION OF POLISH AVIATION IN EASTERN GALICIA IN NOVEMBER – DECEMBER 1918

Abstract. Despite numerous scientific studies, the history of aviation during the Polish-Ukrainian war remains one of the least researched topics in modern historiography. The authors mostly describe the combat path of squadrons without going into the process of their creation and operation. The dates of the transfer of individual airfields and persons involved in their capture, whether and how the mobilization to aviation units took place, the amount of monetary reward of aviators and their total number have not yet been defined. **Purpose:** The purpose of the study is to analyse the process of formation of aviation units of the Polish Army in Eastern Galicia in November-December 1918 and to identify the main problems encountered by Polish aviators during their service. **Results:** The capture of military airfields in Krakow, Przemyśl and Lviv allowed the Poles to begin forming the first air units of the Polish Army in Eastern Galicia. On their basis it was possible to organize several air squadrons and mobile parks, to open courses and later a vocational school for pilots. Their appearance provided an opportunity to train new personnel to expand the combat capabilities of aviation units. It was important to introduce military uniforms for aviators, which in the rest allowed them to be identified as a separate type of troops. The liberation of Lviv opened the way for the necessary reorganization and the establishment of a clear command structure. A significant number of combat sorties showed the versatility of aviation, and the appearance of a red and white chessboard on the wings of aircraft had a positive effect on the mood in the army, showing an advantage in the sky over the enemy. Among the unresolved issues at the first stage of the Polish-Ukrainian war were the mobilization, the number of troops, the number of aircraft and the amount of monetary rewards for aviators, as evidenced by the lack of relevant orders and reports of the command.

Key words: aviation, squadron, Polish Army, Eastern Galicia, Polish-Ukrainian war.

Розпад Австро-Угорської імперії давав можливість поневоленим народам збудувати власні незалежні держави. Цим історичним шансом спробували скористатися і польські політичні кола, у візії яких Східна Галичина вважалася невід’ємною частиною Польщі. Така позиція суперечила планам українців, які також активно включилися у державотворчі процеси, намагаючись відстояти свої національні інтереси. Початок польсько-української війни в листопаді 1918 р. вимагав від супротивників швидкого створення боєздатних армій, які могли протистояти один одному не тільки в окопах, а й точити повітряні бої. Військове керівництво Польщі,

готуючи план захоплення краю, звертало особливу увагу на опанування військових летовищ, що знаходилися поблизу Кракова, Перемишля і у Львові. 31 жовтня 1918 р. капітан Роман Флорер передав командування над окресленим об'єктом у Раковіцах, до рук поручника Дзіковського, однак той одразу відбув до Кракова залишивши формальне керівництво сержанту Антонію Юхе. Вже наступного дня, після оголошення наказу військового коменданта Кракова бригадного генерала Болеслава Рої, у якому йшлося про перехід усіх військових об'єктів до рук найстаршого за званням офіцера, владу над летовищем повернули Флореру. Щоб не допустити грабежів і пошкоджень дорогоцінного спорядження, на охорону порту виділено військовий відділ під командуванням поручника Чеха. Загалом поляки перейняли у австро-угорської армії в Раковіцах добре облаштовані майстерні і близько 40–50 літаків різних типів. Вже 3 листопада чисельність авіапарку збільшилась на 6 нових літаків, які прилетіли з Перемишля. Цю групу очолював поручник Роботицький (Niestrawski, 2017, pp. 32-33).

Наступним польські військові зайняли летовище в Хуречку поблизу Перемишля (Tarkowski, 1991, p. 13; Stachula, 2009, p. 23). Цінними трофеями тут стали 12 літаків. Побоюючись наступу українців, які планували опанувати Перемишль, поручник Роботицький 2 листопада 1918 р. разом із іншими пілотами прийняв рішення перевезти авіапарк до Кракова. Як згадувалося вище, до місця призначення долетіло тільки 6 літаків, ще 2 розбилися в польоті, інші 2 внаслідок технічних пошкоджень приземлилися біля Бохні і згодом прибули до Раковіць, останні 2 отримали пошкодження під час старту та залишилися на летовищі (Niestrawski, 2017, p. 36; Kolbusz, 2015, p. 196). Вже після повернення Перемишля і Засяння під польський контроль, у середині листопада 1918 р., до авіапарку в Хуречку входили 8 літаків, 16 моторів (не відомо чи це були авіаційні двигуни чи мотоцикли – прим. авт.), кілька вантажівок і накопичено значні запаси бензину¹.

У перші дні листопада 1918 р. активні бойові дії охопили майже увесь Львів. Запеклі сутички поляків і українців тривали за Головний Вокзал, Цитадель та будинок Головної пошти. Не винятком стало і летовище на Левандівці, опанування якого відкривало можливість отримати авіаційний парк, чималі запаси зброї, пального і військового спорядження, а також відновити авіасполучення, у випадку поляків, із Краковом, Перемишлем чи Варшавою, українцям – зв'язатися з летовищем у Красному, Проскуріві і в перспективі з Києвом. Зі слів колишнього учасника листопадових боїв, генерала Януша Беаурейна, польські пілоти, котрі перебували у Львові ще на початку жовтня 1918 р., розпочали розробляти план із захоплення цього летовища. За його реалізацію взялися Стефан Бастир, Стефан Стець, Владислав Торунь, Адам Тігер, Зигмунд Тебінка, Густав Мокржицькі, Томіцький, Казимир З'єборака і Ян Папіус. Щоправда троє останніх у середині жовтня загинули на фронті. Ці події змусили скорегувати існуючий план, так що відповідальними за зібрання розвідувальних даних і доведення його до логічного завершення покладалося від тепер лише на Бастира, Мокржицького і Роланда. Наприкінці жовтня 1918 р. підготовчі моменти було завершено, проте початок листопадового виступу українців у Львові унеможливив його реалізацію (Rutar, 2020, pp. 202-203).

В історіографії традиційно вважається, що причетними до переходу летовища на Левандівці у польські руки були С. Бастир, В. Торунь і Я. Беаурейн (2 pułk, 1929, p. 17; Tarkowski, 1991, p. 13; Klimecki, 2000, p. 83; Markowski, 2019, p. 79; Olejko, s. 66; Żabierek, 2019, pp. 89-90). Хоча спомини учасників і архівні матеріали не дають підстави однозначно цього стверджувати. Зі слів Я. Беаурейна, Бастир ще 1 листопада намагався отримати від коменданта летовища капітана Малати один літак, яким планував вилетіти до Кракова і доповісти про ситуацію у Львові. На таку його вимогу отримано зустрічну пропозицію прибути наступного дня. Вже

¹ Teksty źródłowe do dziejów obrony Przemyśla z listopada 1918 zebrał i opracował Fr. A. Kuzia, Wojskowe Biuro Historyczne (далі – WBH) [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 66, pp. 36.

2 листопада Бастир, повернувшись на летовище, побачив там лише пошкоджені апарати. Тому, ним було прийнято рішення захопити авіапарк, і разом з іншими пілотами розпочати ремонт 2 найменш пошкоджених літаків (Rutar, 2020, р. 203). Ці події підтверджує і пор. Тігер (Przybyła, 1919, р. 22).

У звіті жандарма Валігурського подано інформацію, що 2 листопада 1918 р. зі Львова до Перемишля стартував один літак та ще 6 з німецькими пілотами намагалися відлетіти, але їх зупинили польські вояки. На складах летовища поляки здобули 2 тис. рушниць, обмундирування і взуття², які використано для забезпечення новостворених підрозділів. На жаль, у звіті не вказано осіб причетних до зайняття летовища і він суперечить традиційно прийнятому опису подій 2 листопада про виведенні з ладу літаки. Є відомості, що Бастир разом із ще одним пілотом цього дня запропонували захопити летовище на Левандівці. Дозвіл на початок цієї операції мав надати капітан Тржешньовський³. Чи був він відданий, не відомо. Комендант польських військ у Львові Чеслав Мончинський описуючи події 2 листопада пригадував про те, що він наказав захопити летовище, але через позицію капітана Камінського, цього ніхто не виконав (Maćzyński, 1921, р. 109). Ще один учасник листопадових боїв ротмістр Тадеуш Нітман у споминах переконував, що саме він з пілотом-техніком Юзефом Отовським і кількома добровольцями причетні до захоплення авіапорту⁴. Поручник Тігер також згадує прізвище Ю. Отовського, який вже 3 листопада очолював варту летовища (Tiger, Rubczyński, Weyde, 1936, р. 718).

Серед матеріалів Військового Історичного Бюро (далі – ВІБ) вдалося віднайти справу Міхала Тим'яка з 1935 р., який оскаржив у Міністерстві Оборони й особисто перед маршалком Юзефом Пілсудським право називати С. Бастира першим комендантом летовища на Левандівці. Адже сам позивач претендував на цю першість. Для підтвердження своїх слів, М. Тим'як подав список осіб, що брали з ним участь у захопленні порту, і їх спомини на розгляд комісії ВІБ. Проведене слідство дійшло висновку, що летовище таки захопили 1 листопада 1918 р. мешканці Левандівки; впродовж перших двох днів жоден офіцер майбутньої львівської ескадри не перебував у вказаному місці; не підтверджено чи серед осіб, що брали участь у здобутті летовища був М. Тим'як. Однак, вже в 1938 р. рішенням ВІБ почесне звання повернуто Бастиру, Торуню і Беаурейну. Щоправда вже допускалося, що і Тим'як міг брати участь у захопленні летовища у складі відділу Експозитури жандармерії на Левандівці. Тому остаточне рішення мала прийняти наступна комісія (Rutar, 2020, pp. 205-206), яка так і не зібралася.

Комендант п'ятого відтинку оборони Львова в школі Сінкевича Кароль Бачинський стверджував, що звіт про захоплення летовища від поручника С. Бастира надійшов до командування 4 листопада 1918 р. Хоча поручник Тігер переконував, що його подали на день пізніше. Цей факт може підтверджувати і те, що Ч. Мончинський призначив Бастира комендантом летовища саме 5 листопада. До розбудови львівської ескадри на Левандівці одразу долучилися пілоти Торунь, Стець, Роланд, Беаурейн, Тігер, Мачальський і Рибчинський (Rutar, 2020, pp. 204-205).

Уся організаційно-технічна робота з відновлення боєздатності польської авіації у Львові відбувалася у трьох головних ангарах, що розміщувалися на території летовища. У першому знаходилося конструкторське бюро, столярня, відбувався монтаж фюзеляжів, двигунів та слюсарня. У другому – склади інструментів, складових частин і елементів для виготовлення літаків типу Brandenburg C. I і цех для складання двигунів. У третьому стояли літаки в очікуванні

² Wydział informacyjny. Wiadomości otrzymane od podoficera żandarmerii Waligórskiego, przybyłego dziś rano (4.XI) ze Lwowa, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.440.12., sygn. 1, pp. 1.

³ Kamiński, A., Relacji o wypadkach lwowskich w listopadzie 1918 /Szkoła Sienkiewicza/, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.400., sygn. 1516/10, pp. 33.

⁴ Nittman, T., Mój udział w pracach Zw. „Wolności” i P.O.W. WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.400., sygn. 1516/13, pp. 1.

на плановий ремонт. Поряд із ангарами знаходилися ще кілька бараків де розмістилися гаражі, малярний цех, майстерні, та сам будинок команди летовища і житлові будівлі. За межами порту розташувалися склади з авіабомбами та амуніцією. Розміри злітного поля становили 500 на 500 м по периметру, на території якого стояли 5 ангарів для готових до вильоту літаків (Mordawski, 2009, p. 24). Всього на 5 листопада 1918 р. на левандівському летовищі базувалися 18 апаратів, 20 двигунів, 4 легкові і 4 вантажні автомобілі, 8 коней, 6 возів, 8 кулеметів, радіо-телеграфічний апарат, близько 1500 бомб, склади і майстерні (2 pułk, 1929, p. 17; Markowski, 2019, p. 143).

Найімовірніше першими апаратами готовими до виконання польотів, після проведеного ремонту, були літаки типу Brandenburg C. I, Oeffag C. II N 52.52 або Oeffag C. II N 52.16. Вже 5 листопада польські літаки отримали відповідні розпізнавальні знаки – біло-червоні лінії на фюзеляжі та три 25 кг бомби. Цього дня було вирішено здійснити перші два вильоти над Львовом. Щоправда один із літаків так і не стартував через пожежу спричинену людським фактором і технічними пошкодженнями. До екіпажу іншого літака, що виконав бойовий виліт, ввійшли поручники пілот Бастир і спостерігач Беаурейн. (Jasiński, 2017, p. 43; Rutar, 2020, pp. 203-204).

Поступова організація авіації у Львові потребувала встановлення чіткої командної структури. Вже 6 листопада, поручника Беаурейна призначено референтом авіації при Начальному Командуванні Війська Польського у Львові (НК ВП), поручника Бастира комендантом 2 ескадри, інженера Рибчинського відповідальним за роботу майстерень, підхорунжих Отовського і Камоцького за організацію вартової служби і господарчого відділу відповідно (Madejski, 1938, pp. 1616-1618). За іншими даними призначення відбулися на день пізніше. Відтак комендантом авіації у Львові став поручник Бастир, керівником пілотів поручник Роланд, начальником бойового авіавідділу поручник Стець, відповідальним за зв'язок з НК ВП поручник Беаурейн, за провіантуру Ян Кнапик і варту хорунжий Густав Камоцький. 8 листопада комендантом летовища призначено капітана Маєвського. (Jasiński, 2017, p. 49-51; Przybyła, 1919, p. 7). Впродовж 9 – 21 листопада 1918 р. під керівництвом Тігера і Рибчинського вдалося полагодити 13 літаків і 11 авіамоторів. До складу залози летовища входило близько 150 осіб (Przybyła, 1919, pp. 24-28; 2 pułk, 1929, p. 17; Mordawski, 2009, p. 30).

Авіаційний парк і ескадра постійно доповнювалися новими пілотами і літаками різного призначення. У перші дні листопада поляки змонтували 2 літаки типу Brandenburg і 2 Oeffag. Вже 6 листопада 1918 р. на летовище прибули поручники Стець і Роланд, перший з яких, одразу виконав розвідувальний політ над містом третім відремонтованим літаком. 7 листопада 1918 р. поручники Бастир і Беаурейн вилетіли до Кракова з наміром отримати військову допомогу Львову. Після консультації з капітанами Флорером, Періні, Стельмахом і поручником Ясінським вирішено створити 1 і 3 ескадри, а вже існуючу у Львові перейменувати на 2 польову авіаційну ескадру. Комендантом 3 ескадри призначено капітана Стельмаха. До її складу увійшли поручники Юркевич, Кароль Фрісер, Казимир Свошовський, Юліан Павловський, Мечислав Щудловський, Віктор Роботицький, заступник офіцера Юзеф Чагасек, сержанти Тадеуш Комінковський і Ян Стахура. На початку ескадра отримала 2 літаки Oeffag C. II і 2 Oeffag C. I. (Korański, 2011, pp. 10-11).

За кілька днів, 9 листопада з Кракова до Львова прилетіли на 2 Brandenburgach, обладнаних кулеметами, поручник Казимир Кубала, хорунжий Юзеф Чагасек, поручник Казимир Шмідт і сержант Стахура. За іншими даними вони прибули на день пізніше. Окрім того, з-під контрольної українцям частини міста на польську сторону дісталися поручник Ришард Хессе і підхорунжий Петруський (2 pułk, 1929, p. 17; Madejski, 1938, pp. 1616; Rutar, 2020, p. 207). Це дозволило розширити бойові і технічні можливості авіаційного підрозділу.

Траплялися випадки коли польська залоза летовища захоплювала літаки, які прилітали до Львова з інших міст. Так, 5 листопада на Левандівці приземлилися два літаки з австрійськими

пілотами, що найімовірніше перевозили пошту з Києва. Екіпаж одного з них було взято у полон польським вояком Камоцьким. Пілоти іншого, зорієнтувавшись у ситуації, відлетіли в напрямку на Краків. Таким чином, на 7 листопада поляки володіли 3 готовими до вильотів літаками. Між 7–15 листопадом на Левандівці приземлився ще один літак типу Oeffag C. II N 27. Його пілот сержант Емануїл Мішка, також потрапив у полон. Під час допиту він переконував, що навмисно викрав літак в українців, щоб у такий спосіб допомогти польським оборонцям Львова. З цього часу у Львові перебувало від 7 до 9 готових до польотів бойових машин (Rutar, 2020, pp. 206-207).

В умовах бойових дій, які точилися у Львові, НК ВП вимагало від авіації надання розвідувальних даних та проведення бомбардувань позицій українських підрозділів. Так, 7 листопада 1918 р. над містом проведено парні вильоти Торуня-Стеця, Роланда-Мачальського і Бастира-Беаурейна. Перші два апарати зазнали пошкоджень внаслідок ворожого обстрілу. Виліт Бастира і Беаурейна відбувся о 12.30. Тривалість польоту становила 1 год. і проходила вздовж лінії Левандівка, Білогорща, Сигньовка, Кульпарків, Персенківка, Сихів, Винники, Підбірці, Львів і Левандівка. Пілоти скинули 40 кг. бомб і агітаційні матеріали⁵. Про використання літаків у розповсюдженні агітації і мобілізаційних наказів повідомлялося в „Кур’єрі Львівському”. Наприклад, в одній з її статей повідомлялося, що в небі над Львовом літало 2 літаки, з одного були розкидані агітки, а другий через свій чорний хрест на фюзеляжі був добре відомий містянам (Z linii, 1918, p. 1).

8 листопада літак із пілотом Стецем був підбитий неподалік Перемишля. Куля пробила бензобак і він прийняв рішення посадити апарат біля Ланцута (Rutar, 2020, p. 207). Вже 10 листопада польоти провели Бастир, Торунь, Роланд і Беаурейн. Один із літаків зазнав чималих пошкоджень внаслідок ворожого обстрілу⁶. 12 листопада проведено ще 3 вильоти⁷. Під час одного з них перше поранення зазнав спостерігач Беаурейн, дещо пізніше на летовищі вибухнула бомба внаслідок чого загинуло 2 вояків (Przybyła, 1919, p. 7; Rutar, 2020, p. 207)⁸. Всього впродовж 5 листопада – 2 грудня 1918 р., польськими авіаторами проведено 65 бойових і розвідувальних вильотів на позиції українців, 36 з яких виконали Бастир і Торунь, решта Стець, Беаурейн, Роланд, Кубалі, Шмідт і Мачальський. За цей час було втрачено 2 літаки (Przybyła, 1919, pp. 24-28; Mordawski, 2009, p. 30; 2 pułk, 1929, p. 17).

Відомі випадки коли польські літаки обстрілювали свої ж вояки. Тому, наказом № 8 від 12 листопада 1918 р. вимагалось нанести на них відповідний розпізнавальний знак – червону літеру “Z”⁹. НК ВП також видало розпорядження попередити усі відділи, аби ті не стріляли в літаки, у яких на нижній частині крил були намальовані червоно-білі лінії¹⁰. Чи мали ці рішення позитивні наслідки не відомо.

Внаслідок швидкого зростання кількості авіаційних частин, 14 листопада 1918 р. військовим керівництвом прийнято рішення створити секцію повітроплавання. До її завдання належало управління усіма польськими ескадрами в краю (Tarkowski, 1991, p. 14). Секцію очолив

⁵ Meldunek Nr 3, Oddział lotniczy Lwowa, 6.XI.1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 71, pp. 63.; Zestawienie meldunków sytuacyjnych z dnia 7.XI.1918, Nacz. Kmda, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 71, pp. 67.

⁶ Zestawienie meldunków sytuacyjnych i z działań bojowych z dni 10/11.XI.1918, Naczelną Komendą W.P. we Lwowie, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 71, pp. 114.

⁷ Zestawienie meldunków sytuacyjnych z dnia 12.XI.1918, Naczelna Komenda W.P. we Lwowie, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 71, pp. 134.

⁸ Bruljon protokołu rozmów telefonicznych w listopadzie 1918 r., WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 75, pp. 1.

⁹ L. prez. 85/18 – Odznaki samolotów polskich, Rozkaz Nr 8, Polska Komenda Wojskowa Okręgu Generalnego w Krakowie, Kraków, dnia 12 listopada 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/I, pp. 3.

¹⁰ Komenda Naczelną Wojsk Polskich we Lwowie do Komendy Dworca Głównego, Lwów 12/XI 1918 r., WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 72, pp. 100.

підполковник Іпполіт Лоссовський (Krzemiński, 1988, p. 214). Завдяки цьому призначенню, розпочато процес налагодження централізованого матеріально-технічного забезпечення авіаційних підрозділів і одночасно скоординовано бойову складову служби. В середині листопада 1918 р. летовище на Левандівці входило до четвертого відтинку польської оборони. 14 листопада його охорону забезпечував пор. Шрамм і відділ з 8 вояків¹¹. Вже наступного дня НК ВП призначило підпоручника Тігера відповідальним за організацію компанії охорони летовища, військову пожежну охорону, адміністрацію і загалом організаційну складову діяльності всього авіавідділу (Tiger, Rubczyński, Weyde, 1936, p. 725).

21 листопада 1918 р. вийшов наказ технічного департаменту Міністерства Військових Справ № 66, яким встановлено нову організацію авіації. Відповідно відбулися приділення вже існуючих ескадр до авіаційних груп. Так, львівська ескадра ввійшла до 2 авіагрупи з центром у Кракові. Додатково у Львові оголосили про формування 7 авіаційної ескадри, а у Кракові II батальйону доповнення. До бойового складу ескадри відтепер входило 6 літаків¹². Вже за кілька днів, 29 листопада 1918 р. МВС у Варшаві призначило капітана Флорера керівником над Галицьким авіаційним округом, комендантом авіакомпанії в Кракові ротмістра Станіслава Ясінського¹³. До завдань керівника округу відтепер входило технічне забезпечення і закупівля матеріалів, а також командування авіаційними підрозділами Секції повітроплавання МВС в Галичині¹⁴.

Впродовж 21 – 22 листопада 1918 р. у день початку операції із опанування Львова польські авіатори здійснили 5 бойових вильотів над містом і 2 над Старим Селом. В технічному плані летовище на Левандівці в цей час підпорядковувалося капітану Кудельському, в операційному капітану Мончинському, комендантом залишився Бастир, майстерні очолював Рибчинський, склади – Вейде, провіантуру – Ян Кнапик і Едвард Павлюк, столярні майстерні Станіслав Яніцький, в монтерні працювали Стефан Тролка, Станіслав Волак, Нецас, Леопольд Кінзхофер, Рудольф Рінгхофер, електровні Вавжинец Козловський і Антоній Міхньовський, адміністрація, канцелярія і охорона підпорядковувалися Тігеру. Фактично уся організаційна складова служби до 2 грудня 1918 р. лежала на Бастиру, Тігеру, Вейді, Кубалі і Рибчинському, адже Стець і Торунь перебували у Варшаві, а Роланд хворів (Tiger, Rubczyński, Weyde, 1936, p. 726)¹⁵. Загалом, наприкінці листопада 1918 р. у Львові поляки володіли тільки 4 здатними до польотів літаками¹⁶.

Така чисельність авіації більше не могла забезпечити усіх потреб фронту. 27 листопада 1918 р. на левандівське летовище прибула 3 ескадра очолювана капітаном Каролем Стельмахом. До її складу входили 6 літаків, 3 з яких мали на озброєнні кулемети калібру 8 мм. Також із нею прибула фотолабораторія з одним військовим фотоапаратом. Цього ж дня відбулося об'єднання 2 і 3 ескадр у Львівську авіагрупу, що проіснувала лише один день (Tarkowski,

¹¹ Rozkaz Nr 1, Lwów, 14 listopada 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 121, pp. 7–8.

¹² Nr. dz. 04.159 Organizacja Wojsk Lotniczych, Rozkaz Nr 66, Warszawa dn. 20 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 234, pp. 194.

¹³ O.W. L. 2459/II. – Galicyjski okręg lotniczy, Rozkaz Nr 16, Kraków 29 listopada 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/I, pp. 2.

¹⁴ O.W. L. 4630/V. – Zakres działania kap. Florera, Rozkaz Nr 25, Kraków 23 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/I, pp. 3.; № 167. Ministerstwo Spraw Wojskowych. Departament Techniczny. Sekcja Zeg. Nap. Generalowi Rozwadowskiemu, Gołogórskiemu i korja Generalnemu Sztabowi, Warszawa, 7 grudnia 1918 r., WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 30.

¹⁵ Pamiętnik Stefana Bastyra – z akcji grupy lotniczej we Lwowie w listopadzie 1918, Grupa lotnicza WP we Lwowie, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 75, pp. 2.

¹⁶ Raport poranny, Komenda miasta Lwowa, Lwów dnia 25 listopada 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 97, pp. 3.; Raport poranny, Komenda miasta Lwowa, Lwów dnia 27 listopada 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 97, pp. 8.

1991, p. 14; Mordawski, 2009, p. 108-109). Командування групою очолив Бастир, 2 ескадру поручник Шмідт, а 3 капітан Стельмах (2 pułk, 1929, p. 17)¹⁷. За іншими даними, ескадра прибула до Львова двома партіями, літаки 2 грудня, решта обслуговуючого персоналу 6 грудня (Кораński, 2011, p. 13).

На 1 грудня 1918 р. поляки володіли 40 літаками різних типів у Кракові, з яких готовими до бойових вильотів було 14, у Перемишлі – 4 Lloyda, усі або в резерві або на ремонті і у Львові 24 типу Offag і Brandenburg, 6 з яких були боєздатні¹⁸. Цього ж дня наказом Генштабу № 38 впроваджено біло-червону шахівницю на крилах польських літаків (Krzemiński, 1988, p. 216). У грудні 1918 р. до складу 2 ескадри входили пілоти поручники Веселовський і Петер, хорунжий Цагасек, сержант Малачинський і спостерігачі поручники Березовський, Верещинський, Кубала і Назаркевич, підпоручники Хессе і Петруський. Ескадра мала 10 літаків типу Brandenburg, Offag і Albatros С. 12, по 2 легкових і вантажних автомобілі. У грудні нею здійснено 18 бойових і розвідувальних вильотів над позиціями українців (2 pułk, 1929, p. 17).

У Львові 2 грудня 1918 р. офіцерський склад летовища складався з 11 осіб, серед яких комендант Бастир, лікар поручник Артур Катз, пілоти поручники Роланд і Стець та підпоручники Адольф Весловські, обсерватори – поручники Казимир Кубала, Казимир Шмідт і Тадеуш Верещинський, підпоручники Тігер, Торунь і Стефан Березовський¹⁹. У грудні 1918 р. ескадри, що несли службу на львівському фронті отримали нумерацію 5, 6 і 7 (Tarkowski, 1991, p. 16). Впродовж 1 – 9 грудня тільки 6 ескадра здійснила 13 вильотів на український фронт, найбільше число з яких провів пор. Бастир²⁰. У майстернях летовища впродовж 22 листопада – 31 грудня вдалося відремонтувати ще 5 літаків і 15 двигунів (Mordawski, 2009, p. 110).

Вже 3 грудня 1918 р. генерал Тадеуш Розвадовський вирішив створити „Командування польовими авіаційними ескадрами в Східній Галичині” на чолі з комендантом капітаном Яном Вержейським (Кораński, 2011, p. 13). Постійний брак пілотів на фронті примусив командування на початку грудня 1918 р. відкрити у Львові непрофесійну школу підготовки. Інструкторами у ній працювали поручник Петер і підпоручник Гарстка. Відомими її випускниками стали поручник Казимир Свошовський, підпоручники Тадеуш Верещинський і Александр Сеньковський²¹ (Mordawski, 2009, p. 110).

Досить довгий час не вирішеною залишалася потреба ведення єдиного зразка військової форми для авіаторів. Тільки 4 грудня 1918 р. секція повітроплавання вперше звернулася до Генерального штабу Війська Польського з проханням змінити вигляд обмундирування через її схожість до уніформи жандармерії. Пропонувалося запровадити сині мундири з чорним оксамитовим коміром і темно жовтими вставками. На комірі плаща нанести чорно-оксамитові кляпи з темно жовтим оздобленням²². Вже незабаром, 16 грудня командуванням частково погоджено запропоновані зміни у вигляд обмундирування авіаторів, однак відмовлено в носінні кляпів і чорно-оксамитових комірів на мундири²³.

¹⁷ Materiały do organizacji lotnictwa lwowskiego, 7.III.1919, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 127, pp. 47.

¹⁸ Wyciąg o stanie aparatów w Galicji w dn. 1 grudnia 1918 roku, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 36.

¹⁹ Komenda oddziału lotniczego wojsk polskich do Komendy miasta Lwowa. Spis oficerów parku lotniczego, Lwów, dnia 2 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 95, pp. 22.

²⁰ L.457 res. Wykaz lotów za grudzień od 1/XII – 9/XII 1918 6 eskadry, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 1.

²¹ Відзначенні численними медалями і відзнаками.

²² № 172. Sekcja Żegluga Napowietrznej do wydziału I-go Sztabu Generalnego, Warszawa, 4/XII 1918 roku, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 1.

²³ Szef Sztabu Generalnego do Sekcji Żegluga Napowietrznej Ministerstwa Spraw Wojskowych, Warszawa, 16/XII 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 27.

10 грудня 1918 р. керівництво авіаційної групи для Східної Галичини очолив капітан Флорер, а капітан Вержеєвський відповідав за бойову складову служби²⁴. Наказом Генштабу № 66 від 20 грудня, оголошено нову реорганізацію авіації. Передбачалося створити ескадри в Кракові, Перемишлі, Львові, Любліні та Варшаві. При цьому кожна авіаескадра складалася із 6 літаків різного призначення: служба зв'язку, розвідка, корекція артилерійського вогню, винищувачі і взаємодія з іншими видами військ у ході наступу. Для їх технічної обслуги передбачалося організувати мобільні авіапарки у Варшаві і Кракові. Планувалося також створення нових і збільшення вже існуючих авіабатальйонів доповнення до 2 – 3 компаній в кожному. До 20 грудня такі батальйони існували у Варшаві і 2 у Кракові. З метою збільшення чисельності особового складу авіаційних військ передбачалося організація професійної військової авіаційної школи у Варшаві з 2 відділами: для пілотів і для механіків і окремі курси для офіцерів (Tarkowski, 1991, р. 14)²⁵. Керівником школи був капітан Ян Налчевський (Krzemiński, 1988, р. 214).

Наступного дня підполковника Іполіта Лоссовського призначено начальником авіаційних військ, поручника Мар'яна Гавла офіцером при штабі, капітана Флорера керівником II авіагрупи, ротмістра Станіслава Ясінського комендантом 5 ескадри, поручника Яна Гурського комендантом 2 рухомого авіапарку і поручника Юліуша Юркевича заступником коменданта II авіабатальйону доповнення²⁶. До Командування Генерального Округу Краків приділено наступні авіапідрозділи: штаб 2 авіагрупи в Кракові, 5 і 6 ескадри в Кракові і Перемишлі, 2 мобільний авіапарк і 2 авіабатальйон доповнення в Кракові²⁷. Ескадри у Львові увійшли до III авіагрупи (Korański, 2011, р. 14). Цього ж дня з Варшави прибуло доповнення у кількості 4 пілотів поручників Єжего Бореїше і Артура Юркевича, підпоручника Людвіка Ідзіковського і хорунжого Станіслава Краєвського (Mordawski, 2009, р. 110).

21 грудня 1918 р. відбулася зміна назв існуючих ескадр. Так, 3 ескадра була перейменована на 7 штурмову. На 31 грудня до її складу входили капітани Стельмах і Періні, поручники Юліуш Юркевіч, Роботицький, Фрісер, Свошовський, Калькус, Павловський і Дубницький, підпоручник Сеньковський, сержанти Стахура і Комінковський. Обслуговуючий персонал складався з 60 осіб. До ескадри входило 4 літаки типу Oeffag C. II, Oeffag C. I і Brandenburg C. I, легковий автомобіль Прага і кілька возів (Korański, 2011, р. 16).

Вже з початком зими погодні умови негативно впливають на кількість вильотів пілотів на львівському фронті, що фактично означало тимчасову неможливість їхнього залучення до бойових чи розвідувальних дій. Вже з січня 1919 р. польська авіація продовжує проходити подальшу реорганізацію, підготовку авіаційного персоналу і посилює матеріально-технічну базу.

Організація польської авіації в Східній Галичині в листопаді – грудні 1918 р. відбувалася в трьох основних центрах Кракові, Львові і Перемишлі. За досить короткий час НК ВП вдалося відновити бойові можливості стаціонарних там ескадр, про що свідчить чимала кількість виконаних бойових чи розвідувальних польотів. Крім того, налагодити ремонт пошкоджених літаків і двигунів і розпочати підготовку перших пілотів. Лише наприкінці грудня 1918 р. почала вимальовуватися майбутня організаційна структура авіаційних військ. Упродовж перших двох місяців існували проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, досі не

²⁴ L.prez. 141. O.W. 87/IV A. – Organizacja lotnictwa, Rozkaz Nr. 17, Lwów, dnia 10 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.304.1., sygn. 1, pp. 4.

²⁵ Nr. dz. 04.159. Organizacja Wojsk lotniczych, Rozkaz Nr 66, Sztab Generalny Wojsk Polskich, Warszawa, dn. 20 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1, pp. 84–85.

²⁶ Rozkaz Nr 67, Sztab Generalny W.P., Warszawa, dn. 21 grudnia 1918, WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.5., sygn. 1, pp. 1; II-1470, Rozkaz Nr. 3, Kraków, dnia 11 stycznia 1919 r., WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/2, pp. 1.

²⁷ V. – 41. Organizacja wojsk lotniczych, Rozkaz Nr. 3, Kraków, dnia 11 stycznia 1919 r., WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/2, pp. 2.

встановлено розміру грошового забезпечення пілотів і спостерігачів, адже ні офіційні накази, ні спогади колишніх авіаторів не містять такої інформації. Подальшого дослідження потребує і вивчення деталей здобуття перших летовищ із іменами осіб, які брали у цьому участь.

Бібліографія

- 2 pułk lotniczy 1919 – 1929, 1929, Kraków: Komitet Wojewódzki L.O.P.P. w Krakowie.
- Jasiński, G., 2017. Polscy obrońcy lwowskiego lotniska na Lewandówce w 1918 roku, Warszawa Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej im. płk. dypl. Mariana Porwita.
- Klimecki, M., 2000. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Warszawa: Oficyna wydawnicza Volumen.
- Kolbusz, J., 2015. Początki polskiego lotnictwa (1918–1920). Niepodległość i Pamięć 22/3 (51).
- Kopański, T., 2011. 7 eskadra myśliwska im. Tadeusza Kościuszki 1918–1921. Warszawa: Wojskowe centrum edukacji obywatelskiej.
- Krzemiński, Cz., 1988. Narodziny lotnictwa polskiego 1918–1921, Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska, nr. 2.
- Madejski, W., 1938. Lotnictwo w pierwszych dniach obrony Lwowa. Przegląd lotniczy, Warszawa: XI, listopad.
- Markowski, D., 2019. Dwa powstania. Bitwa o Lwów 1918, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mączyński, C., 1921. Boje lwowskie, t. 1. Warszawa: Rzeczpospolita.
- Mordawski, H., 2009. Polskie lotnictwo wojskowe 1918 – 1920: narodziny i walka. Wrocław: Dolnośląskie.
- Niestrawski, M., 2017. Polskie Wojska Lotnicze w okresie walk o granice państwa polskiego (1918–1921). Oświęcim.
- Olejko, A., Геополітичні й технічні умови виникнення військово-повітряних сил Польщі та ЗУНР і їх застосування у ході боїв у Галичині на межі 1918 – 1919 рр. [online] Доступно: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/54-41-14.pdf> [Дата звернення 7 грудня 2020]
- Przybyła, J., 1919. Z orlich bojów lotników lwowskich, Lwów-Warszawa: Nakładem księgarni Gubrynowicza i syna.
- Rutar, V., 2020. Organizacja polskich sił zbrojnych podczas walk z Ukraińcami we Lwowie (1 – 21 listopada 1918 r.) według materiałów archiwalnych Wojskowego Biura Historycznego i Archiwum Akt Nowych. Przegląd Środkowo-Wschodni, 5. Доступно: doi: 10.32612/uw.2543618X.2020.pp.193-235 [Дата звернення: 7 грудня 2020]
- Stachula, A., 2009. Obrona powietrzna Polski 1918–1939. Jelenia Góra.
- Tarkowski, K., 1991. Lotnictwo polskie w wojnie z Rosją Sowiecką 1919–1920. Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności.
- Tiger, A., Rubczyński, W., Weyde, R., 1936. Grupa lotnicza, Obrona Lwowa 1 – 22 listopada 1918, Relacje uczestników, Lwów.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/2.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. DOK V/I.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.12., sygn. 1.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.301.5., sygn. 1.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.304.1., sygn. 1.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 66.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 71.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 72.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 75.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 95.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 97.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 121.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 127.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.341.1., sygn. 234.
- WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.400., sygn. 1516/10.

WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.400., sygn. 1516/13.

WBH [неопубліковане джерело], zesp. I.440.12., sygn. 1.

Z linii bojowe. Kurjer Lwowski, Lwów 7 listopada 1918.

Żabierek, K., 2019. Początki polskiego lotnictwa w czasie walk o Lwów w 1918 roku. Res Cresoviana.

[online] Доступно: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByField/872584.pdf> [Дата звернення: 7 грудня 2020]

References

2nd Air Regiment 1919 – 1929, 1929, Krakow: L.O.P.P. Provincial Committee in Krakow.

From the battle lines, Kurjer Lwowski, Lviv, November 7, 1918. (in Polish)

Jasinski, G., 2017. Polish defenders of the Lviv airport on Lewandowka in 1918, Warsaw Military Center for Civic Education col. dipl. Marian Porwit. (in Polish)

Klimecki, M., 2000. The Polish-Ukrainian War for Lviv and Eastern Galicia 1918–1919, Warsaw: Volumen publishing house. (in Polish)

Kolbusz, J., 2015. The beginnings of Polish aviation (1918–1920). Independence and Memory 22/3 (51). (in Polish)

Kopański, T., 2011. 7th Fighter Squadron of them. Tadeusz Kościuszko 1918–1921. Warsaw: Military Center for Civic Education. (in Polish)

Krzemiński, Cz., 1988. The birth of the Polish Aviation 1918 – 1921, Scientific Journal of the Military Museum, no. 2. (in Polish)

Mączyński, C., 1921. Battle for Lviv, Warsaw: Rzeczpospolita, vol. 1. (in Polish)

Madejski, W., 1938. Aviation in the first days of the defense of Lviv. Air Review, Warsaw: XI, November. (in Polish)

Markowski, D., 2019. Two uprisings. Battle for Lviv, Krakow: Literary Publishing House. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. DOK V/2. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. DOK V/I. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.301.5., sygn. 1. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.301.12., sygn. 1. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.304.1., sygn. 1. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 66. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 71. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 72. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 75. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 95. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 97. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 121. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 127. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.341.1., sygn. 234. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.400., sygn. 1516/10. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.400., sygn. 1516/13. (in Polish)

Military Historical Bureau, zesp. I.440.12., sygn. 1. (in Polish)

Mordawski, H., 2009. Polish military aviation 1918 – 1920: birth and combat, Wrocław: Lower Silesia. (in Polish)

Niezrawski, M., 2017. Polish Air Force during the battles for the borders of the Polish state (1918 – 1921), Oświęcim. (in Polish)

Olejko, A., Geopolitical and technical conditions for the emergence of the Polish Air Force and the Western Ukrainian People's Republic and their application during the fighting in Galicia on the border of 1918–1919. [online] Available: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/54-41-14.pdf> [The date of application is December 7, 2020] (in Ukrainian)

Przybyła, J., 1919. From the eagle battles of Lviv airmen, Lviv-Warsaw: Published by the Gubrynowicz and son bookstore. (in Polish)

Rutar, V., Organization of the Polish armed forces during fights with Ukrainians in Lviv (November 1-21, 1918) according to archival materials Military Historical Bureau and New Files Archive, Central and Eastern Review, 5. Available: doi: 10.32612/uw.2543618X.2020.pp.193-235 [The date of application is December 7, 2020] (in Polish)

Stachula, A., 2009. Air defense of Poland 1918 – 1939. Jelenia Góra. (in Polish)

Tarkowski, K., 1991. Polish aviation in the war with Soviet Russia 1919 – 1920. Warsaw: Communication Publishing House. (in Polish)

Tiger, A., Rubczyński, W., Weyde, R., 1936. Air group, Defense of Lviv, November 1 – 22, 1918, Reports of participants, Lviv. (in Polish)

Żabierek, K., 2019. The beginnings of Polish aviation during the fights for Lviv in 1918. [online] Available: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByField/872584.pdf> [The date of application is December 7, 2020] (in Polish)

УДК 329(=161.2)(4)"194/198"(092)
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.5

Данило КРАВЕЦЬ

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська Політехніка», вул. Митрополита Андрея 3, м. Львів, Україна, 79016 (danylo.m.kravets@lpnu.ua)

Danylo KRAVETS

PhD (History), scientific fellow at the Department of Manuscripts of Lviv National Scientific Library of Ukraine, assistant lecture of the Department of history, museology and cultural heritage of Lviv Polytechnic National University, 3 Mytropolyta Andreia St., Lviv, Ukraine, 79016 (danylo.m.kravets@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1963-9678>

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) НА ЕМІГРАЦІЇ (1940-І – 1980-І РР.)

Анотація. Мета статті – на основі офіційних документів, архівних джерел, опублікованих газетних статей, спогадів проаналізувати політичну діяльність УНДО на еміграції (1940–1980-і рр.). **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна.** Використовуючи архівні документи та широку палітру газетних статей, спогадів та спеціальної літератури вперше в українській історіографії виокремлено основні вектори діяльності УНДО у д.п. ХХ ст. та вперше введено до наукового обігу матеріали особового архівного фонду члена УНДО М. Демковича-Добрянського. **Висновки.** УНДО, як найпопулярніша західноукраїнська політична партія міжвоєнного періоду була знищена з приходом більшовицької влади у вересні 1939 р. Багато її членів були заарештовані або виїхали закордон. Відродитись вона змогла вже на території Німеччини одразу по закінченні Другої світової війни зусиллями В. Мудрого, Д. Ерстенюка, М. Добрянського та ін. УНДО після відновлення увійшла до складу українського еміграційного парламенту - Української Національної Ради (УНРади), що представляла Українську Народну Республіку. УНДО брало активну участь у діяльності УНРади упродовж 1950-1960-х рр. Співпраця УНДО та УНРади не була безхмарною, а у 1969–1978 рр. частина фракції УНДО відкрито вийшла з УНРади через незгоду з керівництвом парламенту.

Ключові слова: Українське національно-демократичне об'єднання, Українська Національна Рада, Українська Народна Республіка, М. Демкович-Добрянський.

POLITICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN NATIONAL-DEMOCRATIC ALLIANCE (UNDA) ON IMMIGRATION (1940S – 1980S)

Abstract. The purpose of the article is to analyze the political activities of the UNDA in exile (1940s–1980s) based on official documents, archival sources, published newspaper articles, and memoirs. The research methodology is based on the principles of historicism, verification, authorial objectivity, as well as the use of general scientific and special historical methods. **Scientific novelty.** Using archival documents and a wide palette of newspaper articles, memoirs and special literature, for the first time in Ukrainian historiography, the main vectors of UNDA activity in second half of XX century and for the first time the materials of the personal archival fund of UNDA member M. Demkovych-Dobryansky were put into scientific circulation. **Conclusions.** UNDA, as the most popular Western Ukrainian political party of the interwar period, was destroyed with the advent of Bolshevik rule in September 1939. Many of its members were arrested or went abroad. It was revived on the territory of Germany immediately after the end of the Second World War through the efforts of V. Mudryi, D. Erstenyuk, M. Dobriansky and others. After the restoration, the UNDA became part of the Ukrainian emigration parliament, the Ukrainian National Council (UNC), which represented the Ukrainian People's Republic. UNDA took an active part in the activities of the UNR during the 1950s and 1960s. In 1967–1978 UNDA was divided on two parts and one of it left UNC for a decade. Afterwards UNDA was a part of UNC until 1992.

Key words: Ukrainian National Democratic Alliance, Ukrainian National Council, Ukrainian Peoples Republic, M. Demkovych-Dobriansky.

Постановка проблеми. Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) у 1920–1930-х рр. доволі добре досліджена в українській історіографії, проте історія УНДО на еміграції зовсім не є вивчена істориками. Діяльність як УНДО, так і Української Національної Ради до складу якої воно входило є важливою віхою в історії українського парламентаризму.

Аналіз основних досліджень і публікацій. УНДО, створене у липні 1925 р., стало найпопулярнішою та найвпливовішою західноукраїнською політичною силою міжвоєнного періоду. Про історію партії у перший період її діяльності (1925–1928 рр.) змістовну працю написав І. Соляр (Solyar, 2011). Політичне життя найпопулярнішої галицької партії у міжвоєнний період досліджене доволі добре. Натомість діяльність УНДО по завершенню Другої світової війни зовсім не вивчена. Можна лише згадати про збірники статей, документів і матеріалів про діяльність Української Національної Ради до складу якої і входила УНДО перебуваючи на еміграції/

Основними джерелами для підготовки даної наукової розвідки стали матеріали особового архівного фонду М. Демковича-Добрянського (фонд № 298), що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Мета статті – на основі офіційних документів, архівних джерел, опублікованих газетних статей, спогадів проаналізувати політичну діяльність УНДО на еміграції (1940–1980-і рр.).

Виклад основного матеріалу. Існування парламентів в сучасному світі – це звичне явище. Парламент вважається одним з інститутів державної влади. Український парламентаризм відзначає у цьому році своє 30-ліття. Верховна Рада України першого скликання стала законодавчим органом суверенної влади і створила незалежну державу. Відтоді український парламент керує економічним, суспільно-політичним й культурним життям, крок за кроком наближаючи Україну до об'єднаної Європи. Разом із тим сучасний український парламентаризм має міцні історичні корені, а політична діяльність УНДО є яскравою сторінкою в історії демократичного руху (History of Ukrainian parliamentarism, 2010, p. 3).

Після Першої світової війни в українському національно-демократичному таборі стався розкол, який вдалося частково подолати 11 липня 1925 р. коли внаслідок злиття різних політичних партій та груп на з'їзді у Львові утворилося УНДО. Воно стало найбільшою та найвпливовішою українською партією. Будучи провідною політичною силою, УНДО опанувало центральні освітні і господарські установи Галичини (Просвіта, Ревізійний Союз Українських Кооператив, Центросоюз, «Дністер» тощо). Під впливом УНДО була також найпопулярніша газета «Діло». УНДО гуртувало майже 3/4 громадського активу Галичини. У 1935 р. після кількох зустрічей представників УНДО з польськими урядовцями вдалося досягти порозуміння, яке увійшло в історію як нормалізація українського-польських відносин. Базою для нормалізації стала антирадянська платформа. Критики УНДО у 1930-х рр. та в подальшому дорікали партії за цю угоду з Польщею.

У вересні 1939 р. в результаті радянської окупації західноукраїнських земель УНДО перестало існувати, тому вже 25 вересня у Львові керівництво партії офіційно припинило її діяльність, а перед тим подібні рішення ухвалили політичні проводи інших галицьких і волинських політичних груп. Менш ніж через рік у вересні–жовтня 1940 р. в Західній Україні радянські спецслужби заарештували лідерів УНДО, колишніх послів до польського сейму, сенаторів І. Німчука, Г. Тершаковця, В. Целевича, Д. Левицького, К. Левицького, В. Кузьмовича, О. Луцького та ін. Багатьом іншим членам УНДО вдалося перебратися у німецьку зону окупації Польщі. Наприклад В. Мудрий, М. Демкович-Добрянський переїхали до Кракова та приєдналися до тамошніх українських організацій, зокрема Українського Центрального Комітету (В. Кубійовича). У 1947 р. деякі колишні члени партії відновили її вже на еміграції, і вона увійшла до складу Української Національної Ради (УНРади) і Виконавчого Органу Державного

Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР). Відзначимо, що ще у 1930-х рр. УНДО почало налагоджувати контакти з наддніпрянськими еміграційними колами УНР. Переговори велися з А. Лівичьким, головою еміграційного уряду УНР, а також з генералами М. Безручком, В. Сальським, проте бажаного успіху досягнуто не було. Польська влада боялася контактів з емігрантськими організаціями Великої України, особливо після того, як генерал В. Сальський у своєму виступі в Парижі заявив, що Український легіон за підтримки Польщі та Англії готовий до інтервенції у радянську Україну (Solyar, 2011, p. 112).

УНРада була створена в Києві у жовтні 1941 р. та вважалась правонаступницею УНР. Німецька окупаційна влада не визнала УНРаду. Для гітлерівців існування УЦК В. Кубійовича та К. Паньківського було достатнім для вирішення українських справ в Галичині (Gorody's`ku`j, 1993, p. 4). Після Другої світової війни за співпраці різних політичних партій і рухів було організовано ДЦ УНР, згідно із законом від 10 червня 1948 р. і за ініціативою Президента УНР А. Лівичького, правонаступника голови Директорії УНР С. Петлюри. ДЦ УНР в екзилі діяв від червня 1948 р. до 22 серпня 1992 р., коли в Києві М. Плав'юк – Президент УНР, І. Самійленко – Голова Уряду УНР в екзилі і М. Воскобійник – Голова УНРади, передали владі вже незалежної України, як правонаступниці УНР, свої повноваження і мандат (State Center of Ukrainian Peoples Republic, 1993, p. 9).

З огляду на те, що презентована стаття базується на особистому архівному фонді члена УНДО М. Демковича-Добрянського (1905–2003), вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на цій персоналії. У 1926 р. він з відзнакою закінчив Українську академічну гімназію у Львові. Згодом вивчав філологію та історію у Львівському університеті, право і політичні науки – у Відні та в Берліні. Упродовж 1933–1939 рр. працював співредактором та дописувачем літературно-наукового місячника «Дзвони» (Львів, 1931–1939) та інших галицьких видань. Під час Другої світової війни входив до УЦК. В еміграції М. Добрянський редагував мюнхенський журнал «Проблеми» (1947–1948) та лондонський тижневик «Українська думка» (1949–1950). Від 1954 р. М. Демкович-Добрянський працював в українському відділі радіо «Свобода» у Мюнхені, а у 1956–1972 рр. очолював його українську редакцію. Упродовж 1950–1980-х рр. М. Добрянський постійно друкувався на шпальтах авторитетних діаспорних часописів. Найвідоміші його наукові праці присвячені історії українсько-польських та українсько-російських відносин. Часто писав статті до історії української Церкви та про політичне становище української еміграції (Kravets, 2020, p. 157).

М. Демкович-Добрянський приєднався до УНДО у 1926 р.: «Дозвольте мені маленьку пригадку з минулого: 1926 року, після матури в Академічній Гімназії у Львові, записавшись на філософський факультет Львівського університету, почав я по громадській лінії співпрацювати з діячами УНДО на Львів-місто і Львів-повіт. На весну 1928 р. пішов я з Дмитром Кузиком з Академічного Дому, де ми тоді мешкали, до Народної Канцелярії (Централа УНДО). І ми обидва заявили бажання стати членами УНДО. Д-р Л. Макарушка видав нам членські легітимації. До вибуху війни 1939 р. я мав досить нагоди всебічно пізнати УНДО «в теорії і в практиці» (Dobryans`ku`j, 1969, p. 5).

У травні 1945 р. після занепаду гітлерівської Німеччини до керівництва УНДО входили: В. Мудрий – голова, С. Витвицький – перший заступник, Ю. Павликовський – другий заступник голови. Всі вони перебралися в американську зону окупації Німеччини. З жовтня по листопад 1945 р. у м. Ашафенбург відбувся загальний з'їзд української еміграції, на якому створено Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині (ЦП УЕН). Головою з'їзду обрали В. Мудрого. Ще перед утворення ЦП УЕН В. Мудрий вислав особистого листа до американського командування у Франкфурті і підписав його як «голова УНДО в Галичині і заступник маршала польського сейму» (Паньківський, 1968, с. 161).

В березні 1946 р В. Мудрий скликає з'їзд УНДО у якому взяло участь більш ніж 50 громадян – здебільшого представники західноукраїнської інтелігенції. Почесним головою з'їзду був о. прелат Д. Лопатинський. Наради проводив В. Мудрий його ж було переобрано головою партії, а секретарем призначили М. Годованця. (Erstenyuk, 1969, р. 3). Члени відродженого УНДО активно долучалися до українського національного життя у німецьких таборах для переміщених осіб («Ді-Пі»).

Ще перед від'їздом до США у 1949 р. В. Мудрий призначив Ю. Павликовського в.о. голови партії, а Д. Ерстенюка секретарем. З їхньої ініціативи було надруковано 100 примірників програми УНДО та поширено серед українців у Німеччині. Згодом головою УНДО став С. Витвицький. Під його керівництвом ексекутивна УНДО призначила Д. Ерстенюка діловим секретарем. Коли ж звільнили з американського полону Л. Макарушка (під час Другої світової війни він був ад'ютантом коменданта Дивізії СС «Галичина»), ексекутивна УНДО призначила його головним секретарем партії на еміграції. С. Витвицький і С. Баран у 1948 р. були співзасновниками УНРади і як правники долучилися до написання Тимчасового Закону УНР. С. Витвицький був головою ВО УНРади, керівником ресорту закордонних справ, а від 1954 р., аж до смерті у 1965 р. Президентом УНР в екзилі. Ю. Павликовський був Головою Ради Ревізійного Союзу Українських кооперативів, що діяли в таборах українських «ДіПі». У д.п. 1940-х рр. еміграційне УНДО поповнювалось новими членами. У 1948 р. після знайомства з Д. Ерстенюком та С. Бараном до партії приєднався журналіст Р. Голяня та Ю. Студинський (син знаного науковця, члена НТШ К. Студинського) (Erstenyuk, 1969, р. 3).

На поч. 1950-х рр. діяльність УНДО на теренах США відновлював К. Троян (у 1930-х рр. він представляв УНДО у польському сеймі). Після смерті К. Трояна провід УНДО у США очолив М. Шахнович, а згодом І. Шепарович. Проте, на думку дописувача газети «Вільне Слово», діяльність УНДО в Америці, таки не вдалося відновити: «Давні зусилля зорганізувати клітини УНДО на американській землі які очевидно мусіли достосувати свої організаційні статuti до еміграційних умов нашої спільноти, не мали на жаль ніякого успіху. Провідники УНДО, які опинилися на еміграції в Америці були погляду, що УНДО були чисто краєвою організацією, якої не можна перещіпити на американський чи позакраєвий ґрунт і не брали до уваги домагання членів УНДО продовжувати основи цієї організації також серед еміграційних умовин» (Undivecz, 1969, р. 2).

Упродовж 1950-х рр. УНДО проводила активну політичну і громадську діяльність у структурі УНРади. На святкуваннях дня проголошення самостійності України у 1955 р. в німецькому Інгольштадті виступали члени УНДО, зокрема свою доповідь оголосив М. Добрянський. Публічні лекції інформували українців у Німеччині про діяльність ДЦ УНР, а також доповідачі звертали увагу на актуальну проблему репатріації до СРСР та діяльність більшовицької влади у цій справі (Ukrainian parliamentary on emigration, 2012, р. 374). Члени УНДО в УНРаді долучилися до влаштування «Дня української культури» 25 травня 1955 р у Бонні (ФРН), що його організувало «Німецько-Українське Товариство імені Гердера». Під час «Дня української культури» відбувалася вистава творів українських мистців С. Бурчака та Г. Крука. Від ВО УНРади взяв участь М. Хробак, а також ундівці Л. Макарушка, М. Добрянський та ін. (Ukrainian parliamentary on emigration, 2012, р. 382). У 1952–1954 рр. М. Добрянський входив до закордонної делегатури УНРади у Великобританії, та згодом перебравшись до Мюнхена продовжив роботу вже на теренах ФРН.

Ундівці були залучені до діяльності т.зв. «Паризького Блоку». Національні організації поневолених народів СРСР, створили у 1953 р. в Парижі об'єднання, яке у 1955 р. отримало назву – «Ліга Визволення Народів СРСР» (або ж «Паризький Блок»). На установчому з'їзді були присутні представники еміграційних національних центрів : Азербайджану, Білорусі,

Вірменії, Грузії, Ідель-Уралу, Північного Кавказу, Туркестану та України. Українську делегацію склали: С. Довгаль (голова), Ф. Пігідо, М. Хробак, М. Воскобійник, Є. Гловінський, В. Діберт, М. Добрянський. За результати з'їзду була опублікована відозва до російських демократичних організацій, звернення до канцлера ФРН К. Аденауера тощо. Конференція також розглянула заяви кубанського Верховного Козацького Представництва та Кримського-татарського національного центру. (Ukrainian parliamentary on emigration, 2012, p 377).

Незважаючи на те, що УНДО було складовою частиною УНРади, все ж партія проводила власні зібрання та конференції. Наприклад у Мюнхені 1 лютого 1969 р. відбулася крайова конференція УНДО (Німеччина-Австрія). Нарадами керував І. Кузів, головну доповідь мав генеральний секретар УНДО Л. Макарушка, який обговорював загальне становище УНДО. У дискусії взяли участь М. Коновалець, М. Тофан, Б. Бачинська, М. Заєць, М. Добрянський, Є. Гаврисевич. Конференція УНДО висловила побажання, щоб УНРада присвячувала більше уваги становищу в Україні. Конференція УНДО прийняла постанову скликати з'їзд УНДО в екзилі, в порозумінні з партійною організацією в Америці – упродовж одного року. Проте подібний з'їзд так і не відбувся. (Regional conference of UNDA, 1969, p. 1).

Відзначимо, що співпраця УНДО з УНРадою не завжди була безхмарною та часто виникали конфлікти між членами фракції та керівництвом Ради. У сер. 1950 рр. М. Добрянський спонукав колег з УНРади співпрацювати з Американським комітетом визволення від більшовизму (АКВБ). Є. Гловінський закидав з цього приводу М. Добрянському: «Співпраця з АКВБ, що намагається об'єднати і зорганізувати усі антибольшевицькі сили, означає, що на даному етапі співпрацю з антибольшевицькими росіянами» (Glovins'kyj, 1955, p. 10). У 1959 р. М. Добрянський вийшов зі складу Президії УНРади через конфлікт із керівництвом. У 1960-х рр. ундівці звинувачували УНРаду у політиканстві та відході від захисту інтересів українського народу: «Бо ж за останні роки посилюється терор в Україні, поширюється русифікація, продовжуються арешти діячів культури, освічену молодь і висококваліфікованих фахівців вивозять за межі України, ДЦ УНР має – в нашому розумінні – наступні головні завдання: бути символом української державності, речником прагнень українського народу до самої національної незалежності, а також бути перед зовнішнім світом постійною маніфестацією того історичного факту, що створена 22 січня 1919 рр. УНР є держаним ідеалом українського народу, а УРСР є твором, що його російський окупант накинув нашому народу» (Statement of Ukrainian National Democratic, 1970, p. 2). Незважаючи на такі заяви, колеги УНДО по УНРаді та деякі публіцисти вважали, що всередині об'єднання існувала радянськo-фільська група, яка начебто «бажає нав'язати діалог з офіційними репрезентантами совєцького режиму в Києві і навіть у Москві» (LNSL, f. 298, "UNDO: documents and materials", p. 13). У 1968 р. в пресі було опубліковано т.зв. «Заяву 35-ти» у якій українські професори і викладачі американських університетів і коледжів написали офіційного листа до керівництва СРСР і УРСР. Ця заява мала неоднозначний відгук серед української громадськості. В своєму листі до газети «Свобода» М. Мельник написав: «Коли припустити, що автори листа [Заяви – Д. К.] дійсно хочуть повної самостійності України, тоді можна вийти з цілим рядом солідних аргументів, щоб твердити, що лист цей дійсно політично наївний. Вони цілком очевидно стали на становищі УНДО в Галичині, що теж хотіла самостійності, однак самостійність ту хотіло виробити в польському сеймі» (Yavors'kyj, 1968, p. 4). На цей закид відреагував член УНДО О. Яворський звинувативши автора допису у тенденційності. Негативно, про розколи всередині УНРади висловився і відомий журналіст І. Кедри-Рудницький: «фракції УНРади своєю гризною давали рідному громадянству і ворогам України жалюгідне видовище» (Kedryn, 1961, p. 2).

Чи не найбільша політична криза пов'язана з відносинами УНДО та УНРади сталася у 1969 р. коли частина фракції була виключена з українського еміграційного парламенту. Щодо цієї кризи голова УНРади Я. Маковецький звітував про те, що 8 жовтня 1968 р. керівники Ради

отримали лист від членів УНРади з фракції УНДО, «які поставили цілу Президію УНРади у дуже важке становище». У листі, серед авторів якого був М. Добрянський, йшлося про те що «Президія УНДО відкликає вельмишановного Василя Федорончука зі складу членів фракції УНДО в УНРаді». Зі свого боку сам В. Федорончук відреагував на цей лист написавши до УНРади: «Уважаю неправною постанову про відкликання мене зі складу членів фракції УНДО в УНРаді і відкликаюся до конгресу партії, який повинен розглянути справу і який, як мені відомо, ніколи дотепер на еміграції не відбувся. Тим більше, що в листі з 8 жовтня, зверненому до мене панами... твердиться, що причиною відкликання мене зі складу членів фракції УНДО є «глибокі різниці у справах принципів» (Ukrainian parliamentary on emigration, 2012, p. 641). В кінці листа В. Федорончук просить УНРаду призупинити вирішення питання пов'язаного з його виключенням. Ця подія стала початком розколу в УНДО на групу В. Федорончука / Д. Ерстенюка та групу М.Добрянського / Л. Макарушки. Голова УНРади у цьому конфлікті підтримали саме групу В. Федорончука. На засіданні Президії УНРади 27 червня 1970 р. вирішено прийняти до складу УНРади групу В. Федорончука, як нібито «законне представництво» нашої партії» (Statement of Ukrainian National Democratic..., 1970, p. 2). Інше крило УНДО одразу виступило із заявою: «Ні д-р Федорончук, ні його група не мають права виступати під навою нашої організації – УНДО. Д-р Федорончук не провів в рамках УНДО ніяких виборів. Отож просимо прийняти до відома, що д-р Василь Федорончук (також його група) в ніякому сенсі не репрезентують нашої партії (UNDA protesting.. 1969, p. 1). В. Федорончук покликаючись на опубліковану пресі постанову УНДО про потребу скликання з'їзду, шляхом листування, організував вибори серед своїх прихильників. Ця частина УНДО виступала проти співпраці УНРади з іншими еміграційними політичними осередками – УГВР та ОУНз. (Presidium of UNC, 1970, p. 1). Головний секретар УНДО і голова фракції УНДО в УНРаді Л. Макарушка писав про цю справу у листі до своїх однопартійців: «Колишній член фракції УНДО в УНРаді В. Федорончук, розіслав листа до членів і не членів в справі, – як він пише – «відновлення УНДО та вибрання його Управи»... проте імен пропонуваної «нової» управи не подає». . Сам В. Федорончук, раніше входив до фракції ОУНм («мельниківці»), проте під час 5-ї сесії УНРади (листопад 1961 р.) вступив до УНДО, адже ОУНм покинула Раду: «Ставлення фракції до нового члена було якнайкращим» (LNSL, f. 298, "Makarushka L. Letters", p. 7). За словами Л. Макарушки, в подальшому В. Федорончук почав порушувати партійну дисципліну та не узгоджував свої дії з керівництвом УНДО.

Делегати 7-ої сесії УНРади, що відбулася в Лондоні у 1972 р. вирішили не запрошувати УНДО «Макарушки/Добрянського» на своє засідання. Під час з'їзду учасники запитували, чи перед початком сесії було вислано запрошення для УНДО: «Президент сказав, що запрошення їм не висилалось, бо вони ще раніше заявили, що не повернуться до УНРади, докине буде вилучена з УНРади ... група УНДО (Федорончука)» (Ukrainian parliamentary on emigration, 2012, p 444).

Ще до виходу частини фракції УНДО з УНРади Д. Ерстенюк закликав Л. Макарушку, таки залишитися в парламенті: «І от через непорозуміння в самому мюнхенському відділі УНДО з одним членом відділ УНДО вийшов з УНРади». Сам Д. Ерстенюк підтримав групу В. Федорончука та у листі до Я. Маковецького засудив демарш Л. Макарушки, М. Добрянського: «Провід мюнхенських унівців числом 10-12 осіб не є представником усіх унівців в діаспорі; Вихід мюнхенського відділу УНДО з УНРади – це підрив ДЦ УНРади; Це шкодить добрій традиції УНДО» (Erstenyuk, 1969, p. 3). Д. Ерстенюк пригадував, що у 1929 р. він був свідком суду над іншим «недисциплінованим» членом УНДО В. Бачинським, який «сподівався війни Японії з СРСР і пропагував орієнтацію на Польщу». Суд відбувся з наявності членів ЦК УНДО за участі «оскаржувача» (прокурора), трьох суддів, оборонців. Тим самим автор

листа натякав на те, що подібного «суду» не було у цій справі. В. Федорончук, також закидав М. Добрянському та іншим колегам що УНДО вже згадане вище радянофілство: «Добрянський, починаючи з 6-ї Сесії УНРади, обстоював нереальну і шкідливу політику орієнтацію на ілюзорну лібералізацію советського режиму. М. Добрянський обороняє юридичну теорію, за якою УССР є продовженням УНР» (LNSL, f. 298, “Letters of V. Fedoronchuk”, p. 7). В. Федорончук вважав, що розкол в УНДО стався саме через «політичну лінію» М. Добрянського: «Вибори в УНДО відбулися на вимогу великої більшості членів партії, що не погоджувалися з т.зв. «реальною політикою» Михайла Добрянського, яку він намагався нав’язати свавільно, в імені партії, проводити на форумі УНРади» (Fedoronchuk, 1970, p. 5).

М. Добрянський публічно засудив керівництво УНРади за підтримку групи УНДО В. Федорончука вважаючи, що завданням Я. Маковецького було «розбити УНДО, використовуючи до цього справу д-ра Федорончука, з цією метою Голова УНРади за активною підтримкою Президента відмовився здійснити законну вимогу Президії УНДО щодо відкликання д-ра Федорончука з фракції УНДО в УНРади» (Dobryans`ku`j, 1969, p. 5). Критикував М. Добрянський і діяльність УНРади загалом: «І який багатий арсенал для боротьби за свої права дістав би український народ, якби УНРада займалася завданнями властивими для українського екзильного передпарламенту. Жаль і біль, коли подумати, скільки змарновано часу і енергії на взаємне емігрантське поборювання, замість скерувати всі зусилля в одному напрямі: як допомогти українському народові?» (Dobryans`ku`j, 1969, p. 7).

Більші ніж 10 років тривав розкол в лавах УНДО. Президія УНРади на своєму засіданні 4 лютого 1978 р. в Нью-Йорку прийняла до відома заяви про повернення до УНРади УНДО та закликала обидва відділи партії таки об’єднатися (Oppisition parties, 1978, p. 2). Ще у 1976 р. для об’єднання УНДО та інших опозиційних до УНРади партій була організована Консолідаційна Комісія (С. Ворох, О Волянський). У 1978 р. в результаті діяльності Комісії, три партії, а саме ОУН (Д. Квітковський), УРДП (В. Гришко, М. Воскобійник) та УНДО (О. Яворський) вирішили повернутися до УНРади. У комунікаті Консолідаційної Комісії відзначалося: «Складено спільний компромісний проект консолідації – «Декларація порозуміння». Письмові заяви партій будуть внесені на руки Голови УНРади І. Кедрин-Рудницького» (Consolidation commission, 1978, p. 3). Повернувшись до УНРади УНДО перебувало у її складі вже до 1992 р., коли український еміграційний парламент передав символи влади УНР новообраному президенту України Л. Кравчуку.

Висновки. УНДО, як найпопулярніша західноукраїнська політична партія міжвоєнного періоду була знищена з приходом більшовицької влади у вересні 1939 р. Багато її членів були заарештовані або виїхали закордон. Відродитись вона змогла вже на території Німеччини одразу по закінченні Другої світової війни зусиллями В. Мудрого, Д. Ерстенюка, М. Добрянського та ін. УНДО після відновлення увійшла до складу українського еміграційного парламенту – Української Національної Ради (УНРади), що представляла Українську Народну Республіку. УНДО брало активну участь у діяльності УНРади упродовж 1950–1960-х рр. Співпраця УНДО та УНРади не була безхмарною, а у 1969–1978 рр. частина фракції УНДО відкрито вийшла з УНРади через незгоду з керівництвом парламенту.

Бібліографія

- Гловінський, Є. (1955). З приводу статті М. Добрянського. *Мета*. 9, С. 10–11.
- Городиський, З. (1993). Українська Національна Рада. Історичний нарис. Київ, 144 с.
- Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали (1993). За ред. Л. Винара і Н. Пазуняк. Філадельфія, Київ, Вашингтон, 494 с.
- Добрянський, М. (1955). До питання кризи в Державному Центрі У.Н.Р. *Українські Вісті*. 73–75, С. 2.

- Добрянський, М.** (1969). Документи і матеріали до сучасної ситуації в Українській Національній Раді. Збірник. Мюнхен, 112 с.
- Добрянський, М.** (1971). Розпочинаймо дискусію. *Вісті УНДО*. 1, С. 17–19.
- Добрянський, М.** (1969). Становище в Державному Центрі в екзилі й актуальні завдання. *Українське Життя*. 28 вересня, С. 5.
- Заява Українського Національно-Демократичного Об'єднання до становища в Державному Центрі УНР. (1970). *Українські Вісті*. 13 вересня, С. 2.
- Ерстєнюк Д.** (1969). УНДО на еміграції (до останніх подій в УНРаді). *Новий Шлях*. 22 березня, С. 3.
- Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення (2010). Київ, 635 с.
- Кедрин, І.** (1961). Цілі 5-ої Сесії УНРаді. *Свобода*. 24 травня, С. 2.
- Консолідаційна комісія закінчила працю, ОУН, УРДП і УНДО звертаються до УНРаді. (1978). *Свобода*. 22 грудня, С. 3.
- Крайова конференція УНДО (1969). *Українські Вісті*. 9 лютого, С. 1.
- Кравець, Д.** (2020). Єврейський та польський дискурси у середовищі української діаспори в 1940-х – 1980-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського) [Jewish and Polish discourses among the Ukrainian diaspora in the 1940s and 1980s (based on the archives of M. Demkovych-Dobriansky)]. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 31. С. 157–164.
- Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів.
- Опозиційні партії УНДО й УРДП вернулися до УНРаді (1978). *Свобода*, 9 лютого, С. 2.
- Паньківський, К.** (1968). Від комітету до Державного Центру. Нью-Йорк; Торонто, 284 с.
- Президія УНРаді відбула пленарне засідання (1970). *Свобода*. 3 липня, С. 1.
- Соляр, І.** (2011). Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939). Львів, 354 с.
- Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920–1992. (2012). Упоряд. В. Яблонський. Київ. 840 с.
- Ундівець.** (1969). Відновлення УНДО. *Вільне Слово*, 3 травня, С. 2.
- УНДО протестує проти політики розбивання партій, яку застосовують сьогодні керівники ДЦ УНР (1969). *Українські Вісті*, 29, С. 2.
- Федорончук, В.** (1970). Неповажний документ. *Мета*. 11, С. 5.
- Яворський, О.** (1968). З приводу заяви 35-ох. *Вільне Слово*. 30 березня, С. 4–5.

References

- Glovins'ky`j, Ye.** (1955). Z pry`vodu statti M. Dobryans`kogo [About M. Dobrianskys article]. *Meta*. 9, S. 10–11. [In Ukrainian].
- Gorody`s`ky`j, Z.** (1993). Ukrayins`ka Nacional`na Rada. Istory`chny`j nary`s. [Ukrainian National Council. Historical essay]. Kyiv, 144 s. [In Ukrainian].
- Derzhavny`j Centr Ukrayins`koyi Narodn`oyi Respubliky` v ekzy`li: Statti i materialy` [State Center of Ukrainian Peoples Republic in exile. Articles and materials] (1993). Za red. L. Vy`nara i N. Pazunyak. Philadelphia, Kyiv, Washybgton, 494 s. [In Ukrainian].
- Dobryans`ky`j, M.** (1955). Do py`tannya kry`zy` v Derzhavnomu Centri U.N.R. [About the crisis in State Center of U.P.R.]. *Ukrayins`ki Visti*. 73–75, S. 2. [In Ukrainian].
- Dobryans`ky`j, M.** (1969). Dokumenty` i materialy` do suchasnoyi sy`tuaciyi v Ukrayins`kij Nacional`nij Radi. Zbirny`k. [Documents and materials about present situation in Ukrainian National Council]. Munich, 112 s. [In Ukrainian].
- Dobryans`ky`j, M.** (1971). Rozpochy`najmo dy`skusiyu [Let's start a discussion]. *Visti UNDO*. 1, S. 17–19. [In Ukrainian].
- Dobryans`ky`j, M.** (1969). Stanovy`shhe v Derzhavnomu Centri v ekzy`li j aktual`ni zavdannya [Situation in State Cneter in exile and actual goals]. *Ukrayins`ke Zhy`ttya*. 28 veresnya, S. 5. [In Ukrainian].
- Zayava Ukrayins`kogo Nacional`no-Demokraty`chnogo Ob'yednannya do stanovy`shha v Derzhavnomu

Centri UNR [Statement of Ukrainian National Democratic Alliance about situation in State Center UPR]. (1970). *Ukrayins'ki Visti*. 13 veresnya, S. 2. [In Ukrainian].

Erstenyuk D. (1969). UNDO na emigraciyi (do ostannix podij v UNRadi) [UNDA on emigration (about last events in UNCouncil)]. *Novy'j Shlyax*. 22 bereznya, S. 3. [In Ukrainian].

Istoriya ukrayins'kogo parlamentary'zmu: vid doparlaments'ky'x form organizaciyi polity'chnogo zhy'ttya do s'ogodennya [History of Ukrainian parliamentarism: from preparliamentary form of organization of political life till nowadays] (2010). Kyiv, 635 s. [In Ukrainian].

Kedry'n, I. (1961). Cili 5-oyi Sesiyyi UNRady' [Goals of Fifth Session of UNCouncil]. *Svoboda*. 24 travnya, S. 2. [In Ukrainian].

Konsolidacijna komisiya zakinchy'la pracyu, OUN, URDP i UNDO vertayut'sya do UNRady' (1978). [Consolidation commission finished its job. OUN, URDP and UNDA are returning to UNCouncil]. *Svoboda*. 22 grudnya, S. 3. [In Ukrainian].

Krajova konferenciya UNDO [Regional conference of UNDA]. (1969). *Ukrayins'ki Visti*. 9 lyutogo, S. 1. [In Ukrainian].

Kravets, D. (2020). Yevrejs'ky'j ta pol's'ky'j dy'skursy' u seredovy'shhi ukrayins'koyi diaspory' v 1940-x – 1980-x rr. (za materialamy' arxivu M. Demkovy'cha-Dobryans'kogo). *Naukovi zapy'sky' Nacional'nogo universy'tetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Istory'chni nauky»*. 31. S. 157–164. [In Ukrainian].

L'vivs'ka nacional'na naukova biblioteka Ukrayiny' im. V. Stefany'ka. Viddil rukopy'siv. [LNSL Lviv National Scientific Library of Ukraine. Department of manuscripts]. [In Ukrainian].

Opozy'cijni partiyi UNDO j URDP vernuly'sya do UNRady' (1978) [Opposition parties UNDA and URDP returned to UNCouncil]. *Svoboda*, 9 lyutogo, S. 2. [In Ukrainian].

Pan'kivs'ky'j, K. (1968). Vid komitetu do Derzhavnogo Centru [From Committee to State Center]. N'yu-Jork; Toronto, 284 s. [In Ukrainian].

Prezy'diya UNRady' vidbula plenarne zasidannya [Presidium of UNCouncil finished plenary session]. (1970). *Svoboda*. 3 ly'pnja, S. 1. [In Ukrainian].

Solyar, I. (2011). Zovnishni oriyentaciyi nacional'no-derzhavny'cz'ky'x partij Zaxidnoyi Ukrayiny' (1923–1939) [External orientations of the national-state parties of Western Ukraine (1923–1939)]. Lviv, 354 s. [In Ukrainian].

Ukrayins'ky'j parlamentary'zm na emigraciyi. Derzhavny'j centr UNR: dokumenty' i materialy'. 1920–1992 [Ukrainian parliamentary on emigration. State Center of UNC. Documents and materials]. (2012). Uporyad. V. Yablons'ky'j. Kyiv. 840 s. [In Ukrainian].

UNDO protestuye proty' polity'ky' rozby'vannya partij, yaku zastosovuyut' s'ogodni kerivny'ky' DCz UNR (1969) [UNDA protesting against policy of destructing of the party]. *Ukrayins'ki Visti*, 29, S. 2. [In Ukrainian].

Undivecz'. (1969). Vidnovlennya UNDO [Restoration of UNDA]. *Vil'ne Slovo*. 3 travnya, S. 2. [In Ukrainian].

Fedoronchuk, V. (1970). Nepovazhny'j dokument [Disrespectfull document]. *Meta*. 11, S. 5. [In Ukrainian].

Yavors'ky'j, O. (1968). Z pry'vodu zayavy' 35-ox [About the statement of 35]. *Vil'ne Slovo*. 30 bereznya. S. 4–5. [In Ukrainian].

УДК 930.85 (477): «1950/1960»
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.6

Юлія ЧАЙКА

аспірантка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, бульв. Шевченка 81, м. Черкаси, Україна, 18031

(yuliyachaika3@gmail.com)

Yulia CHAIKA

Postgraduate student of the Department of Archeology and Specialties of Historical Science of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, blvd. Shevchenka 81, Cherkasy, Ukraine, 18031 (yuliyachaika3@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9574-0535>

ВІДНОВЛЕННЯ АНІМАЦІЙНОГО КІНО ТА ТЕЛЕМОВЛЕННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ В УРСР УПРОДОВЖ 1950–1960-Х РР.

Анотація. Мета дослідження проаналізувавши ряд наукових праць та джерел, показати динаміку повоєнного відновлення та розвитку дитячої анімації і телемовлення в Україні періоду 1950–1960-х рр. **Методологією дослідження** стали загальноприйняті у сучасній історіографії принципи об'єктивності, історизму, системності, науковості, всебічності розгляду. Завдяки цим принципам авторка статті вивчає історичний процес в його динаміці, багатогранності взаємообумовлених зв'язків. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше системно досліджено період повоєнного становлення одного з видів кінематографу, розрахованого на маленького глядача, з урахуванням всіх вікових особливостей. **Висновки.** Головним чином, автор аналізує якість та тематичне наповнення кінотворів, а також, створення перших аматорських анімаційних гуртків, які в свою чергу дали великий поштовх для технічного розвитку мультиплікації та пошуку нових тематичних рішень. У статті увага приділяється порівнянню світового тогочасного розвитку мультиплікаційного кіно та українського радянського, яке по великому рахунку, майже не відставало в технічному розвитку та тематичних напрямках.

Ключові слова: мультиплікація, анімація, телемовлення, діти, відбудова, розвиток, жанр, аматорство.

RESTORATION OF ANIMATION AND TELEVISION FOR CHILDREN FROM THE PERIOD OF THE 1950S - 1960S IN UKRAINE

Abstract. The purpose of the study is to analyze a number of scientific papers and sources to show the dynamics of the postwar recovery and development of children's animation and television in Ukraine in the period 1950s - 1960s. **The methodology of research** has become generally accepted in modern historiography, the principles of objectivity, historicism, systematization, scientificity, comprehensiveness. Thanks to these principles, the author of the article studies the historical process in its dynamics, the versatility of interdependent relationships. **The scientific novelty** is that for the first time the period of post-war formation of one of the types of cinema, designed for a small audience, was systematically studied, taking into account all age features. **Conclusions.** Mainly, the author analyzes the quality and thematic content of films, as well as the creation of the first amateur animation groups, which in turn gave a big impetus to the technical development of animation and the search for new thematic solutions. The article pays attention to the comparison of the world development of animated films of that time and the Ukrainian Soviet one, which by and large, almost did not lag behind in technical development and thematic areas.

Key words: animation, television, children, reconstruction, development, genre, amateurism.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що доба відлиги, та культурні зрушення десталінізації дали значний поштовх в ідейному розвитку анімації, а згодом жанр пішов вперед і в технічному оформленні, головною ознакою якої став тісний зв'язок із рідною культурою, народними традиціями у мистецтві. Цей час можна назвати періодом

розквіту української анімації, оскільки саме тоді відбувалися найвизначніші творчі досягнення художників студії «Київнаукфільм», активний пошук нових форм, тем, образотворчих рішень і технік. Творчий колектив студії поповнився новими художниками й режисерами, які підняли українську анімацію на новий, надзвичайно високий рівень.

Створювалися фільми для дітей та юнацтва, різні за жанрами, видами, за тематикою; знімалися кіноепопеї й казки, драми й комедії, ліричні та сатиричні новели, пригодницькі фільми, але навіть найталановитіші з них украї дидактичні й моралізаторські.

Більшість радянських дитячих кінокартин розповідають про формування характерів юних сучасників, про виховання гуманних ідей, відповідальність за свої вчинки і поведінку.

Аналіз останніх досліджень та джерел. Тема історії розвитку українського анімаційного кіно, а також телемовлення для дітей, на сьогодні досліджена в цілому досить повно. Але необхідно звернути особливу увагу на повоєнний період, коли вся кіногалузь, в тому числі і анімація, розпочали свій розвиток майже з початку.

Особливої уваги, заслуговує ґрунтовна праця Б. Крижанівського «Мальоване кіно України» (Крижанівський, 1968) перше в Україні видання, присвячене проблемам історії, практики та теорії мультиплікаційного кінематографа. Хоча предметом дослідження є мальоване кіно, в праці також дається детальний портрет багатьох режисерів, ілюстраторів, постановників та сценаристів.

Певну цінність для дослідження має стаття Л. Іволги «Неофіційна, та експериментальна українська радянська анімація...» (Іволга, 2008, 108–110) у якій детально висвітлено тему любительського, аматорського анімаційного кіно від витоків до досягнень сьогодення, що дала нам ця галузь, як в технічному питанні так і в ідейному плані.

Працею, де в повній мірі досліджено і висвітлено всю історію української мультиплікації є монографія Л. Брюховецької та А. Канівець «Українська анімація» (Брюховецька, 2018). Автори, обираючи таку тему дослідження, як українська анімація, пішли своїм власним шляхом, звернувшись передусім до творчості провідних українських майстрів цього мистецтва. Таким чином, видання висвітлює надбання найвідоміших українських режисерів анімації з детальним аналізом їх творчості, важливих історичних періодів розвитку української анімації, та розглядом найбільш яскравих як маловідомих, так і пізнаваних та улюблених стрічок. В «Українській анімації» достатньо чітко окреслено віхові точки її поступу: від виникнення до сьогодення. У фокусі уваги опиняються найважливіші історичні події, факти і постаті, доречно й емоційно ілюстровані свідченнями і роздумами самих митців.

Окремий інтерес становить робота Н. Капельгородської «Современный детский фильм» (3). Оскільки вона видана у 1965 р., то є цінним джерелом інформації щодо створення та побудови телемовлення для дітей, врахування вікових особливостей та тонкощі створення програм для малих глядачів.

Мета публікації. Проаналізувати здобутки українського анімаційного кіно та телемовлення для дітей в період 1950–1960-х рр. з метою зображення різноманітності жарового наповнення даних напрямів, та показати високий рівень технічного розвитку кіностудій для створення мультиплікації та дитячого кіно.

Виклад основного матеріалу. Початок розвитку анімації в Україні був дуже вдалим і стрімким для того періоду історії, у 1927 р. знято перші українські мультики – «Українізація» (Київ) і «Казка про солом'яного бичка» (Одеська кіностудія). Одак події 30-х рр., які пішли слідом за хвилею підйому – Друга світова війна, а потім і голод – практично знищили цю галузь мистецтва.

Після тривалої перерви, зумовленої роками війни, українська мультиплікація продовжила свій розвиток наприкінці 1950-х рр. Основу українського мультфільму формує фольклор, на

відміну від американської мультиплікації, яка базується на коміксах. Графічна мова радянської мультиплікації, за диснейськими стандартами, була побудована на чіткій виразності. Працюючи над створенням анімаційного персонажу, художник-мультиплікатор подавав інформацію про зовнішній та внутрішній стан свого героя, його позитивну або негативну характеристику. Риси, притаманні людям, вдало втілювалися в казкових представників рослинного, тваринного, предметного світів (Колодко, 2014, 102). Робота над мультфільмами мальованого жанру радянської анімації базувалася на копіюванні західних зразків мультиплікації. Художники часто імітували характери облич, міміку, комічні епізоди із анімації США. Порівнюючи американський мультфільм «Білосніжка і сім гномів» режисера Уолта Діснея (1937 р.) та радянський анімаційний фільм «Сіра шийка» режисера Володимира Полковникова (1948 р.), в образах тварин бачимо майже ідентичні риси. Мультфільми режисера Бориса Дьожкіна «Незвичайний матч» (1955 р.), «Пригоди Цибуліно» (1961 р.), що створені на радянських студіях, повторювали графічну манеру студій «Warner Bros.» та «Paramount Pictures». На початку 1960-х років «Союзмультфільм» почав власний творчий шлях, відійшовши від західних стандартів диснейської школи (Колодко, 2014, 103).

На базі студії «Київнаукфільм» створено Об'єднання художньої анімації. Молоді художники-аніматори та режисери, що прийшли сюди працювати, стали засновниками української національної школи мультиплікації: Є. Пружанський, В. Дахно, Н. Василенко, В. Гончаров та ін., їх творчість визначила жанрову палітру українського анімаційного кінематографа. Так, фільми Н. Василенка («Маруся Богуславка», «Микита Кожум'яка») представляють героїко-епічний жанр, твори Є. Сивоконя («Як у нашого Омелечка невелика сімечка», «Таємниця приворотного зілля») – жанр комедійної анімації, а твори Б. Храчевича («Капітошка», «Повертайся, Капітошко!») – казковий жанр.

До 1959 р. на Київській кіностудії випущено всього кілька десятків мультфільмів, серед яких «Заборонений папуга», «Тук-Тук і його товариш Жук», «Тук-Тук на городі» та ін. Найчастіше створювалися так звані «болти і гайки в томаті». Мультиплікатори дали таке прізвисько мальованим для науково-популярних і навчальних фільмів про хімічні і фізичні процеси: рух молекул газів, проникнення однієї речовини в іншу (Крижанівський, 1968, 123).

У 1960 р. на її базі почало діяти «Об'єднання художньої анімації». Враховуючи зарубіжний досвід «Союзмультфільму», спостерігаючи за розвитком мультиплікації в Польщі, Румунії, Франції, українська анімація поступово виробила індивідуальний образотворчий і розповідний стиль. Майстри студії «Київнаукфільм» почали менше звертатися до модної на Заході «розважальної» складової у своїх творчих роботах. Вони почали орієнтуватися на досвід роботи колег з Хорватії, використовуючи сюжети з елементами патріотизму і моралі (Колодко, 2014, 102). Завдяки праці у «Київнаукфільм» колективу різножанрових художників українська анімація стала різноманітною за технічними вирішеннями.

Значну увагу під час підготовки мультика чи дитячого кіно в СРСР приділяли дидактиці і віковим особливостям та потребам дітей. Існувала класифікація дитячого кіно за віковим критерієм. Помічено, що наприклад діти молодшого віку погано розуміють зображення снів на екрані, порушення часової логіки розвитку подій, ускладнення кадру для ефектів зйомки. Це доказує неможливість перенесення всіх механічних прийомів без виключення в дитячі кінокартини з великого екрану. В той же час дитяче кіно не повинно бути штучно спрощеним по своїй формі (Квашук, 2010, 160).

Перша група – «Андрієш», «Білий пудель», «Зірочка», «Військова таємниця», «Дресировальник», «Команда з нашої вулиці», «Зірочка» і «Казка про Хлопчика-Кибальчиша», всі ці картини включені в першу групу фактично призначені для дітей шкільного віку.

Другою групою є пригодницькі, історико-революційні, біографічні фільми, кінопоєми, кіноопери, кінобалети, кінокомедії, кіноновели, кіноповісті, пригодницькі стрічки для дитячої

аудиторії, якщо події в них викладені з урахуванням можливостей дитячого сприйняття (Квашук, 2010, 162).

Найбільш часто митці кіно зверталися до жанру пригодницької кіноповісті, заснованої на основі тогочасного сучасного матеріалу і представлені фільмами «Друзі – товариші», «Таємниця Дімки Кармія», «Морська чайка». Майже не випускалися історико-революційні, біографічні стрічки за виключенням окремих («Любою ціною», «Пилипко», «Орленок»).

У часи відлиги почався період піднесення дитячого кіно. У 1959 р. при кіностудії «Мосфільм» організовано об'єднання «Юність», а з 1963 р. кіностудія ім. М. Горького перетворена на Центральну кіностудію дитячих і юнацьких фільмів ім. М. Горького. З цього часу дитячі кіностудії СРСР включено до Держплану, згідно з яким, на 100 фільмів робили близько 30 дитячих картин; на кіностудії ім. Довженка за рік знімалося 20 фільмів для дорослих і 2–3 дитячих. Усі ці фільми транслювали дозволені партією ідеї з урахуванням вікової психології (Капельгодська, 1965, 100).

Що стосується світової мультиплікації, то, 1950-і рр. можна сміливо вважати розквітом в цій сфері. Американці випускають «Попелюшку», «Пітера Пена», «Алісу в країні чудес» і «Сплячу красуню», а радянські мультиплікатори в свою чергу створюють у відповідь «Снігові королеві», «Каштанка», «Аленький цветочек» і «12 місяців». Потрібно відзначити, що радянська «Снігова королева» стала тріумфатором міжнародних кінофестивалів – отримала перші премії в Лондоні, Венеції, Римі та Каннах (Капельгодська, 2018, 205).

З середини 1950-х рр. в Європі та Америці почався новий період злету та розвитку анімації, з новими технічними рішеннями та ідеями. 1955 р. став знаковим для європейської мультиплікації, так відкрито Диснейленд – парк атракціонів та розваг, відтворюючи атмосферу диснейського кіно. У виготовленні масової продукції використовували вирізані фігури та форми, склеєні з пап'є-маше, зліплені з пластиліну, готові предмети, фотографії, колажі. У порівнянні з традиційною мальованою анімацією, цей метод давав деяку фінансову та часову економію.

1961 р. відбулася гучна прем'єра мультфільму «101 далматинець», в якому для тиражування малюнків використовували ксерографію. У цей же рік Уолт Дисней починає вести свою першу дитячу телевізійну програму «Світ кольору Уолта Диснея», яка існує і досі.

1963 р. в одній з американських компаній «Bell Telephone Laboratories» здійснено виробництво першого комп'ютерного анімаційного фільму. Стрімко починає розвиватись галузь комп'ютерної графіки, в якій не враховуються не лише технічні аспекти, але й велику роль грають естетичні критерії.

У своїй більшості СРСР ішов в ногу зі світовими тенденціями мультиплікації та технічному розвитку, але не потрібно забувати, що, знаходячись майже в культурній ізоляції, радянським мультиплікаторам це зробити було набагато важче ніж їх європейським та світовим колегам.

Ще одним, так званим, «видом дитячої мультиплікації» був аматорський, любительський вид розвитку цього мистецтва. За радянських часів громадські організації були обов'язковим атрибутом у соціальному вихованні школярів. Тому добровільні організації, закріпленні формальним членством дітей та підлітків, які виготовляли анімацію, не мали протистояння з боку ідеологічного контролю.

При Харківському політехнічному інституті восени 1957 р. випускник Володимир Петрович Зубар засновує студію любительського кіно. Студенти та ентузіасти своїми силами формували кінопроцес та знімали навчальні й художні фільми. У 1965 р. керівником студії став Аркадій Михайлович Фаустов, який займається кіноосвітою та вивчає напрацювання з історії та теорії кіномистецтва (Іволга, 2008, 108).

Мультиплікаційний станок виготовили, переробивши станок для аерофотозйомки, а матеріали (целулоїд, плівка) надала студія «Союзмультфільм». Наприклад, анімаційний фільм

«Тум-тум» (1972 р.) режисера Євгена Шаєвича Мамутова та художника Ірини Анатоліївни Борисової був створений на целулоїді, який використовували для виготовлення російського серіалу «Вінні-Пух і всі, всі, всі...» (1969 р.) режисера Федора Хитрука.

У 1973 р. кіностудія виготовила першу радянську анімаційну стрічку в технології стереографії за допомогою анагліфів «Ванька-Встанька». Стереофільми у Радянському Союзі почали виготовляти ще у 1940 р., а офіційно стереоанімацією вважають «Сувенір». Вона виготовлена 1977 р. на студії «Таллін-фільм» – через чотири роки після харківського дебюту (Іволга, 2008, 110).

Виникнення анімаційних осередків в радянській Україні поза офіційним Цехом художньої мультиплікації при Київській кіностудії науково-популярних фільмів, яка фінансувалась з державного бюджету, було рідкістю.

Виготовлення анімації поза офіційним виробництвом сприяло двом напрямкам діяльності: самостійна робота кінолюбителя та робота у творчих групах. Такий вид діяльності дозволяв авторам відображувати суб'єктивне світосприйняття та став опозицією до офіційного мистецтва. Художникам дозволялося організовувати виготовлення анімації, долаючи ряд перешкод, що існували у кожному неофіційному осередку.

По-перше, процес створення художньої анімації в порівнянні з іншими образотворчими видами мистецтва трудомісткий і потребував не тільки практичних навичок від авторів, але й затрат у грошовому еквіваленті, пошуку матеріалів. Аніматорам доводилось самостійно виготовляти мультиплікаційне устаткування із нетрадиційних предметів, лагодити непридатні камери.

По-друге, у зв'язку з ідеологічним тиском, аніматори долали авторитаризм державної влади, виходячи в андеграундне підпілля, та часто прикривали навчально-виховними комплексами допрофесійної підготовки молоді.

Конфлікт між особистістю і суспільством, постійним пошук себе, можливість експериментувати дали креативним аніматорам впевненість і навички, які допомогли їм досягти успіхів за межами України.

У середині 1950-х р. почала визначатися специфіка телемовлення для дітей. Помітним явищем цього періоду можна вважати тележурнал «Юний піонер», що вийшов 06.09.1951 р. Журнал існував як творча лабораторія під керівництвом А. Зака, випускника ВДІК, драматурга. Журнал розповідав про науку, техніку, фізкультуру, спорт, про людей різних професій, новини мистецтва, що мало велику й виховну роль. У нього розроблялися нові жанри, теми, методи художнього впливу. З часом форма журналу стала найбільш популярною серед передач для юного глядача. Від інформування глядачів журнал переходив до публіцистичного мовлення на екранах з'явилися бесіди, кінозамальовки, нариси, репортажі, за допомогою пошти налагоджено зворотній зв'язок із глядачем, що стало початком «активного» екрану. Із його сторінок постали телевізійні науково-пізнавальні олімпіади й вікторини (Безклубенко, 2008, 15).

На дитячому екрані з'явилися перші телевізійні цикли. Періодичність виходу в ефір передач для юної аудиторії відповідала рекомендаціям педагогів і психологів, а також прагненню працівників і телебачення створити стійку аудиторію. Поширеним жанром дитячого мовлення в першій половині 1950-х рр. був телевиступ, що передував показові художнього фільму чи театральної вистави. Літературно-музичний монтаж – типова для тих років форма передач для маленьких глядачів – стимулював образне мислення і образне відчуття.

З часу створення в 1955 р. головної редакції телевізійних програм для дітей і юнацтва збільшився обсяг ефірного часу і штат працівників. У цілому в цей період розвитку телебачення для дітей основні параметри майбутньої системи дитячого мовлення в країні простежувалися лише контурно.

Ідеологічна доктрина радянської держави декларувала високу мету духовного розвитку радянської людини, що зумовило характер дитячого телемовлення, мультиплікації.

Діяльність дитячих телестудій у той час була зосереджена на пошуках оптимальної форми передач для різних тематичних напрямів. Тенденції, які існували раніше, періодичність передач і циклічність побудови мовлення збережено. Вибір часу виходу в ефір визначався з урахуванням загальноприйнятого режиму дня дитини. Незважаючи на незначну кількість ефірного часу для дитячих передач, вони грамотно розподілялися між усіма віковими групами. перший випуск передачі для дошкільників «На добраніч, малята!» вийшов 1 вересня 1964 р. Передача мала постійних героїв, містила показ мультиплікаційного фільму, гумор, музичний супровід, тобто відповідала вимогам тогочасного глядача та віковим критеріям для показу на широкий загал глядачів.

Висновки. Таким чином, при висвітленні даної теми досліджено період повоєнного відродження мультиплікації та телемовлення для дітей в Україні, становлення її як самобутнього виду мистецтва. Зразки українського лялькового та мальованого кіно як окремого виду мистецтва з'являлися вже на межі 1950–1960-х рр. Завдяки талановитим аніматорам, режисерам цей вид мистецтва за десятиліття зробив великий крок вперед щодо жанрового наповнення, технічних рішень. Українська анімація, незважаючи на труднощі, високо цінилася на різних фестивалях і кінопоказах у країнах Європи, Азії, США. Якщо на початкових етапах відродження мультиплікації українські митці орієнтувалися на західні тенденції, то після 1960 р. вони починають відходити від них, і намагаються виробити свою власну манеру створення стрічок, малюнку, типажу героїв, та тематики проблем що порушувалися перед юним глядачем.

Телемовлення для дітей в Україні набрало чималих обертів, зі створенням спеціальних розвиваючих та навчаючих програм, дитячий кінофільмів, де враховувалися всі вікові психологічні особливості розвитку дітей, виховні аспекти та часовий режим життя дітей.

Бібліографія

- Крижанівський Б.** (1968). *Мальоване кіно України*. Київ. Мистецтво. 156 с.
- Іволга Л. В.** (2008). Неофіційна та експериментальна українська радянська анімація: історичний аспект, класифікація інституцій. *Вісник ХДАДМ*. С. 108 – 110.
- Капельгородська Н. М.** (1965). *Современный детский фильм*. Київ. Мистецтво. 106 с.
- Колодко А.** (2014). Українська мультиплікація як самобутній вид образотворчого мистецтва. *Народознавчі зошити*. № 5 (119). С. 102 – 103
- Безклубенко С.** (2009). Як робиться фільм (види і жанри). Анімаційне кіно. *Питання культурології: Збірник наукових праць КНУКіМ*. Вип. 25. С. 13 – 18.
- Квашук О.В.** (2010). Сприймання дітьми молодшого шкільного віку телевізійної інформації агресивно насильницького змісту. *Наукові записки. Острог*. Вип. 14: *Актуальні проблеми когнітивної психології*. С. 158 – 166.
- Крижанівський Б.М.** (1981). *Мистецтво мультиплікації*. Київ. Мистецтво. 256 с.
- Брюховецька Л.** (2018). *Українська мультиплікація*. Київ. Фенікс. 261 с.

References

- Kryzhanivskyj B.** (1968). *Maljovane kino Ukrajinjy*. Kyjiv. Mystectvo. 156 s. [in Ukrainian]
- Ivolgha L. V.** (2008). Neoficijna ta eksperymentaljna ukrajinsjka radjansjka animacija: istorychnyj aspekt, klasyfikacija instytucij. *Visnyk KhDADM*. S. 108 – 110. [in Ukrainian]
- Kapeljghorodsjka N. M.** (1965). *Sovremennyj detskyj fyljm*. Kyjiv. Mystectvo. 106 s. [in Russian]
- Kolodko A.** (2014). *Ukrajinsjka muljtyplikacija jak samobutnij vyd obrazotvorchogho mystectva*. *Narodoznavchi zoshyty*. # 5 (119). S. 102 – 103. [in Ukrainian]
- Bezklubenko S.** (2009). *Jak robytjsja filjm (vydy i zhanry)*. *Animacijne kino*. *Pytannja kuljturologhiji: Zbirnyk naukovykh pracj KNUKiM*. Vyp. 25. S. 13 – 18. [in Ukrainian]
- Kvashuk O.V.** (2010). *Sprymannja ditjmy molodshogho shkilnogho viku televizijnoji informaciji aghresyvno nasyljnyckogho zmistu*. *Naukovi zapysky. Ostrogh*. Vyp. 14: *Aktualjni problemy koghnityvnoji psykhologhiji*. S. 158 – 166. [in Ukrainian]
- Kryzhanivskyj B.M.** (1981). *Mystectvo muljtyplikaciji*. Kyjiv. Mystectvo. 256 s. [in Ukrainian]
- Brjukhovecjka L.** (2018). *Ukrajinsjka muljtyplikacija*. Kyjiv. Feniks. 261 s. [in Ukrainian]

УДК 94 (478)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.7

Наталія ЛУБКОВИЧ

кандидат історичних наук, викладач суспільних дисциплін Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола, вул. Б. Хмельницького, 15, м. Тернопіль, Україна, 46025 (doctrina.n@gmail.com)

Nataliia LUBKOVYCH

PhD in History, lecturer of social sciences in Vyacheslav Chornovil Halyskyi College, 15, B. Khmelnytskyi Str, Ternopil, Ukraine, 46025 (doctrina.n@gmail.com)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ХРАПЛИВОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (30–40-І РР. ХХ СТ.)

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати діяльність Євгена Храпливого в Науковому товаристві імені Шевченка. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що зроблено спробу дослідити основні напрямки діяльності Є. Храпливого в НТШ. **Висновки.** Роботу Є. Храпливого в НТШ справедливо можна віднести до однієї з основних віх у його науковій діяльності. Довголітнє членство в товаристві базувалося, головним чином, на його наукових досягненнях. Окрім виголошених доповідей, розвідок, рецензій та видання наукових праць, таких, як Плекання рогатої худоби в Галичині 1880–1932” (1938–1939 рр.), “Господарство Галицько-Волинських земель” (1936 р.), “Карпатська Україна в числах” (1938–1939 рр.), “Господарство Холмищини і Підляшшя зі світлинами, діаграмами і картами” (1944 р.), Є. Храпливий брав активну участь у виданні “Української Загальної Енциклопедії”, “Енциклопедії Українознавства”, підготував до друку “Українську Сільськогосподарську Енциклопедію”, перший зшиток якої вийшов у 1939 р.

Ключові слова: Є. Храпливий, НТШ, науково-організаційна діяльність, суспільна агрономія, господарський рух, кооперація.

ACTIVITY OF YEVHEN KHRAPLYVYI IN THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (30S–40S OF THE XX CENTURY)

Abstract. The aim of the study is to analyze the activities of Yevhen Khraplyvyi in the Shevchenko Scientific Society (NTSh). The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, objectivity, as well as methods of historiographic analysis and synthesis. The scientific novelty is that an attempt has been made to investigate the main activities of E. Khraplyvyi in NTSh. **Conclusions.** E. Khraplyvyi's work at NTSh can rightly be attributed as one of the main milestones in his scientific activity. Long-term membership in the society was based mainly on its scientific achievements. In addition to his delivered speeches, investigations, reviews and publications of scientific works, such as "Breeding cattle in Galicia in 1880–1932" (1938–1939), "Economy of Galician and Volyn lands" (1936), "Carpathian Ukraine in numbers" (1938–1939), "Economy of Kholmshchyna and Podlasie with photos, diagrams and maps" (1944), E. Khraplyvyi took an active part in the publication of "Ukrainian General Encyclopedia", "Encyclopedia of Ukrainian Studies", prepared for publication "Ukrainian Agricultural Encyclopedia", the first edition of which was published in 1939.

Key words: E. Khraplyvyi, NTSh, scientific and organizational activity, social agronomy, economic movement, cooperation.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасних історичних досліджень в Україні є повернення із забуття імен видатних осіб, які впливали на становлення і розвиток української науки. До таких постатей належить визначний кооперативний та громадсько-політичний діяч, відомий дослідник соціально-економічних проблем в галузі сільського господарства, професор, доктор економіки, талановитий публіцист, видавець періодичних видань і науково-популярної літератури для селян Євген Храпливий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нажаль, в сучасній історичній науці практично відсутні комплексні дослідження, які б висвітлювали в повному обсязі його

господарсько-організаційну та наукову діяльність в НТШ. Окреслена тема досі не була предметом спеціального дослідження, хоча окремі зауваження можна знайти у працях багатьох дослідників. Одним із перших докладну інформацію про життєвий шлях та науковий доробок Є. Храпливого помістив І. Витанович у монографії, присвяченій історії українського кооперативного руху (Vytanovych, 1964, 624 p.). У 1980 році А. Качор написав окрему розвідку про Є. Храпливого “З приводу 30-ліття смерті передового українського економіста і дослідника сільського господарства” (Kachor, 1980, 32 p.). Особливу увагу привертає монографія С. Злупка “На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот” (Zlupko, 1999, 283 p.), у якій автор розкриває головні концептуальні засадничі складові творчості й діяльності Євгена Храпливого упродовж 30-ліття, яке було найтісніше пов’язане із західноукраїнською дійсністю від Першої і до кінця Другої світових війн. Окремо про його діяльність у НТШ мова не ведеться, оскільки автори не ставили перед собою таке завдання. Тому відчутною є потреба об’єктивного й науково виваженого дослідження організаційно-наукової діяльності Є. Храпливого в НТШ, довести значення його праці у суспільно-економічному та політичному житті західноукраїнських земель першої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Наукова діяльність Є. Храпливого у 30 – 40 рр. ХХ ст. тісно пов’язувалася з НТШ.

Фактично НТШ це перша Українська академія наук, що сформувалася таких визначних постатей, як І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Крип’якевич, М. Кордуба, М. Возняк, Ф. Колесса, В. Шухевич, К. Левицький та багато інших.

Як відомо, інституція виникла в результаті реформування у 1892 р. Літературного товариства ім. Шевченка в наукове. Товариство, що до цього ставило за мету розвиток української літератури, тепер визначило своїм основним завданням поступ науки. НТШ розгорнуло активну наукову і видавничу діяльність, створивши три секції – історико-філософську, філологічну, та математико-природничо-лікарську. Окрім того, в НТШ склалися сприятливі умови праці для молодих науковців. Члени НТШ залучалися до активної участі у наукових конгресах і з’їздах, підтримували зв’язки з науковими колами світу (Literaturno-naukovyі Visnyk, 1898, СН. 9. р. 1 – 2).

Всеукраїнського значення і престижу набуло НТШ в роки діяльності в ньому М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка так званої “великої трійки” (так їх назвали дослідники історії НТШ), а В. Дорошенко звав їх “три кити”, на яких стояло НТШ (Padokh, 1984, р. 11). Сучасні дослідники вважають, що очолюване М. Грушевським Товариство упродовж 1897 – 1913 рр., завдяки сотням зразково редагованих ним наукових видань, запропонованих ним нововведень й здобуло собі репутацію в очах світу як українська академія наук (Literaturno-naukovyі Visnyk, 1898, СН. 10. р. 2).

За статутом 1882 р. НТШ мало “дійсних” членів, що могли бути членами секцій, та “звичайних”, тобто не науковців, які могли бути лише членами комісії товариства (Padokh, 1984, р. 8).

Ситуація різко змінилася на початку 30-х рр. ХХ ст. коли НТШ опинилося у фінансовій скруті, залишаючись практично єдиним осередком української науки в Україні. Тодішні члени товариства були вкрай невдоволені керівним віділом, очолюваним К. Студинським. З цього приводу 20 листопада 1932 р. відбулися загальні збори товариства, обрано новий віділ, очолюваний В. Левицьким.

На новий віділ покладалися обов’язки як в науковому, так і в організаційному плані. У рефераті-доповіді Ю. Мудрак загальний фінансовий стан товариства охарактеризував як важкий, але не безнадійний. Новому віділу він пропонував контролювати фінансові справи товариства та заощаджувати кошти в усіх напрямках його діяльності (Dilo, 1932, СН. 260 (13.208). р. 3.).

Основне завдання виділу полягало у ліквідації кризової ситуації в товаристві та його реорганізації (відновлення комісій) (Dilo, 1932, СН. 262 (13.210). р. 3.). До нового виділу обрали Є. Храпливого, який упродовж жовтня 1932 р. – грудня 1934 р. виступав референтом Белелуї, готував матеріали щодо маєтку НТШ в с. Белелуя Станиславівського воєводства (Івано-Франківська область), що його товариство отримало від відомого мецената українських культурних установ адвоката в Коломиї Теофіла Дембицького (1845–1915 рр.). У ході вивчення справи, що стосувалася маєтку, Є. Храпливий, на одному з засідань НТШ, прийняте рішення про його продаж, однак виручені кошти не покращили фінансової ситуації Інституції товариства – друкарня, книгарня, музеї, а також промислові підприємства і надалі перебували у матеріальній скруті (Dilo, 1935, р. 3).

В умовах, що склалися, а саме В. Левицький у своїй промові на зборах 24 березня 1935 р. рішуче відмовився перебувати на посаді голови НТШ (Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi, 1935, р. 3), обрали новий виділ, висловили подяку попередньому, очолюваний І. Раковським, членами обрано В. Децикевича, І. Крип'якевича, К. Левицького, Ю. Мудрака, Д. Коренця, О. Саєвича, В. Сімовича, їх заступниками обрали Є. Пеленського, Р. Сенишина, А. Ластовецького, Є. Храпливого (Dilo, 1935, р. 2–3).

При новому виділі створили окрему фінансову комісію для ведення господарських справ у товаристві, до складу якої увійшли: К. Левицький – голова, і вже згадувані – О. Саєвич, Ю. Мудрак, Д. Коренець, Є. Пеленський, Р. Сенишин, Є. Храпливий. Як члени окремої фінансової комісії, Є. Храпливий і Ю. Мудрак, були делеговані від НТШ до Варшави у справі підвищення фінансової допомоги та зменшення податків на друк україномовних шкільних підручників. Загалом фінансова комісія до складу якої входив Є. Храпливий, займалася формуванням бюджету товариства, перевіркою балансу, прибутковістю підприємств (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1938, К. 6, р. 7–12).

Крім господарсько-фінансової діяльності у виділі товариства, Є. Храпливий знаходив час на поглиблення своїх знань, писав докторську дисертацію й успішно захистив її в Українській господарській академії у Подєбрадах (Чехо-Словаччина), отримавши наукове звання доктора агрономічних наук 25 лютого 1933 р. (TsDIAL, f. 309. d. 1. Spr. 383. р. 35). 19 жовтня 1935 р. історико-філософська секція НТШ у Львові вибрала Є. Храпливого своїм дійсним членом (TsDIAL, f. 309. d. 1. Spr. 390. р. 79–81).

В “Українському агрономічному віснику” надруковано замітку під назвою: “Агрономи дійсними членами Наукового Товариства імені Шевченка” у якій повідомлялося про те, що Є. Храпливого та Ю. Павликовського обрали дійсними членами НТШ. Цей вибір затвердив виділ товариства, на основі їх попередньої наукової діяльності. Це були перші агрономи, які стали дійсними членами НТШ (Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi, 1937, р. 115).

В історико-філософській секції Є. Храпливий працював разом з І. Крип'якевичем, М. Чубатим, Я. Пастернаком, що становили президію секції, а також О. Терлецьким, І. Витановичем, Б. Барвінським, В. Кубійовичем, Й. Сліпим та іншими. Усього секція нараховувала 49 осіб, двоє з яких були іноземцями. У 1936 р. робота секцій будувалася за таким принципом, дослідження проводилися тематично у спеціалізованих комісіях. Історико-філософська секція поділялася на такі комісії, як “Стародавньої історії України”, “Історико-джерелознавчу”, “Національної економіки, соціології і статистики”, “Музикологічну”. “Бібліологічна” і “Етнографічна” комісії за згодою Історико-філософської секції перейшли під керівництво філологічної секції. Є. Храпливий входив до комісії національної економіки, соціології і статистики, що до 21 червня 1935 р. носила назву “статистична комісія” (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1938, К. 6, р. 50 – 51).

Упродовж 1935 – 1936 рр. історико-філософська секція провела 12 засідань комісії, на яких у вигляді реферативних повідомлень подавалися наукові розробки вчених. Є. Храпливим зачитано два реферати: “Сільське господарство галицько-волинських земель” (21.06.1935 р.) та “Вплив кризи на західноукраїнське село” (20.01.1936 р.) (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1938, К. 6, р. 55).

Науковим досягненням НТШ став “Атлас України і сумежних країн. Карти і діаграми” (1937 р.) В. Кубійовича та його співробітників, членів географічної й демографічної комісії. З цього приводу організували 7 жовтня 1935 р. прес-конференцію, на якій В. Кубійович повідомив про результати свого дослідження. Упродовж 1 – 22 грудня 1935 р. у культурно-історичному музеї товариства представлено виставку: “Український народ його життя і праця, діаграми і карти”, що стали основою видання. У зв’язку з чим на виставці провели декілька виступів, серед них доповідь Є. Храпливого “Сільське господарство України”, В. Кубійовича “Торговля, промисел і комунікація на українських землях”, “Остання статистика на українських землях” С. Пастернака “Підземні скарби України”. Тобто усіх, хто був причетний до створення і виходу першого наукового “Атласу України”. Згадану виставу відвідало 1360 осіб, серед них не лише представники української інтелігенції, але й науковці-іноземці (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1938, К. 6, р. 33 – 34).

Накладом просвітницького фонду “Учітеся брати мої” у 1936 р. в світ вийшла книга Є. Храпливого “Сільське господарство галицько-волинських земель” з картами та діаграмами. “Село й селянство – це жива криниця сьгоднішнього й завтрішнього української нації” – з таким переконанням автор у своїй праці розглядав життя та розвиток нації, аналізував потреби українського селянства, й намічав шляхи подальшого його розвитку (Dilo, 1936, СН. 149 (14.398), р. 6).

Будучи членом НТШ, Є. Храпливий співпрацював з “Українською Загальною Енциклопедією” (співробітник I тому), у якій надрукував статтю “Сільське господарство, молочарство й годівля сільськогосподарських тварин. Сільське господарство Галичини і північно-західних земель” (TsDIAL, f. 328. d. 1. Spr. 111. p. 9). У ній він оцінив сільське господарство західноукраїнських земель у міжвоєнний період, проаналізував стан ґрунтів (ріллі, сіножаті й пасовиськ), розвиток тваринництва і садівництва (TsDIAL, f. 328. d. 1. Spr. 15. p. 1 – 10). З багатьма співробітниками “Української Загальної Енциклопедії” Є. Храпливий підготував до друку “Українську Сільськогосподарську Енциклопедію” (Vytanovych, 1964, р. 427 – 428).

У жовтні 1935 р. відбулися зміни в керівництві комісії “Національної економіки, соціології і статистики”. Оскільки В. Кубійович перебував у Кракові і займався дослідженнями зі сфери демографії, а дослідження комісії стосувалися економіки і соціології, не зміг перебувати на посаді голови комісії, його змінив К. Коберський, а його заступником і редактором “Студій з поля суспільних наук та статистики” став Є. Храпливий, секретарем І. Витанович (Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi, 1939, р. 49).

У 1938 р. під редакцією Є. Храпливого вийшов п’ятий том “Студій з поля суспільних наук і статистики” пам’яті Олександра Русова, в якій у вступній статті Є. Храпливий писав про те, що у цьому збірнику розміщене те найважливіше, що зробив О. Русов для української нації і української науки. Праці, що ввійшли до збірника дають різнобічне освітлення великого вченого і громадського діяча (Studiyi z polya Suspilnykh Nauk i Statystyky, 1938, Т. 5, р. 5 – 6).

В “Українському агрономічному віснику” за 1938 р. надруковано рецензію Є. Храпливого на IV Український статистичний річник 1936 – 1937 рр. НТШ під редакцією В. Кубійовича. У ній він річник характеризував як надзвичайно цінний і джерелознавчий підручник, у якому подавалася інформація про українські території, господарське і культурне життя тощо (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1938, б. 6, р. 118 – 120).

19 червня 1938 р. відбулося чергове засідання науково-технічної комісії при математично-природничо-лікарська секція НТШ під керівництвом І. Феценко-Чопівського. На якій, під час наради І. Феценко-Чопівський наголосив на тому, що науково-агрономічні справи слід вести окремо від науково-технічної комісії, тобто створити іншу комісію. Цю ідею підтримав голова секції В. Левицький і усі учасники засідання. Є. Храпливому доручили створити науково-агрономічну комісію при математично-природничо-лікарській секції (Khraplywuj, 1938, p. 107).

Ідея створення науково-агрономічної секції зародилася набагато раніше, спочатку у вигляді агрономічно-технічного музею. Цю ідею просував Є. Храпливий спочатку серед агрономів, а 25 травня 1931 р. на з'їзді українських природників, лікарів та інженерів, виголосивши доповідь “За наше агрономічно-технічне музейництво”. Цій ідеї Є. Храпливого передувала колекція зібраних предметів, близько 800, надісланих гуртком “Каменярі” для музею НТШ та господарським школам “Рідної школи”. У доповіді він підкреслював потребу створення такого осередку, накресливши план його роботи, що мав ґрунтуватися на створенні музею агрономічно-технічних пам'яток, а також бібліотеки, архіву, новинок агрономії (Ukrayinskyu ahronomichnyu visnyk, 1934, b. 1, p. 102 – 103).

Після виголошеної доповіді прийняли резолюцію НТШ та доручили науково-технічній комісії зайнятися цією справою. Весною 1932 р. ця комісія обрала окрему підкомісію у складі Є. Храпливого (голова), С. Пастернака, Е. Чайковського, що придбала для музею колекцію моделей сільськогосподарських машин, даровану “Сільським господарем” та разом з Українським технічним товариством організували виставку, присвячену I конгресу українських інженерів, що проходив 15 – 22 травня 1932 р. Цікавими на виставці були експонати техніки “від мотики до машини” (Pasternak, 1934, p. 102 – 103).

З початком Другої світової війни і окупацією Східної Галичини Червоною армією, усе майно товариства конфіскували. Особливу увагу влада звертала на бібліотеку НТШ, вилучаючи книжки та періодичні видання антирадянського спрямування (Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi, 1949, p. 317).

У 1940 р. НТШ ліквідували, а майно конфіскували. На базі секцій товариства організували філіали Академії наук УРСР. Бібліотеку НТШ передали Львівському філіалу бібліотеки АН УРСР, музеї – Народному комісаріату освіти, книгарню – книготоргу, друкарню – друкарні АН УРСР. Усі вони підпорядковувалися відповідним установам у Києві (Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi, 1949, p. 318).

Однією з найважливіших подій у сфері українського культурного життя за кордоном, стало відновлення діяльності НТШ. 30 березня 1947 р. у Мюнхені відбувся загальний з'їзд членів товариства, серед них 17 дійсних членів та 16 звичайних (Svoboda: New York, 1949, СН. 281. р. 3). Відділ НТШ очолював І. Раковський, його заступником став З. Кузеля, Генеральний секретар В. Кубійович, Є. Храпливий входив до дійсних членів інституції (Svoboda: New York, 1947, СН. 204. р. 3). 13 червня 1947 р. на засіданні обговорено подальшу спільну працю членів товариства, що пов'язувалася з тогочасними реаліями життя, актуальними і корисними для українського суспільства. Планувалося підготувати “Енциклопедію Українознавства” в українському та англійському варіантах (Svoboda: New York, 1949, СН. 281. р. 3). Діяльність Є. Храпливого в НТШ припинилася у зв'язку з передчасною смертю 6 травня 1949 р. на 51-му році життя (Z istoriyi Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, 1998, t. 10, p. 4). На сторінках газети “Свобода” від імені НТШ був даний некролог про значну втрату для товариства і всього українського народу (Kuzelya, 1998, p. 3).

Висновки. Вищенаведені факти переконливо доводять, що роботу Є. Храпливого в НТШ справедливо можна віднести до однієї з основних віх у його діяльності. Справжній галицький

вчений того часу просто не міг стояти осторонь того життя, яке вирувало в цій науковій установі. Безперечно, що перебування Є. Храпливого в НТШ не можна звузити виключно до господарсько-організаційних функцій. Довголітнє членство в ньому базувалося, головним чином, на наукових досягненнях вченого. Окрім виголошених доповідей, розвідок, рецензій та видання наукових праць, таких, як “Плекання рогатої худоби в Галичині 1880 – 1932” (1938, 1939), “Господарство Галицько-Волинських земель” (1936), “Карпатська Україна в числах” (1938, 1939), “Господарство Холмщини і Підляшшя” зі світлинами, діаграмами і картами (1944) Є. Храпливий брав активну участь у виданні “Української Загальної Енциклопедії”, “Енциклопедії Українознавства”, підготував до друку “Українську Сільськогосподарську Енциклопедію” перший зшиток якої вийшов у 1939 р.

Отже, Є. Храпливий належав до нечисленних у Західній Україні вчених-економістів зі значним організаційним досвідом у сфері суспільної агрономії та кооперації. Приймав активну участь у господарсько-організаційній та науковій роботі НТШ, зокрема комісії економіки, соціології, статистики.

Бібліографія

- Витанович І.** (1964). Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Товариство української кооперації. 624 с.
- Качор А.** (1980). Євген Храпливий. Вінніпег: УВАН. 32 с.
- Злупко С.** (1999). На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 283 с.
- Падох Я.** (1983). Незнищиме товариство. До 110-річниці Наукового товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк. 20 с.
- Літературно-науковий *Вісник*. (1898). Руслан. Ч. 9. С.1 – 2.
- Літературно-науковий *Вісник*. (1898). Руслан. Ч. 10. С. 2.
- Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка (1932). Діло. Львів. Ч. 260 (13.208). С. 3.
- Поділ праці у новому Виділі НТШ (1932). Діло. Львів. Ч. 262 (13.210). С. 3.
- Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка (1935). Діло. Львів. С. 3.
- Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. (1935). За час від 01.10.1932 – 31.12.1934. Львів: накладом товариства. Ч. 72. 100 с.
- Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка (1935). Діло. Львів. С. 2 – 3.
- Агрономи дійсними членами Наукового Товариства ім. Шевченка (1938). Український агрономічний вісник. Львів. К. 6. С. 115.
- Центральний державний історичний архів України у Львові
- Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1937). За час від 01.01.1935 – 25.12.1937. Львів: накладом товариства. Ч. 73. 126 с.
- З нових видань (1936). Діло. Львів. Ч. 149 (14.398). С. 6.
- Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1939). За час від 26. 12. 1937 – 31.12.1938. Львів: накладом товариства. 1939. Ч. 74. 110 с.
- Студії з поля Суспільних Наук і Статистики (1938). Збірник присвячений пам’яті Олександра Русова. Т. 5. За ред. Є. Храпливого. Львів: РСУК – НТШ. 164 с.
- Храпливий Є.** (1938). Українська етнографічна територія в числах. Український агрономічний вісник. Львів. К. 6. С. 118 – 120.
- Агрономічні справи на науково технічній комісії Наукового Товариства ім. Шевченка (1938). Український агрономічний вісник. Львів. К. 6. С. 107.
- Пастернак С.** (1934). За наше агрономічно-технічне музейництво. Український агрономічний вісник. Львів. 1934.К. 1. С. 102 – 103.
- Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. (1949). За час від 25.06.1939 – 15.03.1949. Мюнхен: накладом товариства. Ч. 75. 40 с.
- Вісті з НТШ (1949). Свобода: Нью-Йорк. Ч. 281. С. 3.

- Відновлення Наукового Товариства ім. Шевченка (1947). Свобода: Нью-Йорк. Ч. 204. С. 3.
 З історії Наукового Товариства імені Шевченка. (1998). [зб. наук. праць / наук. ред. О. Купчинський]. Львів. Т. 10. 398 с.
Кузеля З. (1998). Св. п. Є. Храпливого. Свобода: Нью-Йорк. Ч. 106. С.4.

References

- Vytanovych I.** (1964). History of Ukrainian co-operative movement. New York: TUK – Ukrainian economic advisory association. 624 p.
- Kachor A.** (1980). Ewhen Khraplywyj Short sketch of his life, Academic and Public Activity. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences. 32 p.
- Zlupko S.** (1999). Na chatakh ridnoyi zemli: Yevhen Khraplyvyi – uchenyi, orhanizator, patriot. [Guarding the native land: Yevhen Khraplyvyi – scientist, organizer, patriot]. Lviv: LNU named after I. Franko. 283 p. [in Ukrainian]
- Padoch J.** (1984). The indestructible society. On the 110th anniversary of the Shevchenko Scientific Society. New York. 20 p.
- Literaturno-naukovi Visnyk. (1898). Ruslan. CH. 9. P.1 – 2. [in Ukrainian]
- Zahalni Zbory Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka [General Meeting of the Shevchenko Scientific Society] (1932). Dilo. Lviv. CH. 260 (13.208). P. 3. [in Ukrainian]
- Podil pratsi u novomu Vydili NTSH (1932). Dilo. Lviv. CH. 262 (13.210). P. 3. [in Ukrainian]
- Zahalni Zbory Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka [General Meeting of the Shevchenko Scientific Society] (1935). Dilo. Lviv. P. 3. [in Ukrainian]
- Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. (1935). Za chas vid 01.10.1932 – 31.12.1934. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Period from 01.10.1932 to 31.12.1934.] Lviv: nakladom tovarystva. CH. 72. 100 p. [in Ukrainian]
- Zahalni Zbory Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (1935). [General Meeting of the Shevchenko Scientific Society]. Dilo. Lviv. P. 2 – 3. [in Ukrainian]
- Ahronomy diysnymy chlenamy Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (1938). [Agronomists as Full Member of the Shevchenko Scientific society]. Ukrayinskyy ahronomichnyy visnyk. Lviv. K. 6. P. 115. [in Ukrainian]
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrayiny u Lvovi [TsDIAL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].
- Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi (1937). Za chas vid 01.01.1935 – 25.12.1937. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Period from 01.01.1935 to 25.12.1937] Lviv: nakladom tovarystva. CH. 73. 126 p. [in Ukrainian]
- Z novykh vydan (1936). [From New Editions] Dilo. Lviv. CH. 149 (14.398). P. 6. [in Ukrainian]
- Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi (1939). Za chas vid 26. 12. 1937 – 31.12.1938. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Period from 26.12.1937 to 31.12.1938] Lviv: nakladom tovarystva. 1939. CH. 74. 110 p. [in Ukrainian]
- Studiyi z polya Suspilnykh Nauk i Statystyky [Studies from the Field of Social Sciences and Statistics] (1938). Zbirnyk prysvyachenyy pamyati Oleksandra Rusova. T. 5. Za red. YE. Khraplyvoho. Lviv: RSUK – NTSH. 164 p. [in Ukrainian]
- Khraplywyj YE.** (1938). Ukrayinska etnografichna terytoriya v chyslakh. Ukrayinskyy ahronomichnyy visnyk. [Ukrainian Ethnographical Territory in Numbers. Ukrainian Agronomic Bulletin]. Lviv. K. 6. P. 118 – 120. [in Ukrainian]
- Ahronomichni spravy na naukovo tekhnichny komisiyi Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka [Agronomic Affairs at the Scientific and Technical Commission of the Shevchenko Scientific Society]. (1938). Ukrayinskyy ahronomichnyy visnyk. Lviv. K. 6. P. 107. [in Ukrainian]
- Pasternak S.** (1934). Za nashe ahronomichno-tekhnichne muzeynytstvo. [About our Agronomic and Technical Museology]. Ukrayinskyy ahronomichnyy visnyk. Lviv. 1934. K. 1. P. 102 – 103. [in Ukrainian]
- Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. (1949). Za chas vid 25.06.1939 – 15.03.1949. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Period from 25.06.1939 to 15.03.1949]. Myunkhen: nakladom tovarystva. CH. 75. 40 p. [in Ukrainian]
- Visti z NTSH [News from the Shevchenko Scientific Society]. (1949). Svoboda: New York. CH. 281. P. 3. [in Ukrainian]
- Vidnovlennya Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka [Restoration of the Shevchenko Scientific Society]. (1947). Svoboda: New York. CH. 204. P. 3. [in Ukrainian]
- Z istoriyi Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. [From the History of the Shevchenko Scientific Society]. (1998). [zb. nauk. prats/ nauk. red. O. Kupchynskyy]. Lviv. T. 10. 398 p. [in Ukrainian]
- Kuzelya Z.** (1998). Sv. p. YE. Khraplyvoho. Svoboda: New York. CH. 106. – P.4. [in Ukrainian]

УДК 94:[271.4:332.15] (477.83/.86) «1941/1944»
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.8

Богдан БАРАН

асистент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. Громницького 1а, м. Тернопіль, Україна, 46027 (bohdan.baran@tnpu.edu.ua)

Bohdan BARAN

assistant of the department History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 1a, Gromnitskogo str., Ternopil, Ukraine, 46027 (bohdan.baran@tnpu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8245-0202>

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
В ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА 1941–1944 РР.**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати роль соціально економічної діяльності Греко-католицької церкви в Дистрикті Галичина протягом 1941–1944 років, під впливом соціальних трансформацій. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та науковості, а також ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-системний, історико-типологічний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що з поміж інших досліджень діяльності Греко-католицької церкви в Дистрикті Галичина у вище зазначений період не розглядалася соціально-економічна складова. Науковці приділяли увагу політичним та націотворчим засадам ГКЦ, та децю побіжно звертали увагу на соціальний аспект. Автор використовує невідомі раніше документи та аналізу праці науковців останніх років. **Висновки** Автор публікації встановлює, що ситуація в якій опинилося населення Східної Галичини при переході від однієї тоталітарної системи до іншої супроводжувалося значними соціальними трансформаціями. Дослідження впливу греко-католицької церкви на національну свідомість, моральні засади, національно-політичну ідеологію, культурно-просвітницьку діяльність та соціально-економічну приналежність, дає можливість з'ясувати вагомість її становища серед українського населення краю та великий духовний потенціал. Вивчення ролі ГКЦ в Другій світовій війні дозволить здійснити певну трансформацію отриманих результатів з огляду на сучасність.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Дистрикт «Галичина», окупація, суспільні трансформації.

**SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH
IN THE DISTRICT OF GALICIA 1941–1944**

Abstract. *The purpose of the study* Objective is to analyze the role of socio-economic activity of the Greek Catholic Church in the District of Galicia during 1941-1944, under the influence of social transformations. **The Research Methodology** is based on the principles of historicism, systematization and scientificity, and is also based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-systemic, historical-typological) methods. **The scientific novelty** is that among other studies of the Greek Catholic Church in the District of Galicia in the above period, the socio-economic component was not considered. Scholars paid attention to the political and nation-building principles of the GCC, and paid some attention to the social aspect. The author uses previously unknown documents and analysis of the work of scientists in recent years. **Conclusions** The author of the publication establishes that the situation in which the population of Eastern Galicia found itself in the transition from one totalitarian system to another was accompanied by significant social transformations. The study of the influence of the Greek Catholic Church on the national consciousness, moral principles, national and political ideology, cultural and educational activities and socio-economic affiliation, makes it possible to determine the importance of its position among the Ukrainian population and great spiritual potential. The study of the role of the GCC in the Second World War will allow for a certain transformation of the obtained results in view of modernity.

Key words: Greek Catholic Church, District of Galicia, occupation, social transformations.

Постановка проблеми. Особливий інтерес для дослідження становить період 1939–1945 рр., який характеризується не лише складними політичними обставинами Другої світової війни, але і надає можливість простежити взаємовплив тоталітарних структур, як радянської, так і нацистської, на релігійні організації. Всебічний і глибокий аналіз відносин державної влади з церквою у вищезазначений період сприятиме подоланню тієї складної ситуації, яка пов'язана з міжконфесійними суперечками в сучасності. Врахування реального історичного досвіду, як позитивного, так і негативного сприятиме подоланню цієї ситуації, допоможе уникнути численних помилок при виробленні державних законодавчих актів, що покликані регулювати діяльність релігійних організацій.

Наприкінці червня 1941 року, населення західних областей України опиняється під владою Третього Райху, регіон зазнає адміністративного поділу за рішенням окупаційної влади, в цих не простих обставинах саме Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) стає однією з важливих інституцій українського населення краю. Виклики що постали перед духівництвом та народом були викликані різними аспектами та досить гостро стояло питання соціально-економічної стабілізації, за умови якої створювалася можливість відстоювати свої права та ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена нами тема немає чіткого аналізу з боку вітчизняних дослідників вони лише побіжно висвітлювали певні аспекти тематики. Варті нашої уваги праці таких авторів як Сурмач Оксани, де дослідниця висвітлює духовну, політичну на націотворчу діяльність ГКЦ умовах німецької окупації 1941–1944 рр. (Surmach, 2001). Цікаві думки наводить у свої статті і Олександр Лисенко про становище церкви в Україні у роки Другої Світової війни (Lysenko, 1995). Досить ґрунтовною та змістовною є праця українського дослідника повсякдення Володимира Старки, про життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій при переході від одного тоталітарного режиму до іншого (Starka, 2019). Варто також відзначити і статтю Василя Марчука у якій автор аналізує діяльність ГКЦ в умовах німецького та радянського тоталітаризму 1941–1946 рр. (Marchuk, 2000).

Мета статті – проаналізувати, як при змінах тоталітарних режимів, Греко-католицька церква залишалася як одна з провідних соціально-економічних інституцій Дистрикту Галичина. З'ясувати які виклики стояли перед очільником церкви митрополитом Андреем Шептицьким та духовенством в цілому.

Виклад основного матеріалу. У червні 1941 року розпочалася війна СРСР з Третім Райхом і вже до вересня поточного року не лише західноукраїнські землі, а й значна частина України опинилася під німецькою окупацією. Захоплення військами вермахту українських земель та встановлення в подальшому окупаційного режиму, що передбачав перетворення їх у німецьку колонію. У адміністративному відношенні Україну розділили на кілька частин. Управління захопленими територіями здійснювали при допомозі силових методів та терору. Значна частина українського населення була вивезена на роботи до Німеччини. Однак, таких відверто жорстоких рис гітлерівське панування набуло дещо згодом. У перші місяці свого перебування в Україні німці, щоб успішно завершити «блискавичну війну», намагалися забезпечити собі підтримку місцевого населення. В той час нацистська пропаганда твердила, що основною метою приходу німецької армії є визволення України від більшовизму. З метою поширення цієї ідеї серед населення велась досить активна агітаційна робота (Surmach, 2001, р. 65).

Окупація України німецькими військами змінила також і релігійну ситуацію. О. Лисенко твердить, що гітлерівці вважали за потрібне врахувати настрої віруючого населення (Lysenko, 1995, р. 75). Можна припустити, що напередодні війни німецькі спецслужби ретельно вивчали релігійну ситуацію на Україні. Маючи свідчення про невдоволення віруючого населення політикою радянської влади щодо ГКЦ, окупанти вирішили зіграти на почуттях людей, позбавлених

права задовольняти свої релігійні потреби. Це повною мірою співпадало з вказівками Гітлера, який говорив, що на початку окупації нацисти не повинні виказувати своїх дійсних намірів, а всіма засобами підкреслювати, що вони несуть свободу (о.Sofron Mudryu, 1990, р. 146). Отже, під впливом вдало розгорнутої нацистської пропаганди, значна частина духовенства повірила, що з приходом окупантів виникли умови для вільного розвитку церков.

Як зазначає дослідник Володимир Старка, посилаючись на пресу, що виходила в Дистрикті Галичина під час німецької окупації. Коли на початку літа 1941 року радянська влада провела форсований збір податків, що призвело до зубожіння значної частини населення. На початку війни селяни не розуміли, що достеменно коїться і почали забирати з колгоспів до своїх господарств майно та навіть у деяких місцях почали поміж себе ділити землю (Starka, 2019, р. 251). Розуміючи не просту ситуацію що склалася, Греко-католицька церква не могла залишитися осторонь. Так митрополит А. Шептицький звернувся з відозвою від 25 липня 1941 р. до селян «селяни-хлібороби: німецька армія визволила Вас ... виконуйте точно розпорядження голів Ваших сільрад (війтів) і Німецької армії. Ваші найближчі обов'язки: Політь, сапайте та нищіть бур'ян у картоплі, буряк та ін. (Starka, 2019, р. 252).

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму ГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацизму. Проголошені подяки німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій органами НКВС перед втечею. Населення краю зустріло проголошення «Акту відновлення Української держави» 30-го червня 1941 року з великим ентузіазмом і новими надіями. Ці почуття відбиває послання митрополита до духовенства і віруючих від 5 липня 1941 р., у якому він висловлював сподівання, що «на підвалинах солідарності й усильної праці всіх українців повстане соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, а я живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, важкою працею, залізними зусиллями і трудами других (Reyent, 1998, р. 1-2).

Окупація України німецькими військами змінила також і релігійну ситуацію. О. Лисенко твердить, що гітлерівці вважали за потрібне врахувати настрої віруючого населення (Lysenko, 1995, р. 76). Можна припустити, що напередодні війни німецькі спецслужби ретельно вивчали релігійну ситуацію на Україні. Маючи свідчення про невдоволення віруючого населення політикою радянської влади щодо УГКЦ, окупанти вирішили зіграти на почуттях людей, позбавлених права задовольняти свої релігійні потреби. Це повною мірою співпадало з вказівками Гітлера, який говорив, що на початку окупації нацисти не повинні виказувати своїх дійсних намірів, а всіма засобами підкреслювати, що вони несуть свободу (о.Sofron Mudryu, 1990, р. 153). Отже, під впливом вдало розгорнутої нацистської пропаганди, значна частина духовенства повірила, що з приходом окупантів виникли умови для вільного розвитку церков.

Німецьке командування прагнуло завоювати Кавказ, та середню Азію, воно вважала за потрібне забезпечити мирне і дружнє ставлення до себе українського населення. З таких міркувань німецька адміністрація спочатку не виказували своїх дійсних планів щодо України, а намагалися всіма засобами викликати прихильність місцевого населення. Одним з таких засобів ідеологічного впливу на населення, на думку окупантів, могла стати ГКЦ. Більш точно політику гітлерівців на початку окупації характеризував нарком НКВС УРСР Сергієчко. У доповідній на ім'я Хрущова він писав: «На початку свого панування німці приглядалися до обставин, вивчали церковну ініціативу, з яких би кіл вона не виходила, підтримували, але обережно спрямовували у вигідному для себе руслі» (Voloshyn, 1994, р. 64).

Помірковані стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 року, коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри відносно України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національних сил, зокрема ОУН. У грудні 1941 року німецька

канцелярія видала спеціальну інструкцію про погодження з українським населенням, її п'ятий пункт стосувався церкви. У ньому вказувалося, що діяльність церков на території України не забороняється до тих пір, доки вони не займаються політичною діяльністю (Voloshyn, 1994, p. 65).

Незважаючи на це, А. Шептицький у грудні 1941 року у пастирському посланні «Як будувати Рідну Хату», сконфіскованому німецькою окупаційною владою засудив тоталітарну політичну систему, моно партійне державне управління. Усвідомлюючи недосконалість будь-якої форми влади, Шептицький висловлювався за «природне право народу встановити собі форму влади, вибрати поміж різними формами: монархічною, олігархічною чи демократичною – зберігаючи собі ту участь у провідній частині, яку може виконувати виборами, себто голосуванням, а в деяких важливіших справах, так званим плебісцитом чи референдумами». Поняття влади в Шептицького наскрізь християнське, це в першу чергу «служіння публічному добру» (Sheptytsky, 2003, p.15).

Стверджуючи, що «ідеалом нашого національного життя» є суверенна держава – «Рідна Хата», митрополит закликав увесь «український нарід», «щоби по наших силах спричинитись до здійснення цього ідеалу», боротьба за реалізацію якого є «вимогою і виявом справжньої християнської свідомої людини» (Sheptytsky, 2003, p. 17).

У посланні митрополит засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав населення України зберігати національну гідність, стоїчно боронити свободу, свої родини і громади. Пізніше, у серпні 1942 року в листі до папи Пія XII повідомляв про фашистські звірства на Сході. «Німецька влада, – наголошував він, – є злою, майже диявольською, то в небачене більшому ступені, ніж більшовицька влада». Митрополит не тільки викривав злочинні дії окупантів, але й визначав заходи, необхідні задля фізичного збереження народу і відновлення державності (Baran, 1947, p. 130).

Головними в пастирських листах, зверненнях митрополита та інших ієрархів церкви у воєнні часи були заклики до національної єдності та злагоди, які вони вважали передумовою побудови незалежної і сильної України. Цією думкою пронизане згадане послання митрополита від 5 липня 1941 р., в котрому він переконливо стверджує, що Соборна Україна постане тільки за умов солідарності і творчої невтомної праці всіх українців. УГКЦ закликала віруючих до релігійної єдності, яка мала б стати духовною основою об'єднання всіх національних сил під час війни (Surmach, 2001, p. 65).

29 січня 1942 р. рейхсканцелярія одержала лист від видатних українських поборників національної ідеї. Один із п'яťох підписаних був А. Шептицький (голова Української Національної Ради у Львові). Не ставлячи питання про українську незалежність, лист констатував, що поразка Росії перед Німеччиною дасть можливість Україні ввійти в європейську політичну систему. У листі сказано, що український народ у Райхскомісаріаті позбавлений можливості розвивати своє національне і культурне життя, що патріотична преса і товариства зазнають надзвичайних утисків, що школи замкнено. Вимагалось поваги і визнання права українського народу на життя і національний культурний, економічний і політичний розвиток, права України на «незалежне існування» (Baran, 1947, p. 137). Нажаль подібні листи не мали жодного впливу на політику Третього Райху на окупованих територіях.

Незважаючи на складну ситуацію, у листопаді 1942 року митрополит оголосив пастирський лист «Не убий», в якому наголошувалося на деморалізаційному впливові заохочень до політичних вбивств. Також тут митрополит засудив залучення української поліції до репресивних акцій (Marchuk, 2000, p. 66). Як митрополит А. Шептицький, так і Львівська митрополія в цілому, спрямовувала свої зусилля на збереження структури і організації церкви, що в умовах німецької окупації робити було досить складно. Це ми спостерігаємо з листа Митрополита до німецьких окупаційних властей. В листі від губернатора Дистрикту Галичина йшлося про те,

що в греко-католиків будуть конфіскувати бронзові дзвони в церквах, крім тих, що мають історичне значення, зроблені німецькими майстрами та ті, що мають дуже музичний звук (TsDIAL f. 201 d.1, с 216, р 60). Також у листі о.Дениса Теліщука, пароха с. Потік від 4 вересня 1942 р. повідомляється, що він до 5 березня 1942 р. був головою Українського центрального комітету в Рогатині. Бережанський Крайсгавтман Асбах наказував зандерцінсттав і жардармерії стягати в Рогатині решту контингенту(податку). При тому арештовували багато людей, які вже здали контингент в розмірі 100%і більше, забрано в деякого збіжжя до останнього зерна, навіть по зложеного на прожиток. Людей вивезено до примусових робіт, де вони в голоді. На скарги отця, до губернатора Бауера, Асбах людей випустив, але священнику порадив добровільно покинути головування (TsDIAL f. 201 d.1, с 111, р 14).

Висновки. Друга світова війна стала трагедією для усього людства загалом та для України зокрема. Одним із поводирів українського народу в цей не простий час стала Греко-католицька церква, соціально-економічна діяльність якої підтримувала та давала надію тисячам українців Східної Галичини.

У своїй історії ГКЦ пережила немало трагедій, ставши на захист українського національного життя, вона свідомо взяла на себе всі труднощі, котрі випадали на долю українського народу. Але найбільш жорстоких переслідувань вона зазнала саме в часи Другою світовою війни, коли змушена була терпіти насадження нових порядків двома тоталітарними режимами.

З приєднанням Західної України до СРСР радянське керівництво прагнуло обмежити діяльність ГКЦ, хоча воно і змушене було зважати на значний авторитет Андрея Шептицького в народі і світі. Незважаючи на наступ на церкву, митрополит зумів організувати діяльність духівництва, підтримував український народ у своїх численних пастирських посланнях.

Релігійна політика німецької окупаційної адміністрації змінювалась у залежності від зміни суспільно-політичної ситуації загалом. Спершу окупанти хотіли скористатися авторитетом ГКЦ для насадження свого режиму, та подальше розгортання війни показало справжні наміри Третього Райха, щодо завойовних територій. З огляду на непрості обставини, що склалися митрополит А. Шептицький та греко-католицьке духовенство з гідністю пройшли цей шлях допомагаючи та настановляючи український народ.

Бібліографія

Баран С. (1947). Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 151 с.

Волошин Ю. (1994). Радянська влада і УГКЦ (1945-1946 рр.). Український час №1, 63 – 65.

Лисенко О. Є. (1995). До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни. Український історичний журнал. № 3, 63 –79.

Марчук В. (2000). Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946 рр.). Галичина № 4, - 66 – 67.

о. Софрон Мудрий (1990). Нариси історії церкви в Україні. Рим: Українська Папська колегія Святого Йосафата, 296 с.

Реснт О. (1998). УГКЦ і визвольний рух українського народу. Історія України № 4, 1 – 5.

Старка В. (2019). Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939-1953 рр.: монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 550 с.

Сурмач О. (2001). Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.). Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 187 с.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ). – Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія м. Львова). – Оп. 1р. – Спр. 216. – Арк. 60

ЦДІАУЛ. – Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія м. Львова). – Оп. 1р. – Спр. 111. – Арк. 14

Шептицький А. (2003) Як будувати рідну хату. Львів: ЦДІАУЛ, 31 с.

References

- Baran S.** (1947). Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy: zhyttya i diyal'nist' [Metropolitan Andrei Sheptytsky: life and activity]. Myunkhen: Vernyhora, 151 s. . [in Ukrainian]
- Voloshyn YU.** (1994). Radyans'ka vlada i UHKTS (1945-1946 pp.) [The Soviet government and the UGCC]. Ukrayins'kyy chas №1, 63 – 65. [in Ukrainian]
- Lysenko O. YE.** (1995). Do pytannya pro stanovyshe tserkvy v Ukrayini u period druhoyi svitovoyi viyny. [In the situation of the Church in Ukraine during Second World War]. UYIZH № 3, 63 –79. [in Ukrainian]
- Marchuk V.** (2000). Hreko-katolyts'ka tserkva v umovakh nimets'koho ta radyans'koho totalitaryzmu (1941-1946 pp.) [Greek Catholic Church in the conditions of German and Soviet totalitarianism (1941-1946 pp.)]. Halychyna № 4, - 66 – 67. [in Ukrainian]
- o. Sofron Mudryy** (1990). Narysy istoriyi tserkvy v Ukrayini [Essays on the history of the church in Ukraine]. Rym: Ukrayins'ka Paps'ka kolehiya Svyatoho Yosafata, 296 s. [in Ukrainian]
- Reyent O.** (1998). UHKTS i vyzvol'nyy rukh ukrayins'koho narodu [The UGCC and the liberation movement of the Ukrainian people.]. Istoriya Ukrayiny № 4, 1 – 5. [in Ukrainian]
- Sheptyts'kyy A.** (2003) Yak buduvaty ridnu khatu [How to build a family house]. L'viv: TSDIAL, 31 s. [in Ukrainian]
- Surmach O.** (2001). Hreko-katolyts'ka tserkva v period nimets'koho okupatsynoho rezhymu v Ukrayini (1941-1944 rr.) [Greek Catholic Church during the German occupation regime in Ukraine (1941-1944)]. L'viv: L'vivs'kyy natsional'nyy universytet im. Ivana Franka, 187 s. [in Ukrainian]
- Starka V.** (2019). Povsyakdenne zhyttya zakhidnoukrayins'koho sela v umovakh suspil'nykh transformatsiy 1939-1953 rr. [Everyday life of the western Ukrainian village in the conditions of social transformations 1939-1953]. monohrafiya. Ternopil': Osadtsa YU. V., 550 s. [in Ukrainian]
- Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. L'vovi (dali – TsDIAL Ukrayiny) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].F. 201. (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia m. Lvova) Op. 1. Spr. 216. Ark. 60. [in Ukrainian]
- TsDIAL Ukrayiny. F. 201. (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia m. Lvova) Op. 1. Spr. 111. Ark. 14. [in Ukrainian]

УДК 94(477) «1976/1991»
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.9

Ярослав СТОЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор кафедри психології Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, Україна, 46001 (jarstotskyj@ukr.net)

Jaroslav STOTSKYJ

PhD hab. (History), Professor of the Department of Psychology, Ternopil Ivan Puluji National Technical University, 56, Ruska Str., Ternopil, Ukraine, 46001 (jarstotskyj@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0429-8740>

КОНФЕСІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАПТИСТСЬКИХ І П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИХ ГРОМАД ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В 1976–1991 РР.

Анотація. Мета дослідження. Проаналізувати діяльність зареєстрованих баптистських громад (ВРСХБ), п'ятидесятницьких громад (ХВС), нелегальних п'ятидесятницьких громад, еміграційні тенденції у них та об'єднавчі легальні процеси, які в останні роки тривалості радянської влади утворили свої самостійні об'єднання чи союзи, котрі діють і донині у всеукраїнському масштабі, на прикладі Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей. **Методологія дослідження** базується на принципах наукового пізнання: історизму, об'єктивності, позаконфесійності, світоглядного плюралізму, толерантності, які уможливили вивчення і компаративістику подій і фактів в їх генезі та інтегральності, з проекцією на сучасні реалії державно-релігійної політики України. **Методи дослідження** пов'язані з метою, об'єктом, предметом і науковими завданнями дослідження. **Наукова новизна.** У наукових дослідженнях майже не охоплено західні області упродовж досліджуваного періоду, що не дає змоги мати цілісну картину їх діяльності, конфесійних трансформацій у них та глибшого розуміння їх служіння в сучасних умовах. **Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання.** Трансформаційні процеси у баптистських і п'ятидесятницьких громадах у досліджуваній період в західних областях України можна поділити на два етапи: повільний – 1976–1987 рр. та інтенсивний – 1988–1991 рр. Якщо на першому етапі кількість громад зазначених конфесій та чисельність у них віруючих хоча й зростала, але незначними темпами, що пояснюється відносно активною атеїзацією суспільства партійно-державними органами радянської влади із використанням нею репресивних методів від так званих «бесід» із священнослужителями та активом цих громад до притягнення їх за порушення законодавства про релігійні культу до адміністративної, а то й кримінальної відповідальності, то на другому етапі спостерігаються швидкі та всеохоплюючі трансформаційні процеси у баптистських і п'ятидесятницьких громадах, які призводять до розпаду ВРСХБ та утворення таких п'ятидесятницьких центрів, як ВСХВС – п'ятидесятників і СВЦХСВУ, а також надають нового імпульсу діяльності РЦСХБ та утвореному Союзу ЄХБ України, котрі будуть у наступних роках діяти під зазначеними назвами: ВСОЄХБ і СРЦЄХБ, які формують свої обласні релігійні структури і розпочинають багатовекторну діяльність на користь українського суспільства.

Ключові слова: баптизм, п'ятидесятництво, громади, віруючі, священнослужителі, реєстрація, нелегальність, еміграція, трансформація, процеси, населені пункти, область.

CONFESSIONAL TRANSFORMATIONS IN BAPTIST AND PENTECOSTAL COMMUNITIES IN WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN 1976–1991

Abstract. Research objectives – operation of registered Baptist communities (AUCECB), Pentecostal communities (ChER), illegal Pentecostal communities, emigration tendencies and uniting legal processes within the mentioned communities, which in the last years of Soviet regime existence formed their independent unions or associations and which are commonplace nowadays throughout all Ukraine on the example of Lvivska, Ivano-Frankivska and Ternopilska Oblasts. **Research methodology** is based on the principles of scientific cognition: historicist tradition, objectiveness, non-confessional tradition, worldview pluralism, tolerance, which made possible to learn and compare events and facts within their genesis and integrity projected on contemporary realities of state and religious policy of Ukraine. **Research methods** correlates to objective, subject, target and

problems of the research. **Research novelty.** Research on mentioned aspects of nation-wide scope almost does not cover Galician regions in the period of 1945 – 1991, which in its turn does not form the holistic picture of operation of communities, their confessional transformations and more profound understanding of their service in present conditions. Therefore, the aspects of operation of Baptist and Pentecostal communities of Galician regions covered in this study are urgent, as they foster the way to a deeper understanding of their activities nowadays. **Conclusions and prospects of further research.** Transformational processes in Baptist and Pentecostal communities of the period under study in Western regions can be divided into two stages: slow – 1976-1987 and intense – 1988-1991. If the first stage is characterized by the growth in communities of the mentioned confessions, though not at fast rate, due to active atheization of society by party-and-state soviet authorities who used repressive methods beginning from so-called “conversations” with clergy and community activists to bringing them to administrative and even criminal responsibility for violation of law on religious cults, the second stage, during the period of Horbachov “Reconstruction” with the emergence of freedom of speech and confessional freedom, is characterized by rapid and inclusive transformational processes in Baptist and Pentecostal communities which lead to the disintegration of AUCECB and formation of such Pentecostal groups as AUChER – known as pentecostals and UFChChER and provide new impetus for CchChER and newly-formed Union of ChER of Ukraine, which will act under the following names UUCHEChB and UUEChB and which form their own oblat's and regional divisions and launch multi-vectoral activities for the benefit of Ukrainian society.

Key words: baptism, pentecostalism, communities, believers, clergy, registration, illegality, emigration, transformation, processes, settlements, oblast.

Постановка проблеми. Пізній протестантизм, зокрема такі його деномінації, як баптизм і п'ятидесятництво, за своїм впливом і роллю в українському суспільстві, займають чільне місце своєю діяльністю і не тільки богослужбовою, але й науковою, видавничою, соціальною, а також кількістю своїх громад та чисельністю віруючих. Та слід зазначити, що в українській релігієзнавчій історіографії ці аспекти, особливо у західних областях, цих деномінацій щодо їх полівекторної діяльності та трансформаційних процесів у них в роки панування тут радянської влади, висвітлені фрагментарно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблему досліджували В. Балух, В. Войналович, С. Головащенко, В. Єленський, А. Колодний, П. Кралюк, В. Любашенко, Ю. Решетніков, С. Санніков, В. Франчук, М. Черенков, М. Шаптала, П. Яроцький та інші.

Виклад основного матеріалу. На початку другої половини 1970-х рр., у відповідності з приблизними даними обласних уповноважених Ради в справах релігій Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей, легальні і нелегальні баптистські та п'ятидесятницькі громади налічували: у Львівській області 35 зареєстрованих громад із чисельністю 2985 віруючих ВРЄХБ, 6 нелегальних громад із чисельністю 280 віруючих РЦЄХБ і коло 15 нелегальних громад із чисельністю 1240 віруючих ХВЄ [Lviv Region State Archive, f. P-3, d. 59, a. 46, p. 1]; у Івано-Франківській області: 7 зареєстрованих громад із чисельністю 461 віруючий ВРЄХБ, 2 незареєстровані громади із чисельністю 127 віруючих ЄХБ та ще кілька таких баптистських груп із чисельністю 81 віруючий і 18 нелегальних громад із чисельністю 579 віруючих ХВЄ [Ivano-Frankivsk Region State Archive, f. P-1, d. 1, a. 4930, p. 185-186]; у Тернопільській області: 40 зареєстрованих громад із чисельністю 3701 віруючих ВРЄХБ, 3 незареєстрованих громади із чисельністю 131 віруючий ЄХБ і 26 нелегальних громад із чисельністю 731 віруючий ХВЄ [Ternopil Region State Archive, f.P-1, d. 39, a. 46, p.13,18-19]. Отже, у цих західних областях загальна кількість громад і чисельність віруючих у них становила: зареєстрованих громад ВРЄХБ – 82 із чисельністю 7147 віруючих, нелегальних громад РЦЄХБ – 6 із чисельністю 280 віруючих, незареєстрованих громад ЄХБ – 5 із чисельністю 339 віруючих, нелегальних громад ХВЄ – 59 із чисельністю 2550 віруючих.

Незважаючи на масштабність атеїстичної роботи у вказаних областях, яку проводили відділи агітації і пропаганди обкомів і райкомів КПУ, первинні і обласні товариства «Знання»,

апарати обласних уповноважених Ради в справах релігій, наприклад, тільки у 1977 р товариством «Знання» Івано-Франківської області прочитано 645 лекцій із пропаганди законодавства про релігійні культу, а апаратом обласного уповноваженого проведено 188 групових т.зв. бесід із активами і віруючими діючих легально і нелегально релігійних громад різних конфесій в області, зокрема із 37 віруючими ХВС і 7 віруючими СХБ [IFRSA, f.P-1, d. 1, a. 5423, p. 144-145), – зменшення чисельності віруючих у цих деномінаціях не спостерігалось, а навпаки, – збільшення. На 5 липня 1977 р. в вказаній області у 18 нелегальних громадах ХВС уже налічувалося 767 віруючих, тобто за півтора року їх збільшилося на 36 віруючих, а у 7 зареєстрованих громадах ВРЄХБ чисельність була 461 віруючий, а їх актив налічував 7 пресвітерів, 6 дияконів і 21 проповідника [IFRSA, f.P-1, d. 1, a. 5229, p. 36]. А станом на 1 січня 1979 р. в 7 громадах ВРЄХБ налічувалося уже 487 віруючих, у 17 нелегальних громадах – 830 віруючих і в одній уже зареєстрованій громаді ХВС с. Слобідка Калуського району – 20 віруючих [IFRSA, f. R-388, d. 2, a. 129, p. 18].

На 1 квітня 1980 р. чисельність віруючих ВРЄХБ становила 506 осіб, а п'ятидесятників – 838 осіб [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 130, p. 53, 56]. Соціально-демографічний аналіз очільників цих деномінацій був таким: у громадах баптистів було 7 пресвітерів, 6 дияконів і 18 провідників, із них за віком: до 40 років – 1 особа, 41-50 р. – 9 осіб, 51-60 р. – 10 осіб і понад 60 років – 11 осіб; за освітою: середня – 2 особи, незакінчена середня – 11 осіб, початкова – 18 осіб; за соціальним станом: 12 робітників, 6 колгоспників, 1 службовець і 12 пенсіонерів [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 130, p. 54]; у громадах п'ятидесятників було 58 пресвітерів і проповідників, із них віком: до 40 років – 3 особи, 41–50 р. – 14 осіб, 51–60 р. – 16 осіб, понад 60 років – 25 осіб; за освітою: середня – 2 особи, незакінчена середня – 18 осіб, початкова – 38 осіб; за соціальним станом: 17 робітників, 16 колгоспників, 24 пенсіонери та 1 утриманець [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 130, p. 59].

Таким чином, за трирічний період, із 1977 р. до 1980 р. чисельність віруючих у баптистських громадах Івано-Франківщини збільшилася на 45 осіб, а у п'ятидесятницьких – на 71 особу. Із цього випливає, що різні методи атеїстичної роботи партійних, радянських і державних органів влади не були спроможні зупинити збільшення чисельності віруючих у громадах цих деномінацій. Зокрема, й навіть репресивні методи. Так, у 1977–1978 рр. за відмову від служби в радянській армії засуджено 5 віруючих ХВС та притягнуто до адміністративної відповідальності (оштрафовано на суму від 30 – до 50 крб.) 3 віруючих ВРЄХБ і 10 віруючих ХВС [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 129, p. 20], в основному за відправлення обрядів за межами молитовних будинків, а саме – за обряд похорону. Покарання за таке порушення, обряд похорону, – абсурдне. Від зазначених репресивних методів державна влада не відмовлялася й в наступних роках. Наприклад, у 1979 р за порушення, діючого у той час, законодавства про релігійні культу, органами державної влади притягнуто до адміністративної відповідальності 162 віруючих і до кримінальної – 5 віруючих із усіх діючих легально і нелегально в Івано-Франківщині релігій і конфесій: РПЦ, УГКЦ, ВРЄХБ, ХВС, АСД, Свідків Єгови, покутників [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 130, p. 66].

Влада щороку нарощувала методи боротьби із віруючими. Наприклад, у 1977 р. також до адміністративної відповідальності притягнуто 116 віруючих, а до кримінальної – 6 [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 130, p. 66].

З одного боку, таке порівняння свідчить про посилення репресивних методів проти активізації віруючих, а з іншого – про активізацію провідників і мирян релігійних громад. Такій активізації, на думку обласного уповноваженого Ради в справах релігій В. Ліченка, сприяли деякі важливі чинники. Зокрема те, що члени комісії сприяння виконкомом рад депутатів трудящих за додержанням законодавства про релігійні культу деяких районів Івано-Франківщини поверхово вивчали процеси у релігійних громадах, проповідницьку діяльність священнослужителів,

тому що нечасто відвідували молитовні будинки, а тому й не знали реальної ситуації у них, майже не проводили антирелігійних і контрольних бесід із віруючими, зокрема у припиненні ними протизаконних дій, не вели чіткого обліку чисельності віруючих у громадах і групах, не проводили роботи щодо виведення громад ХВС із підпілля з метою їх реєстрації в органах державної влади, не аналізували причини зростання релігійності, в т.ч. таких релігійних практик як богослужіння, св. таїнства, обряди. Тому обласний уповноважений з метою посилення контролю за додержанням законодавства про релігійні культу вважав за необхідне звернути увагу райміськвиконкомів та їх комісій сприяння на вирішення таких питань, як: постійне роз'яснення основних аспектів «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР» активу громад, священнослужителям та попередження їх за його порушення; вивчення процесів, які відбуваються в середовищі громад; глибший аналіз діяльності незареєстрованих п'ятидесятницьких громад, їх структури, виявлення їх провідників та проведення з ними відповідної роботи, скерованої на легалізацію і реєстрацію в органах державної влади; встановлення постійного контролю за діяльністю кожної незареєстрованої групи чи громади; проведення профілактичної роботи із найактивнішими очільниками громад та створення навколо них через ЗМІ та обговорення в трудових колективах відповідної громадської думки, застосовувати до таких провідників громад, якщо вони часто порушують законодавство про релігійні культури, адміністративні та інші заходи впливу; постійне роз'яснення керівникам і рядовим віруючим ХВС законодавства про релігійні культу, статті 52 Конституції СРСР, «викриття ворожих дій екстремістів, які підбурюють членів цієї секти до виїзду з СРСР» [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 121, p. 33]. Слід зазначити, що ці фактори, як причини недоліків роботи державних органів влади й, зокрема, комісій сприяння щодо контролю за діяльністю громад конфесій ХВС й ВРЄХБ, та, зрештою, й інших, а також напрямні вирішення цих недоліків, – були актуальні й подібні для Львівщини й Тернопільщини, та, загалом, для республіки.

У Тернопільській області в 1978 р. діяли 43 зареєстровані громади ВРЄХБ із загальним числом 3959 віруючих [TRSA, f.R-3241s. d. 2 s. a. 58, p. 22]. У порівнянні із 1975 р., збільшення на три релігійні громади пояснюється такими чинниками: активністю пресвітерів і місіонерською діяльністю церковного активу; формалізмом атеїстичної роботи відповідних органів партійно-державної влади; наявністю у населених пунктах закритих «згасаючих» церков РПЦ, тобто послабленням впливу православного християнського напряму на населення; внутрішньою трансформацією, оскільки в деякі громади входили віруючі із кількох населених пунктів, котрі прагнули мати самостійну громаду, тобто йшов процес поділу в межах однієї громади і утворення з неї ще однієї. Наприклад, із Теребовлянської громади в 1977 р. вийшли віруючі с. Слобідка-Мушкатівська Борщівського району і зареєструвалися як самостійна громада [TRSA, f.R-3241 s, d. 2s., a. 58, p. 23]. Аналогічна тенденція простежувалася в інших громадах.

У другій половині 1970-х рр. активізувалася міграція населення із сіл в міста, а тому збільшилася кількість віруючих ВРЄХБ у містах. Якщо у 1976 р. в містах мешкало 536 віруючих, або 16,7 % від загального числа баптистів на Тернопільщині, то у 1977 р. їх було відповідно 1116 осіб, або 28,2 %. До того ж, зі збільшенням чисельності молоді в громадах ВРЄХБ та з урахуванням згаданої міграції зріс і відсоток баптистів із середньою і незакінченою середньою освітою, що в 1977 р. становило відповідно 6,4 і 21 %и, а в містах – понад 50 % [TRSA, f.R-3241s., d. 2s., a. 58, p. 66]. Також розпочалося прийняття в громаду майже усіх раніше відлучених за так звану «нехристиянську поведінку» та спостерігалось зменшення кількості випадків такої поведінки.

У 1977 р. діяли й незареєстровані дві громади і дві групи із загальною чисельністю 120 віруючих, котрі знаходилися в Кременецькому районі у селах Жолоби (33 віруючі), Сапанів (10), Крижі (16) і Ридомиль (60). Перші три були баптистськими, остання – п'ятидесятницькою,

але всі прагнули реєстрації у структурі ВРЄХБ. Але оскільки недалеко від цих сіл (близько 3 км) знаходилися молитовні будинки зареєстрованих громад ВРЄХБ, то обласний уповноважений вважав реєстрацію непотрібною.

У 1977 р. на Тернопільщині, у відповідності із даними обласного уповноваженого Ради в справах релігій, проживали 802 незареєстровані п'ятидесятники, мережа котрих охоплювала 12 районів області та м. Тернопіль. Незважаючи на те, що державна влада ще у 1969 р. дозволила автономну реєстрацію помісних церков, зокрема й п'ятидесятницьких, але не як структурних об'єднань, союзів чи центрів, а як окремих помісних церков-громад, ці віруючі ХВС реєструватися не спішили, пам'ятаючи про сумний досвід своїх одновірців із попередніх десятиліть, коли відкриті прагнення легалізації призвели до їх арештів. 655 віруючих із 802 були об'єднані (згруповані) в 14 незареєстрованих громад, 147 в ці громади не входили, бо мешкали невеликими групами в багатьох населених пунктах області і через значну віддаль згурпуватися їм було практично неможливо. Майже 65 % п'ятидесятників й надалі були сконцентровані в Бережанському, Бучацькому і Лановецькому районах. У порівнянні із першою половиною 1970-х рр., збільшення чисельності цих громад на 80 віруючих пояснюється тим, що 40 осіб відокремилися (вийшли) від громад ВРЄХБ та ще стільки ж, а саме цілу незареєстровану й необліковану громаду, уповноваженому вдалося виявити в м. Тернополі [TRSA, f.R-3241s., d.2s., a. 58, p. 34].

У 1978–1979 рр. чисельність віруючих ВРЄХБ й надалі зростала і наприкінці 1979 р. в 44 зареєстрованих громадах ВРЄХБ Тернопільщини, – збільшення на одну громаду пояснюється тим, що отримала реєстрацію громада с. Жолоби Кременецького району, уже налічувалися 4252 баптисти, із них дві третини становили жінки. Але, загалом, збільшення чисельності віруючих відбувалося за рахунок молоді, половина котрої походила із баптистських родин.

Разом із молоддю зростав і освітній рівень громад ВРЄХБ: третина віруючих мала вже середню або неповну середню освіту. Ці 44 громади обслуговували 45 пресвітерів, 8 дияконів, 194 проповідники, половина із котрих були особами старшими 60 років. Особливістю цих громад було те, що баптисти в них склали тільки 10 %, а 90 % – п'ятидесятники [TRSA, f.R-3241s., d.2s., a. 66, p.14-18].

20 жовтня 1979 р. в м. Тернополі відбулася важлива обласна організаційна нарада представників релігійних громад ВРЄХБ, у котрій приймали участь старший пресвітер ВРЄХБ в Україні Я. Духонченко, член президії Всесоюзної Ради ЄХБ П. Шатров, а також був присутній старший інспектор апарату обласного уповноваженого Ради в справах релігій. Я. Куліков. На порядок денний наради виносилися такі питання: звіт старшого пресвітера ВРЄХБ в Тернопільській області Д. Вознюка за 5 років, тези звітної доповіді черговому Всесоюзному з'їздові ВРЄХБ П. Шатрова, тези звітної доповіді Я. Духонченка, вибори старшого пресвітера у Тернопільській області і Пресвітерської ради та вибори делегатів від Тернопільщини на Всесоюзний з'їзд ВРЄХБ і на республіканську нараду ВРЄХБ. Старшим пресвітером ВРЄХБ у Тернопільській області знову обрано Д. Вознюка, а Пресвітерська рада складалася із 7 осіб: Д. Вознюк, М. Березій, Ф. Вербицький, Ф. Далека, А. Мельник, Г. Черненко, М. Ярмолук [TRSA, f.R-3241s., d. 2 s., a. 66, p. 15]. Окрім М. Березія, решта членів ради в минулому були п'ятидесятниками. Обрано 9 делегатів на Всесоюзний з'їзд ВРЄХБ і 9 делегатів на республіканську нараду. У склад цих делегацій увійшли як члени Пресвітерської ради, так і деякі пресвітери релігійних громад, переважно із волинських районів Тернопільщини, але усі делегати в минулому були п'ятидесятниками. Звідси випливає, що баптисти області в основному були п'ятидесятниками і керували релігійними громадами ВРЄХБ. Характерно, що усі кандидатури делегатів попередньо погоджувалися із обласним уповноваженим Ради в справах релігій, а це свідчило про контроль діяльності громад ВРЄХБ Тернопільщини апаратом обласного уповноваженого.

У 1979 р., в Тернопільській області вже налічувалося 835 віруючих ХВС, із них 657 були об'єднанні у 14 громад, а 178 у громади не входили [TRSA, f.R-3241s., d. 2 s., a. 66, p. 20]. Жодна із цих громад не прагнула реєстрації, з іншого боку, обласний уповноважений також не прагнув їх реєстрації як автономних громад ХВС, бо це призвело б до виходу так званих «возз'єднаних» п'ятидесятників із легальних громад ВРЄХБ. Отож, влада не допускала реєстрації громад ХВС як автономних, хоча на це був дозвіл ще із 1969 р, а прагнула їх «возз'єднати» із громадами ВРЄХБ, а громади п'ятидесятників погоджувалися тільки на автономну легальну діяльність. Оскільки реалізувати хоча б таку релігійну свободу в умовах радянської дійсності виявилось проблематично, то п'ятидесятники поширювали у своєму середовищі не просто еміграційні, а імміграційні настрої, що для обласного уповноваженого і спецслужб становило ще одну додаткову проблему.

Слід зазначити, що вперше еміграція серед п'ятидесятників розпочалася ще у 1965 р. у містах Находка й Владивосток, її ініціаторів В. Патрушева і Ф. Сидоренка арештовано й засуджено державними карними органами, але рух за еміграцію в цих та в інших громадах російських п'ятидесятників у наступних роках не припинився. У другій половині він поширився й серед п'ятидесятницьких громад в Україні й набув масовості.

Особливо, після Наради з безпеки та співпраці у Європі, яка відбулася у Гельсинкі в 1975 р. і де в її третій групі завершального акту – співпраця в гуманітарній царині та в захисті прав людини, який підписав СРСР, наголошувалося на свободі людини, свободі совісті й віровизнання і які, до речі, гарантувала, а на практиці – декларувала і не більше, стаття 52 Конституції СРСР та стаття 56 Конституції Української РСР від 1978 р. Аналіз цих документів і реальні репресії органів державної влади проти віруючих ХВС в СРСР і у т.ч. в Україні, сприяв формуванню еміграційної хвилі п'ятидесятників, яка вилилася у чисельних заявах на адресу радянського уряду з вимогами отримати дозвіл на виїзд із СРСР у будь-яку некоммуністичну країну планети через те, що в СРСР їм державна влада не надає прав на релігійну свободу. Така еміграційна тенденція (у 1977 р. в СРСР подали заяви 20 тис. віруючих ХВС, у 1979 р. – уже 30 тис.) [Istoriia, 2008, p. 193] масово зачепила й п'ятидесятників західних областей України як нелегальних, так і легальних у структурі ВРЄХБ. Наприклад, серед 116 сімей, котрі в 1977 р. подали заяви на виїзд із СРСР, було 99 п'ятидесятників із громад ВРЄХБ [TRSA, f.R-3241s., d.2s., a. 58, p. 29], а решта – із нелегальних громад ХВС. Організатором цієї кампанії на Тернопільщині був п'ятидесятник із Дубнівського району Рівненської області Микола Куниця [TRSA, f.R-3241 s., d. 2 s., a. 58, p. 35]. Їх основними мотивами були: перешкоди в реєстрації громад ХВС, переслідування за релігійну діяльність, обов'язкова служба в радянській армії, відсутність свободи релігійного виховання дітей. У 1979 р. такі заяви поступили із 314 протестантських сімей області, котрі добивалися еміграції: 115 сімей були п'ятидесятниками із зареєстрованих громад ВРЄХБ, решта – із нелегальних громад ХВС [TRSA, f.R-3241 s., d 2 s., a. 66, p. 19]. У Івано-Франківській області заяви про виїзд із СРСР надходили у другій половині 1970-х рр. від віруючих ХВС із Долинського, Галицького, Івано-Франківського (тепер – Тисменицького) районів та м. Івано-Франківськ. Наприклад, з Долинського району від М. Кремінського, Івано-Франківського – В. Скальського, Галицького – П. Пилюка із с. Дорогів і Л. Вольошка з м. Галич [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 121, p. 3]. Подібні еміграційні тенденції були й у Львівській області.

Тоталітарна державна влада усіма методами намагалася призупинити еміграційний рух п'ятидесятників. Отож, починаючи із 1979 р., розпочалися арешти й ув'язнення ініціаторів і керівників еміграційного руху в всьому СРСР. Зокрема заарештовано М. Куницю із громади ХВС м. Дубно, а багатьох інших п'ятидесятників, особливо ініціаторів заяв на еміграцію, притягнуто до адміністративної відповідальності. Такі репресії державна влада використовувала

й у першій половині 1980-х рр., але рух не вдалося призупинити. Він набув масовості в другій половині 1980-х рр. із приходом до влади М. Горбачова.

У 1986 р. в Львівській області діяли 44 громади ВРЄХБ, у яких переважну чисельність становили п'ятидесятники, і 12 незареєстрованих громад ХВЄ, які, відповідно, становили 6,4 та 1,8 відсотків від загальної кількості діючих громад (в основному РПЦ) в області, яких тоді налічувалося 685 [Vorutskyi, 2003, p. 351–352]. У ті, 1980-і рр., старшим пресвітером громад Церкви ХВЄ Львівщини був Михайло Паночко. Курс М. Горбачова на «перебудову» і «демократизацію» радянського суспільства, у порівнянні із попередніми роками і десятиліттями, був м'якшим щодо переслідувань віруючих за їх релігійні визнання, в т.ч. й щодо віруючих нелегальних громад різних діючих в СРСР і в Україні релігій і конфесій. На горизонті майоріла свобода совісті і свобода віровизнання для людини, так і для різних релігійних організацій, що згодом втілиться у 1990 р. у відповідний Закон в РРФСР, а 1991 р. (23 квітня) – в Український РСР у подібний Закон «Про свободу совісті та релігійні організації». Тому логічно, що чисельність віруючих і кількість їх громад зростала.

Щоб простежити таку тенденцію, необхідно проаналізувати аспекти і діяльність у даному контексті баптистських і п'ятидесятницьких конфесій у першій половині 1980-х рр., щоб повніше розкрити ці аспекти у другій половині 1980-х рр. та у 1990–1991 рр. – кінцевих роках існування СРСР. Наприклад, у Тернопільській області, починаючи з 1982 р., відбувалися трансформаційні процеси в громадах баптистів і п'ятидесятників. Зокрема, «возз'єднані» п'ятидесятники почали процес виходу із громад ВРЄХБ, утворюючи свої самостійні громади, і така тенденція зачепила й інші області, але, що стосується Тернопільщини, то п'ятидесятники сіл Ридомиль Кременецького району, Гніздичного і Хоми Збаразького району, Калагарівка Гусятинського району та м. Тернопіль відкололися від ВРЄХБ і почали проводити окремі богослужіння, але обласному уповноваженому вдалося запобігти цій трансформації у громадах перелічених сіл, але не у м. Тернополі, де із зареєстрованої громади ВРЄХБ вийшли 150 віруючих, котрі вимагали реєстрації як нова громада ХВЄ, що й створило проблему для апарату уповноваженого.

На 1 січня 1984 р. в Тернопільській області діяли 44 зареєстровані громади ВРЄХБ із 4433 віруючими [TRSA, f.R-3241 s., d. 2 s., a. 91, p. 13]. Тривав процес омолодження громад: молодь віком до 30 років становила майже 11,5 % від загальної кількості віруючих. Одночасно не були активними внутрішні розкольніцькі тенденції, а саме: впливу Ради Церков ЄХБ в діяльності громад ВРЄХБ не спостерігалось, хоча кілька віруючих із с. Комарівка Кременецького району потрапили під вплив віруючих РЦЄХБ із Рівненської області.

На ту ж дату в області налічувалося 13 незареєстрованих громад ХВЄ із загальним числом 724 віруючі та ще понад 200 віруючих не входили в жодну громаду, тобто, вони гуртувалися у невеликі групи за місцем проживання. 13 громад знаходилися: у Бучацькому (5), у Бережанському (2), у Лановецькому (3) та Шумському (1) районах і в м. Тернопіль (2) [TRSA, f.R-3241 s., d. 2s., a. 99, p. 17]. П'ятидесятники продовжували подавати у відповідні державні установи заяви на еміграцію; хто вперше, а хто – повторно, наприклад, наприкінці 1980 р. 41 сім'я п'ятидесятників подала заяви повторно, падав рівень їх лояльності до комуністичного атеїстичного режиму. Так, у 1983 р. двох п'ятидесятників засуджено до позбавлення волі за відмову від служби в радянській армії, а ще троє відмовилося прийняти присягу вже у військових частинах [TRSA, f.R-3241 s., d. 2s., a. 99, p. 19]. Отож, у порівнянні до 1979 р., чисельність віруючих баптистів і п'ятидесятників, незважаючи на різні методи репресій проти них органів державної влади, постійно зростала. У 1988 р. в області, хоча й надалі діяли 44 зареєстровані громади ВРЄХБ, але чисельність віруючих у них збільшилася і вже становила 4585 осіб. Процеси перебудови і гласності використовувалися віруючими в інтересах своєї Церкви, наприклад, уже відкрито й урочисто проводилися обряди хрещення, збільшувалася кількість дітей

під час молитовних зібрань, посилювалося прагнення до відокремлення громад, тобто простежувалися процеси значного кількісного і якісного росту релігійних громад ВРЄХБ. Водночас, ще з кінця 1983 р. влада, щоб не створювати собі додаткових проблем із громадами ВРЄХБ і РЦЄХБ, розпочала реєстрацію п'ятидесятницьких громад. Так, у 1983 р. зареєстровано громаду ХВС у м. Чорткові, 1985 р. – громади у м. Тернопіль та с. Буглів Лановецького району, 1987 р. – у смт. Ланівці. Їх загальна чисельність становила майже 300 віруючих. Характерно, що ці громади формувалися із п'ятидесятників, котрі вийшли із громад ВРЄХБ, та із віруючих незареєстрованих громад ХВС. Отож, у 1988 р. незареєстрованими залишилися тільки 6 громад ХВС, в котрих також з'явилася тенденція до реєстрації, але не зникли еміграційні настрої. Таким чином, баптистські і зокрема п'ятидесятницькі громади в області поступово розширювали свою легальну діяльність та мережу і влада не чинила перешкод, але прагнула регулювати цей процес.

У відповідності з архівними джерелами, на 1 січня 1989 р. в Тернопільській області зареєстровано 46 громад ВРЄХБ та 7 громад ХВС, але поза реєстрацією ще знаходилися 6 громад ХВС [TRSA, f.R-3241 s., d. 2s., a. 47, p. 11]. Загалом, у той час в Україні вже діяли майже 150 зареєстрованих громад ХВС, які прагнули утворити свій окремий союз чи центр, що, зрештою, здійснилося у 1990 р. створенням Союзу ХВС, і того ж року утворено самостійний Союз ЄХБ України. Ці утворення слід вважати стартовою централізацією і структурізацією п'ятидесятників і баптистів в Україні, які згодом конкретизуються на різних критеріях і розділяться на окремі внутрішні конфесійні центри, об'єднання тощо. Можна вважати, окрім інших важливих критеріїв, що імпульсом для такої тенденції була обласна нарада пасторів ХВС не тільки з Тернопільщини, але й з Москви, Києва, Львова і Коломиї, яка відбулася в м. Тернополі 1 липня 1989 р. і на якій були присутні й пастори ВРЄХБ. У результаті цієї наради із 46 зареєстрованих в Тернопільщині громад ВРЄХБ 41 громада виявила бажання повернутися до п'ятидесятницького віровчення і діяти самостійно та окремо, а на доктрині віровчення баптизму залишилися тільки 5 громад [TRSA, f.R-3241 s., d. 2s., a. 47, p. 13], що підтверджує значну перевагу п'ятидесятників в легальному баптизмі в області у радянський період. Отож, атеїстичній системі так і не вдалося вирізнити п'ятидесятників із баптистів, котрі під «дахом» зареєстрованих громад ВРЄХБ фактично культивували свою п'ятидесятницьку традицію. Тобто, у другій половині 1980-х рр. та у 1990–1991 рр. тривали трансформаційні процеси у громадах ВРЄХБ і ХВС в Україні. На 1 січня 1988 р. в Україні налічувалося 1169 баптистських громад і 146 – п'ятидесятницьких, а станом на 1 вересня 1990 р., відповідно: 1047 і 403, тобто баптистських громад стало менше на 122 через перехід громад у новостворений Всеукраїнський Союз ХВС – п'ятидесятників, а п'ятидесятницьких стало більше на 257 [Stotskyi, 1999, p. 50].

У Івано-Франківській області у 1982 р. зареєстрованими були 7 громад ВРЄХБ і одна громада ХВС, а незареєстрованими – 16 громад ХВС. Громади ВРЄХБ обслуговували 7 пресвітерів і 7 дияконів, громаду ХВС – один пресвітер, а незареєстровані громади ХВС – 28 священнослужителів. У громадах ВРЄХБ налічувалося 495 віруючих, в одній зареєстрованій громаді ХВС – 44 віруючих, а в 16 нелегальних громадах ХВС – 896 віруючих [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 139, p. 1–2].

Щоб призупинити зростання чисельності у громадах цих конфесій, передусім нелегальних, а отже позаконтрольних громадах ХВС, у яких в порівнянні до 1980 р., чисельність віруючих збільшилася майже на 60 осіб, апаратом обласного уповноваженого Ради в справах релігій, комісіями сприяння міськрайсільвиконкомам, адмінкомісіями при виконкоммах місцевих органів влади активізовано контроль за громадами щодо порушення ними законодавства про релігійні культи, внаслідок чого майже у кожному районі Івано-Франківщини за 9 місяців 1983 р. притягнуто до адміністративної відповідальності 119 священнослужителів і мирян з усіх діючих в області релігій і конфесій, в тому числі 9 п'ятидесятників і 4

баптисти (IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 133, p. 106]. Щоб глибше розуміти процеси, які відбувалися в баптистських і п'ятидесятницьких громадах, посилити атеїстичну роботу із віруючими цих конфесій, відділ пропаганди і агітації Івано-Франківського обкому КПУ разом із обласним уповноваженим Ради в справах релігій провели їх вивчення. Виявлено, що громади ВРЄХБ активно омолоджують свій склад, завдяки залученню на богослужіння дітей і молоді, наприклад, в громадах сіл Лісна Тарновиця і Білі Ослави Надвірнянського району, Верхня Липиця Рогатинського, Ганнусівка Тисменицького районів. Майже кожна громада цих конфесій збільшила свою чисельність завдяки залученню в громади своїх дітей, так у 1981–1983 рр. 98 дітей п'ятидесятників після досягнення повнолітнього віку вступили в громади [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 72].

Збільшилася міграція віруючих в містах, так за 20 років у м. Івано-Франківську чисельність баптистів зросла в чотири рази, а п'ятидесятників – у сім разів. Основним контингентом мігрантів була молодь, яка групувалася за ознаками віровизнання і проводила молодіжні релігійні зустрічі, почасти залучаючи на них осіб позаконфесійних. Керівники громад заохочували віруючих утворювати церковні хори, релігійні джазові ансамблі, щоб ще більше молоді залучати в громади і навіть для цього музично обдаровану молодь скеровували на навчання в музичні школи і училища. Загалом, у громадах баптистів і п'ятидесятників відбулася переорієнтація щодо освіти. Старші за віком віруючі зобов'язали своїх дітей здобувати середню освіту, поступати в середні спеціалізовані та вищі навчальні заклади. Так, у 1983–1984 рр. вже майже 50 дітей навчалися у вузах і технікумах, а 5 віруючих уже отримали вищу освіту. Також на зміну проповідникам старшого покоління приходила більш освічена молодь, наприклад, громаду ХВС м. Івано-Франківська очолював Є. Пилипів. [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 73].

Також простежувалися факти розколу громад ВРЄХБ місіонерами-функціонерами РЦЄХБ, зокрема під їх вплив попала громада с. Підгайчики Коломийського району.

У незареєстрованих громадах ХВС кілька десятків віруючих старшого покоління раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за участь в УПА. Власне, вони прагнули налаштувати віруючих громад проти дотримання законодавства про релігійні культи, відмовлятися від реєстрації своїх громад, від участі у виборах, а юнаків – від служби в радянській армії. Виявлено, зокрема, у с. Мостище Тлумацького району Івано-Франківщини, що деякі п'ятидесятники відвернулися від реального цивілізованого способу життя, а повсякчас ходили в робочій одежі, вважали за гріх мати у кімнатах дерев'яну підлогу, електрику, радіо і т.п. Однорідності, щодо віровчення у п'ятидесятницьких громадах в області не було: діяли різні їх течії, найчисельнішою була течія Християн віри євангельської, яка мала свого нелегального єпископа Миколу Мельника, який проживав у м. Коломия, другою, доволі поширеною, була течія євангельських християн в дусі апостолів, третьою була течія п'ятидесятників-сионістів, яка діяла у с. Ясень Рожнятівського району [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 74].

Завідувач відділом пропаганди і агітації Івано-Франківського обкому КПУ З. Куравський, під керівництвом якого проходило вивчення процесів, які відбувалися в громадах баптистів і п'ятидесятників, враховуючи вищезазначену інформацію, яка безумовно непокоїла державно-партійну владу, окреслив причини тих несприятливих для влади явищ, які мали місце в громадах цих конфесій. Зокрема те, що деякі партійні комітети, радянські органи влади не приділяють необхідної уваги виховній роботі із віруючими, низький рівень індивідуальної роботи із ними у Галицькому, Калуському, Косівському, Рогатинському, Снятинському, Тлумацькому районах, де такою роботою майже не займаються комуністи, комсомольці, керівники колективів, а агітатори з атеїстичної роботи рідко спілкуються з віруючими громад, на низькому рівні бесіди на атеїстичні теми із дітьми протестантів у школах. Та, навіть, немає точного обліку кількості віруючих нелегальних громад в області, яким повинні займатися міськрайвиконкоми.

Наприклад, зазначав З. Куравський, за їх даними в області сумарно нараховується 2755 єговістів і п'ятидесятників, а насправді їх значно більше. Так, тільки під час вибіркового вивчення в м. Івано-Франківську виявлено 60 віруючих ХВС, яких не було в обліку обласного уповноваженого, із них 12 віруючих у автопідприємстві 08021, але адміністрація і партійна організація не знали, що вони п'ятидесятники. У тому ж Івано-Франківську на вул. Ботанічній 65, кв. 2, зазначав З. Куравський, в одного із авторитетів секти п'ятидесятників М. Штанграта тривалий час проживають без реєстрації 6 осіб п'ятидесятників. У одній із кімнат виявлено повний набір релігійної літератури (Біблії, Євангелія, співаник, симфонія) закордонного виробництва [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 75]. Це дослідження також показало, що працівники місцевих Рад, члени комісій контролю за дотримання законодавства про релігійні культу фактично не відвідували молитовних зібрань не тільки нелегальних громад, але й зареєстрованих, не контролювали їх діяльність і це використовували керівники громад ВРЄХБ, проводячи, по суті, безперешкодну діяльність.

Тому, щоб виправити вищезазначені недоліки, посилити атеїстичну роботу і контроль за діяльністю цих протестантських конфесій (але також і за адвентистами та єговістами), відділ пропаганди і агітації Івано-Франківського обкому КПУ вважав за необхідне: партійним комітетам покращити індивідуальну роботу із віруючими протестантських громад; в населених пунктах, де є протестантські віруючі, утворити атеїстичні бригади із місцевого активу; посилити атеїстичне виховання дітей у сім'ях баптистів і п'ятидесятників; залучити батьків - протестантів у школи «Знання про природу і суспільство»; міськрайвиконкомам навести порядок щодо чисельності та обліку протестантських віруючих; виявляти місця нелегальних молитовних зібрань п'ятидесятників; взяти під постійний контроль і рішуче припиняти діяльність їх керівників; посилити контроль за діяльністю зареєстрованих громад ВРЄХБ; правоохоронним органам активізувати профілактичну роботу із керівниками протестантських громад; рішуче припиняти діяльність приїжджих релігійних проповідників і місіонерів тощо [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 76-77].

І вже через рік, наприкінці 1984 р., заступник завідувача відділом пропаганди і агітації обкому КПУ Д. Мадрига щодо дослідження даних недоліків, зазначив, що уточнено чисельність віруючих протестантських громад, зокрема в області налічувалося 520 віруючих ВРЄХБ та 1070 – ХВС [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 171, p. 69], а також, що вищезазначені зауваження виправлено і, загалом, атеїстична робота серед протестантів покращилася. У цьому контексті в деяких аспектах влада мала успіх, а в інших – навпаки. Так, впродовж 1984–1986 рр., внаслідок наполегливої роз'яснювальної роботи органів партійно-державної влади та апарату обласного уповноваженого, Івано-Франківська, Калузька, Коломийська і деякі інші громади п'ятидесятників виявили бажання зареєструвати свої громади і, таким чином, діяли легально. У 1986 р., 12 сімей п'ятидесятників, котрі раніше подавали заяви на виїзд із СРСР – еміграцію в капіталістичні країни, відмовилися від цих заяв [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 200, p. 13]. Разом з тим, відзначав Д. Мадрига, у діяльності місцевих органів влади є факти, коли систематична, продумана робота серед віруючих підмінювалася некваліфікованими діями, що викликало нарікання останніх, скарги у вищі партійні і радянські органи. Наприклад, у Коломийському районі тривалий час не вирішувалося питання про переадресування громади баптистів із с. Сопів у м. Коломию, виділення для них молитовного будинку. Це ускладнило обстановку і привело до розколу громади на три групи, котрі безконтрольно проводили молитовні зібрання у приватних помешканнях, а, окрім того, в громаду с. Підгайчики того ж району, увійшли представники РЦЄХБ [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 200, p. 14]. Тобто, різні методи атеїстичної роботи, які, у цьому контексті скеровувалися проти баптистських і п'ятидесятницьких громад, не приносили бажаних для влади результатів. Підтвердженням є те, що в 1986 р. в діючі 7 громад

ВРСХБ прийнято 30 осіб, всього у них налічувалося 551 віруючий, а в 16 нелегальних ХВС – 13 осіб, сумарно ці п'ятидесятницькі громади уже налічували 1073 віруючих [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 200, p. 23, 26] у відповідності із даними обласного уповноваженого Ради в справах релігій М. Дерев'янка. До речі, щодо такого аспекту як релігійність населення області, здійснення віруючими св. таїнства та обрядів у діючих легально і нелегально релігійних громадах різного віровчення в Івано-Франківщині, то у своїй «Оглядовій довідці про релігійне становище в області за 1986 рік» уповноважений, щодо недоліків в атеїстичній роботі, зазначив, а, по суті, й визнав, що необхідно «посилити контроль з боку міськрайвиконкомів за діяльністю сільвиконкомів і їх комісій сприяння, надавати їм постійну допомогу. Рішуче покінчити з приписуваннями (заниженнями) обрядовості» [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 200, p. 27]. На останнє із цієї цитати слід звернути дослідникам особливу увагу, позаяк архівні релігійні фонди радянського періоду не завжди є об'єктивними, правдивими джерелами, тому їх необхідно критично глибоко аналізувати та шукати додаткові джерела інформації.

Щодо кількості баптистських і п'ятидесятницьких громад, які діяли на Івано-Франківщині у 1986 р., то до поданих даних слід додати, що тоді в області ще діяла тільки одна зареєстрована громада ХВС із чисельністю 31 віруючий, яку обслуговував один пресвітер, а 16 незареєстрованих громад – 31 священнослужитель і хоча кілька вищезазначених громад ХВС виявили бажання ще два роки тому зареєструватися, але уповноважений їх не реєстрував, в той час, як у Тернопільській області у 1983–1985 рр. уже зареєстровано три громади ХВС. Громади ВРСХБ Івано-Франківщини обслуговували 7 пресвітерів, 7 дияконів і 21 проповідник [IFRSA, f.R-388, d. 2, a.145, p. 19]. У 1986 р. за проведення релігійних обрядів, релігійних церемоній і ходів за межами молитовних будинків із порушенням законодавства про культу, до адміністративної відповідальності органи влади притягнули 2 віруючих ВРСХБ і 25 – ХВС [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 145, p. 8].

На 1 січня 1988 р. в Івано-Франківській області діяли: 7 громад ВРСХБ із чисельністю 592 віруючих, яких й надалі обслуговували 7 пресвітерів, 7 дияконів 21 проповідник; а також діяла одна зареєстрована громада ХВС із чисельністю 31 віруючий, яких обслуговували 1 пресвітер і 1 диякон; а 16 незареєстрованих громад із чисельністю 1097 віруючих, обслуговували 32 священнослужителів (16 пресвітерів і 16 дияконів) [IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 170, p. 9]. У порівнянні із 1986 р., чисельність віруючих громад ВРСХБ і нелегальних ХВС збільшилася у кожній на кілька десятків.

Ще одним аспектом до діяльності цих громад (і не тільки даних деномінацій), є фінансовий аспект, на який дослідники мало звертають увагу, або не звертають зовсім. Він цікавий хоча б тим, що доповнює їх полігранність й чіткіше її розкриває. Але, слід зазначити, що даний аспект висвітлити в незареєстрованих громадах ХВС неможливо, так як вони діяли нелегально. Натомість у зареєстрованих громадах ВРСХБ, нехай не в щорічному, а в періодичному контексті, це – можливо. Наведемо для прикладу, по суті вибірково, їх фінансову діяльність за 1987 р. Отож, тоді в громадах ВРСХБ прибутки зменшилися на 1,8 тис. крб., тому що на таку суму зменшилися добровільні пожертвування віруючих, також зменшилися витрати на 1,7 тис. крб. через зменшення витрат на ремонт і утримування будівель на суму 0,6 тис. крб., відрахувань релігійним центрам – на 0,4 тис. крб., у фонд миру – на 0,1 тис. крб., а також інших витрат – на 1,0 тис. крб., збільшення на утримання обслуговуючого персоналу – на 0,1 тис. крб., на придбання культових речей і релігійної літератури – на 0,3 тис. крб., а також громади ВРСХБ Івано-Франківщини у 1987 р. відрахували у фонд надання допомоги населенню Грузії, яке постраждало від стихії, 0,6 тис. крб. [IFRSA, f.R-388, d. 2, a.170, p. 7].

Як і в минулому році, до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про культу (причини такіж, як зазначено вище) притягнуто 6 віруючих ВРСХБ і 8 віруючих ХВС

[IFRSA, f.R-388, d. 2, a. 170, p. 7] та оновилося подання заяв п'ятидесятниками на еміграцію. Їх громади й надалі очолював єпископ Микола Мельник, який спрямовував їх на загальну діяльність, тобто – на реєстрацію, і який, на думку Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР, був тоді «одним із найбільш лояльно налаштованих п'ятидесятницьких єпископів» [IFRSA, f.R-388, d.2, a. 209, p. 12], зрозуміло, що до радянської влади. Але разом із іншими очільниками нелегальних громад ХВС у західних областях України, намагався не тільки легалізувати п'ятидесятницькі громади, але об'єднати їх різні напрямки. Із цією метою у Києві 30 липня 1988 р. відбулася нарада ХВС та утворено Організаційний комітет, який надіслав заяву голові Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР К. Харчеву про дозвіл на скликання Всесоюзного з'їзду представників Церкви ХВС на якому планувалося утворення Союзу церков ХВС та вибори його керівників. 7 травня 1989 р. Оргкомітет звернувся із зверненням до всіх громад ХВС у якому роз'яснив практичний процес утворення єдиного Союзу ХВС. У комітет від західних областей зокрема входили Черненко із Тернополя і Мельник із Івано-Франківська. 7 липня 1989 р. Оргкомітет розіслав чергове звернення громадам ХВС у якому зазначалося, що 22 травня того ж року ним була надіслана Заява до Президії ВРЄХБ про прагнення громад ХВС на самостійну діяльність і Президія цьому не перечеила і що згодом, 9 червня 1989 р. Рада в справах релігій при Раді Міністрів СРСР офіційно оголосила про визнання Всесоюзної Тимчасової Ради єпископів ХВС у яку, до речі, увійшов М. Мельник. Таким чином, 22 травня 1989 р. є днем виходу п'ятидесятників із ВРЄХБ і, по суті, кінцевою крапкою, тобто припиненням дії серпневої угоди від 1945 р. Після проведення обласних конференцій п'ятидесятників, громади яких входили в зареєстровану ВРЄХБ, а також в автономних та у нелегальних громадах ХВС і ХСВ, 25–26 травня 1990 р. в Коростені відбувся Всеукраїнський з'їзд, участь у якому взяли 409 делегатів від цих громад і на якому утворено «Всеукраїнський Союз Християн Віри Євангельської – п'ятидесятників», який обрав своїм Головою Миколу Мельника, котрий керував Церквою ВСХВС – п'ятидесятників до 1998 р., якого замінив Михайло Паночко, діючий і в наш час. Паралельно із цим утворенням та частина п'ятидесятників, яка з різних причин не увійшла у ВСХВС – п'ятидесятників, утворила свій союз – «Союз Вільних Церков Християн Євангельської Віри України» (СВЦХЄВУ) на чолі із Глуховським та іншими священнослужителями і який зареєстровано 22 листопада 1990 р. Кожна із цих структур намагалася розширити свою географію в країні та мати обласні об'єднання, які очолювали старші пресвітери, а також розбудувати різні вектори своєї діяльності. Та все ж поза цими Союзами залишалися ще незареєстровані громади п'ятидесятників, які зрештою, об'єдналися, у масштабі СНД і країн Прибалтики на своєму з'їзді 1–2 серпня 1992 р. в Москві та прийняли назву «Об'єднана Церква Християн Віри Євангельської». У масштабі України – «Об'єднана Церква Християн Віри Євангельської України» (ОЦХВСУ) була утворена на своєму першому з'їзді 4 вересня 1992 р. і її керівником вибрано Георгія Бабія.

Натомість баптистські громади на своєму XXI з'їзді 25–27 січня 1990 р., утворили самостійний Союз ЄХБ України, який на 22 з'їзді 1994 р. отримав назву «Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-Баптистів» (ВСОЄХБ). Другою баптистською інституцією України є «Союз Ради Церков Євангельських Християн-Баптистів» – (СРЦЄХБ), який під назвою «Рада Церков ЄХБ» функціонував в Україні із 1965 р. і мав загальносоюзну географію, тобто охоплював республіки СРСР, а згодом, із розпадом СРСР, ще й баптистів-емігрантів, які є її, Ради Церков, прихильниками. Третьою інституцією є «Братство незалежних церков і місій Євангельських Християн-Баптистів України» – (БНЦМЄХБУ), діяльність якого розпочалася ще у травні 1989 року, коли деякі баптистські громади Донецької і Луганської областей не побажали увійти у структури перелічених союзів і спільно із баптистами Ростовської області і Краснодарського краю РРФСР утворили і зареєстрували Братство незалежних церков ЄХБ

Південного регіону, а в 1994 р. незалежні церкви ЄХБ України об'єдналися і зареєструвалися як «Братство незалежних церков і місій ЄХБ України (БНЦМЄХБУ), які також проводять різнопланову діяльність, хоча їх мережа у західних областях України не така широка, як в інших регіонах.

На 1 січня 1992 р. із сумарної кількості 1283 зареєстрованих баптистських громад в Україні, у Івано-Франківській області діяли 11, у Львівській області – 35, у Тернопільській області – 10 громад, а із сумарної кількості 743 легальних п'ятидесятницьких громад в Україні, у Івано-Франківській області діяли 21, у Львівській області – 41, у Тернопільській області – 49 громад [Stotskyi, 1999, p. 61]. Отож, на другому етапі розпочалося відродження п'ятидесятницьких громад та переформатування баптистських громад. Тому цей аспект потребує подальших розвідок щодо діяльності вищезазначених конфесій та їх громад як в західноукраїнському, так і в загальноукраїнському масштабах.

Бібліографія

Боруцький С. (2003). Держава. Церква. Людина. Державно-церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності 1992 – 2002 рр. Львів.: Афіша, 552 с.

Державний архів Івано-Франківської області.

Державний архів Львівської області.

Державний архів Тернопільської області.

Історія релігії в Україні: у 10-ти т. (2008). Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6 (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови). За ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: видавець Сурма С., 632 с.

Стоцький Я. (1999). Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988 – 1998 рр.). Тернопіль: Астон, 120 с.

References

Borutskyi S. Derzhava. Tserkva. Liudyna. Derzhavno-tserkovni ta mizhkonfesiini vidnosyny u dzerkali suchasnosti 1992 – 2002 r.r. [State. Church. Human. State-religious and Interconfessional Relations in the Mirror of Modernity in 1992-2002]. Lviv.: Afisha, 552 p. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [Ivano-Frankivsk Region State Archive].

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [Lviv Region State Archive].

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [Ternopil Region State Archive].

Istoriia relihii v Ukraini: u 10-ty t. (2008) Redkolehiia: A. Kolodnyi (holova) ta in. Piznii protestantyzm v Ukraini. T. 6 (piatydesiatnyky, adventysty, Svidky Yehovy). za red. P. Yarotskoho. [History of religion in Ukraine: 10 vol. edition: editorial board: A. Kolodnyi (head) and others. Late Protestantism in Ukraine. Vol. 6 (Pentecostals, Adventists, Jehovah's Witnesses) under editorship of P.Yarotskyi]. Kyiv – Drohobych: vydavets Surma S., 632p. [in Ukrainian].

Stotskyi Y. (1999) Relihiina sytuatsiia v Ukraini: problemy i tendentsii rozvytku (1988 – 1998 rr.). Religious Situation in Ukraine: Problems and Development Trends (1988-1998)]. Ternopil: Aston, 120 p. [in Ukrainian].

УДК 94 (477+474.5) «XX-XXI»
DOI 10.32782/2307-7778/2023.2.10

Ярослав ВІЗНЯК

Почесний Консул Литовської Республіки в м. Тернопіль та Тернопільській області, аспірант кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету, вул. Львівська 11, м. Тернопіль, Україна, 46000 (ya.viznyak@ukr.net)

Yaroslav VIZNIAK

Honorary Consul of the Republic of Lithuania in Ternopil and Ternopil region, post-graduate student of the Department of international relations and diplomacy of the West Ukrainian National University Lvivska Str., 11, Ternopil, Ukraine, 46000 (ya.viznyak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9270-507X>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ (КІН. XIX – ПОЧ. XXI СТ.)

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз процесу становлення і розвитку українсько-литовських міждержавних відносин у політичній сфері продовж 1990-х рр. XX ст. – початку XXI ст. як найбільш результативної та масової форми спілкування між двома країнами. **Методологія дослідження** ґрунтується на основоположних принципах наукового пізнання: історизму, системності та об'єктивності. Водночас, методологічна структура статті передбачає аналіз зовнішньої політики Литовської Республіки на трьох рівнях: теоретико-концептуальному (аналіз ідейно-теоретичного фундаменту зовнішньої політики в контексті нової геополітичної ситуації в Європі та нових реалій й викликів сучасної системи міжнародних відносин); доктринальному (аналіз зовнішньополітичних концепцій і нормативно-правового забезпечення зовнішньої політики); практико-політичному (аналіз реалізації пріоритетних напрямів зовнішньої політики і політико-стратегічного курсу обох держав. **Наукова новизна** полягає у здійсненні системного аналізу розвитку українсько-литовських відносин кінця XX – початку XXI ст., показано їх розвиток у загальноєвропейському контексті із врахуванням геополітичних пріоритетів України та Литви. **Висновки.** З'ясовано, що серед основних сфер співробітництва в яких Україна та Литовська Республіка здійснюють активну співпрацю та обопільно зацікавлені є політична сфера, що в свою чергу виступила імперативом налагодження відносин у галузі економіки, культури, безпеки та оборони.

Ключові слова: Україна, Литовська Республіка, зовнішня політика, Посольство, міжнародні відносини, Європейський Союз.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AND LITHUANIAN INTERSTATE RELATIONS IN THE POLITICAL SPHERE (AT THE END OF XIX – EARLY XXI CENTURIES)

Abstract. *The aim of the study is to analyze the process of formation and development of Ukrainian and Lithuanian interstate relations in the political sphere during the 1990s of the XX century - the beginning of the XXI century as the most effective and mass form of communication between the two countries. The research methodology is based on the fundamental principles of scientific knowledge: historicism, consistency and objectivity. At the same time, the methodological structure of the article provides for the analysis of the foreign policy of the Republic of Lithuania at three levels: theoretical and conceptual (analysis of the ideological and theoretical foundation of foreign policy in the context of the new geopolitical situation in Europe and the new realities and challenges of the modern system of international relations); doctrinal (analysis of foreign policy concepts and regulatory support for foreign policy); practical and political (analysis of the implementation of priority areas of foreign policy and the political and strategic course of both countries. **The scientific novelty** lies in the implementation of a systematic analysis of the development of Ukrainian and Lithuanian relations in the late XX – early XXI centuries, showing their development in a pan-European context, taking into account the geopolitical priorities of Ukraine and Lithuania. **Conclusions.** It was found out that the political sphere is the main area of cooperation in which Ukraine and the Republic of Lithuania actively cooperate and are*

mutually interested, which in turn acted as an imperative for establishing relations in the field of economy, culture, security and defense.

Key words: *Ukraine, Republic of Lithuania, foreign policy, Embassy, International Relations, European Union.*

Постановка проблеми. Відносини між Україною та Литовською Республікою були започатковані з утворенням двох незалежних держав. Вивчення українсько-литовських відносин є актуальним, оскільки обидві держави здобули незалежність на початку 90-х рр. ХХ ст. і аналіз такої співпраці дає можливість вивчити усі процеси становлення міждержавних взаємин, починаючи зі встановлення дипломатичних відносин, розвитку співпраці у політичній, економічній, культурній і гуманітарній сферах та, закінчуючи співробітництвом у системі загальноєвропейських відносин та в міжнародних організаціях. Завдяки спільним зовнішньополітичним діям України та Литовської Республіки сформувалися досить розвинені двосторонні міждержавні відносини на різних рівнях. Вони охоплюють весь комплекс співпраці обох країн та базуються на збігу основних державних інтересів та їх реалізації через механізми координації діяльності обох суверенних держав на міжнародній арені. Можливості взаємовигідної співпраці між Україною та Литовською Республікою зумовлені історичними, культурними, партнерськими політичними відносинами, господарськими контактами і спільними цілями у реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, спільними регіональними інтересами, існуванням української національної меншини у Литві та Литовської – в Україні. Українсько-литовські відносини в умовах розвитку євроінтеграційних процесів в Україні та Литовській Республіці, їх становлення, розвиток і перспективи недостатньо досліджено як в українській, так і у литовській історіографії. У більшості публікацій наводяться лише деякі факти співпраці між Україною та Литви і розглядаються окремі проблеми розвитку міждержавних відносин.

Актуальним є комплексний аналіз відносин обох держав, що дозволить визначити позитивні та негативні аспекти співпраці і виявити чинники, які гальмують розвиток двосторонніх відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію проблеми можна диференціювати наступним чином: видання загального характеру про зовнішню політику України та Литви, в більшості яких українсько-литовські відносини розглядалися на фоні загальних змін, що мали місце у регіоні Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЕ); спеціальні дослідження з окремих аспектів українсько-литовських відносин. До останніх можна віднести праці таких дослідників як С. Ганус і В. Шелемончак (Hanus, Shelemonchak, 2005), М. Замікула (Zamikula, 2008), Р. Марценюк (Martseniuk, 2017), Н. Кононенко та Р. Балабан (Kononenko, Balaban, 2000), І. Турянця (Turianytsia, 2013, 2014) та ін. Відтак можна стверджувати, що існуючий інтерес до даної проблеми зосереджувався, переважно, на фрагментарному вивченні окремих аспектів українсько-литовських взаємин, а також геополітичному вимірі зовнішньої політики України та Литовської Республіки.

Метою статті є аналіз процесу становлення і розвитку українсько-литовських міждержавних відносин у політичній сфері продовж 1990-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. як найбільш результативної та масової форми спілкування між двома країнами. Завдання праці полягають у тому, щоб: проаналізувати історіографію наукової проблеми та джерельну базу дослідження та охарактеризувати геополітичне становище обох держав у пострадянський період, а також визначити основні зовнішньополітичні пріоритети України та Литви після проголошення незалежності.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньополітичну стратегію будь-якої держави в її теоретичному і практичному вимірі неможливо сконструювати без належного врахування актуальності цих питань в умовах постійної трансформації системи міжнародних відносин. Визначальними

мотивами прийняття відповідальних зовнішньополітичних рішень стають всебічний аналіз внутрішньополітичної ситуації у державі в середньо – і довготерміновій перспективі, захист національних інтересів, оптимізація параметрів геополітичного розташування, рівень гарантування безпеки, єдність і цілісність країни, здатність відстояти права своїх громадян за кордоном (Zlenko, 2008, 19).

У березні 1990 р. Литовська Республіка першою серед країн Балтії проголосила незалежність (Honchar, Ovsii, 2001, 140). Конституцію Литви було ухвалено на референдумі 25 жовтня 1992 р. Відповідно з нею, державна влада в країні здійснюється Сеймом, президентом, урядом та судом. Президент є керівником держави, представляє її в міжнародних відносинах і виконує все, що ставиться йому в обов'язок конституцією і законами. 25 жовтня 1992 р. на виборах до Сейму перемогла Демократична партія праці Литви, а 14 лютого 1993 р. президентом країни став лідер цієї партії А. Бразаускас (Rudych, 2006, 14).

Варто зазначити, що хоча Україна була однією із засновниць СНД, проте вона з самого намагалася уникати глибокої інтеграції у межах Співдружності, що якраз і було спільним з позицією Литовською Республікою. Окрім того, слід наголосити, що Україна відмовившись від підписання Статуту СНД, вона стала державою–засновницею та учасницею, але не її членом.

В «Основних напрямках зовнішньої політики України» (Postanova, 1993, 379) від 2 липня 1993 р. серед чотирьох окреслених векторів зовнішньої політики на першому місці було поставлено розбудову міждержавних відносин. Всі держави, відповідно до пріоритетності, поділялись на 4 групи. Звичайно, що першочерговим завданням в цій сфері позначалась співпраця з усіма прикордонними державами. Окрім того, важливе значення надавалось участі у європейському регіональному співробітництву.

Відкрито у документі не йдеться про європейську орієнтацію, оскільки це могло негативно вплинути на відносини з Росією, співпраця з якою визначаються Україною як стратегічний напрямок у системі міждержавних відносин. Саме тому, задекларована політика, що здійснюється на балансі сил між Заходом і Сходом на початковому етапі розбудови державності як для України, так і для Литовської Республіки була логічною. Однак, після розв'язання найнагальніших питань, пов'язаних із ядерною безпекою, лише в середині 1990-х рр. Україною, як і прибалтійським регіоном загалом зацікавились провідні актори світової політики. Отже, тільки з початку 1994 р. не лише Литва, а й більшість країн Заходу та США почали надавати взаєминам із Україною самостійного значення, зокрема у питаннях статусу Криму та Чорноморського флоту. Рада Безпеки ООН та США на офіційному рівні критикували позицію Російської Федерації у кримському питанні, кваліфікуючи її як порушення міжнародних норм і угод (Doroshko, 2008, 24).

Якщо говорити про Литву та інших держави Балтії, то доречно наголосити, що існування їх у складі СРСР розцінюється в них на даний час як період радянської окупації. Вираження такої позиції подекуди можна було зустріти в суспільних колах і ЗМІ європейських країн. Але якщо залишити осторонь дискусії щодо кваліфікацій радянського періоду в історії країн Балтії, то жоден з політиків і політологів ніколи не заперечував європейський статус країн Центрально-Східної Європа (ЦСЄ) та Литви зокрема. Йшлося лише про термін «повернення» до Європи (Feduniak, 2004, 75).

З початком незалежності Литовської Республіки досить популярною в політичних колах держави була ідея нейтралітету. В Литві вона підтримувалася коаліцією «За справедливу Литву», що складалася з декількох непарламентських партій. На початку 1993 р. президент Литви Альгірдас Бразаускас, розглядаючи Литву як посередника між інтересами Сходу та Заходу, задекларував принцип нейтралітету як основний у зовнішній політиці. Разом з ідеєю нейтралітету кожної балтійської країни обговорювалася концепція демілітаризованої

нейтральної Балтоскандинавії. Цьому є цілком логічне пояснення. Основною проблемою в перші роки незалежності країн Балтії була присутність російських військ та військових баз на їхніх територіях, що залишилися ще з часів СРСР, а потім перейшли, відповідно, до російської юрисдикції. Тому на той час не могло йтися про інтеграцію у західні структури через ймовірність ускладнення відносин із Росією та затримки виведення російських військ з їхніх територій (Turianytsia, 2012, 52).

Литовська Республіка стала першою державою, що підписала формальну угоду про виведення російських військ зі своєї території у вересні 1992 р. Не дивлячись на певні труднощі, пов'язані з рішенням литовського Сейму, яким уряд Литви був зобов'язаний домагатися від Росії відшкодування збитків за радянську окупацію краю, у 1993 р. територію Литви покинули останні військові частини Росії. Показовим є і той факт, що з усіх трьох балтійських країн угода про делімітацію кордону Росії на північному заході підписана тільки з Литовською Республікою ще у жовтні 1997 р. Це було зроблено за тих умов, що потенційно Росія могла «розіграти» карту Клайпеди. Як відзначив відомий російський історик Г. Кретінін, ніде, в жодному джерелі не звучало, що Мемель (Клайпеда) після Другої світової війни має бути переданий Литовській РСР. Післявоєнні домовленості союзників по антигітлерівській коаліції передбачали передачу Радянському Союзу міста Кенігсберг «і прилегло до нього району...». В літературі стверджується, що вперше офіційна згадка про належність Клайпедського краю Литві міститься в публікації, котра відбила адміністративно-територіальний поділ СРСР станом на 1950 р. те ж саме визнав А. Бразаускас в одній зі своїх із публікацій в газеті «Советская Литва» 8 березня 1990 р. (Krietyunyn, 2011, 128).

Зазначмо, що дипломатичні зусилля Литви були спрямовані на те, щоб увійти до числа кандидатів на вступ до НАТО, Російська Федерація здійснила ряд ініціатив, щоб запобігти такому розвитку подій (Kolstoe, 1995, р. 43).

Відтак незважаючи на намагання керівництва Росії помістити Литву в невизначену «нейтральну зону» між НАТО і СНД Російська Федерація зазнала розчарування, пов'язаного з її політикою щодо Балтії. Російські ініціативи були негативно сприйняті в столицях трьох прибалтійських республік і були не в змозі змінити рішення Литви й інших балтійських держав про вступ до НАТО. Однак, саме зовнішньополітична активність з боку Росії підштовхнула керівників західних держав прискорити процес зближення з країнами НАТО (Buhaisky, 2007, 178).

Окрім того, політичні еліти балтійських держав досягли унікальної єдності у поглядах на необхідність євроатлантичної інтеграції своїх країн (Sokolovskyi, 2000, 3). Як результат, на Вашингтонському саміті НАТО в квітні 1999 р. країнам Балтії було обіцяно, що не пізніше 2002 р. буде проведено черговий саміт Альянсу, на якому буде ухвалено рішення про нову хвилю розширення НАТО. З виступів політичних лідерів країн Заходу і чиновників НАТО випливало, що «друга хвиля» розширення Альянсу стосується лише однієї прибалтійської країни – Литви (Palii, 2002, 53).

Однією з провідних ідей протягом перших років незалежності Литви було налагодження тісного інституційного співробітництва серед самих держав Балтії. Вона стала особливо актуальною після відмови від ідеї нейтралітету. Отже, тристороння співпраця Литви, Латвії та Естонії та її активізація ще з кінця 80-х рр. минулого століття була обумовлена геополітичним, історичним, економічним факторами і, особливо, спільними цілями зовнішньої політики. З 1990 р. по осінь 1991 р. йшлося про досягнення реального суверенітету та міжнародного визнання. Для узгодження і координації кроків у цьому напрямі було створено орган міжпарламентської співпраці – Балтійську Асамблею (1991 р.), консультаційний орган глав держав і урядів – Раду держав Балтійського моря (1992 р.) і Раду міністрів країн Балтії (1994 р.) (Symundeii, 1999, 29]. 13 вересня 1994 р. в Ризі прем'єр-міністри Литви, Латвії та Естонії уклали договір про створення

Балтійського батальйону по підтримці миру (Балбат) із метою спільної участі в місіях по підтримці миру разом з миротворцями інших держав світу (Zamikula, 2008, 61). Згодом зазначений проект було доповнено іншими військовими ініціативами: Балтрон – спільний підрозділ військово-морських сил балтійських країн; Балтнет – єдина система спостереження за повітряним простором Балтії; Балтдефкол – військовий коледж балтійських країн у Тарту, що в Естонії (де навчаються й українці) (Brezhnieva, 2005, 27). 13 лютого 1995 р. прем'єр-міністри країн Балтії прийняли резолюцію, щодо створення Балтійського митного союзу (Resolution, 1995).

Активне формування договірно-правової основи розвитку українсько-литовських відносин на початку 1990-х рр. сприяло створенню підґрунтя для реального й, наскільки можливо, повноцінного співробітництва в усіх сферах, яке у подальшому підкріплювалося новими угодами. Станом на 8 липня 1994 р. між Україною та Литвою було укладено 27 документів, в т.ч. два міждержавних договори, 15 міжурядових та 10 міжвідомчих угод. Виняткове значення для обох сторін мають підписані під час офіційного візиту Президента України Л. Кравчука до Литовської Республіки 8 лютого 1994 р. Угода про вільну торгівлю та Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою (Uhoda, 1994).

Відтак візит української делегації набув великого резонансу та широко висвітлювався у ЗМІ обох країн. Більшість оглядачів зійшлися на думці про історичність візиту, який продемонстрував прагнення двох держав не тільки до економічного, а й до політичного зближення.

Ще напередодні візиту політичні діячі та аналітики відзначали його важливість для обох країн, і насамперед для Литви. За словами лідера опозиції В. Ландсбергіса: «Україна шукає підтримки, і дуже важливо підтримати її, оскільки доля України надзвичайно важлива для незалежності Литви». В. Ландсбергіс зазначав, що до того українське керівництво не виявляло особливого інтересу до Литви і зміна настроїв була продиктована, перш за все, загрозою, що нависла була з боку Росії. Саме тому в ході зустрічі була висунута пропозиція щодо спільної заяви про недоторканність кордонів обох країн. Вже згаданий вище лідер партії Союз центру Р. Озолас, заявляв, що приїзд Л. Кравчука, очевидно, стане найпомітнішою подією в політичному житті Литви першої половини 1994 р. Деякі ж оглядачі, близькі за поглядами до ДППЛ, пропонували основну увагу зосередити на перспективі економічного співробітництва, оскільки така позиція, по-перше, відповідає проголошеному офіційним Вільнюсом принципу «економізації зовнішньої політики», і, по-друге, може бути пояснена небажанням дати підстави Росії запідозрити в обговорюваній тоді ідеї Балто-Чорноморського альянсу антиросійське спрямування (Turianytsia, 2012, 93).

Підписання базового для обох країн Договору про дружбу і співробітництво стало значною подією у розвитку двосторонніх відносин України та Литви. Поява повноцінної міждержавної угоди позначала перехід відносин між двома країнами на якісно новий рівень, а також заклала правове підґрунтя багатопланової співпраці у торговельно-економічній, правовій та культурній сферах. Пославшись на попередній досвід взаємин, що сягають корінням до договорів 1921 р., сторони висловили бажання «...розвивати дружні відносини, послідовно керуючись принципами суверенної рівності, відмови від застосування сили чи загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи одна одної, поважання прав і основних свобод людини, взаємовигідного співробітництва (Soroka, 1994, 2). Двадцять дев'ять статей договору торкаються сфер політичного співробітництва на міжнародному та регіональному рівнях. Йдеться, насамперед про спільні інтереси двох країн в: 1) економічній сфері, торгівлі, в т.ч. з метою розвитку спільного підприємництва і господарської діяльності; 2) в галузях транспорту і комунікацій, поштового зв'язку, енергетики; 3) галузях науки, освіти, культури, мистецтва, спорту, туризму, інформації, охорони довкілля, охорони здоров'я; 4) в українсько-литовському договорі зазначено необхідність

укладення окремих угод в галузі трудових відносин і соціального захисту населення, що вельми актуально для заробітчан з України; 5) у боротьбі із злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин, корупцією, нелегальною міграцією тощо; 6) сфері правової допомоги у цивільних, сімейних, кримінальних справах (Uhoda, 1994).

Важливим аспектом двосторонніх взаємин на рівні громадянського суспільства є забезпечення прав національних меншин. В українсько-литовському договорі було спеціально обумовлено гарантії прав української національної меншини в Литві й литовської меншини в Україні. Відповідно статті шостій даного документа, литовській національній меншині в Україні і українській національній меншині в Литві гарантуються права на вільне самовиявлення, збереження і розвиток своєї національної, культурної, мовної і релігійної самобутності без будь-якої дискримінації і на основі рівності перед законом (Turianytsia, 2012, 96–98).

1999 рік започаткував новий етап у взаємодії наших держав у питаннях європейської інтеграції. Зокрема, мова йде про Гельсінський саміт Євросоюзу у грудні 1999 р., на якому було прийняте історичне для Литовської Республіки рішення про початок переговорів щодо її членства в Європейському Союзі. Крім того, на саміті, Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України, де вперше на офіційному рівні було визнано європейські прагнення України та позитивно оцінено її проєвропейський вибір. Таким чином, уже на даному етапі переважаючим змістом відносин між обома країнами стало використання євроінтеграційного досвіду Литовської Республіки щодо підтримки курсу України на зближення з ЄС. У 2000 р. Литовську Республіку офіційно запросили розпочати переговори щодо членства в ЄС, країна стала також членом Світової організації торгівлі (далі – СОТ). На практиці це означало обмеження можливості політичної підтримки України з боку Литви, як країни – асоційованого члена ЄС, вже взятими перед Європейським Союзом зобов'язаннями щодо координації своєї зовнішньої політики. Тому відносини України й Литви мали перейти у переформатовану площину з врахуванням нових політичних реалій.

Розвиток відносин України з державами Балтії відповідає принципам основних складових західного вектора, який в інавгураційній промові 31 листопада 1999 р. Президент Леонід Кучма визнав пріоритетним напрямом вітчизняної зовнішньої політики. Для країн Балтії, які проводили відверто прозахідну зовнішню політику і намагалися отримати гарантії безпеки від НАТО, багатовекторна зовнішня політика України, враховуючи її геополітичне становище, була важливим чинником їхніх зовнішньополітичних концепцій (Turianytsia, 2012, 105–106).

Серед низки важливих і результативних заходів, які мали місце протягом 2001–2002 рр. центральною подією стала участь Президента України Л. Кучми у роботі міжнародної конференції «Діалог цивілізацій», що відбувалась 24–26 квітня 2001 р. у Вільнюсі в рамках офіційного візиту до Литви 22–24 квітня 2001 р. Варто наголосити, що запрошення взяти участь в роботі конференції були надіслані близько двом десяткам глав держав та урядів. Фактично на такому рівні була представлена лише наша держава, чому сприяло співпадіння часу проведення конференції з термінами офіційного візиту Президента України Л. Кучми до Литви, результати якого були високо оцінені обома сторонами (Kuchma, 2001, 3).

У зв'язку зі зміною геополітичної ситуації на європейському континенті внаслідок розширення євроатлантичних і загальноєвропейських структур на схід та наближення терміну вступу Литви до Євросоюзу, виникла необхідність перегляду формату політичного діалогу Україна–Литва, а саме першочергово з врахуванням процесу європейської інтеграції. Це мало передбачати підготовку рекомендацій щодо адаптації українсько-литовських відносин до умов членства Литви в ЄС. У зв'язку з цим, у 2003 р. з ініціативи Прем'єр-міністрів України і Литви було створено консультативний орган – українсько-литовську комісію з питань європейської інтеграції (Turianytsia, 2012, 115).

Новий формат українсько-литовських відносин, опосередкований членством Литви в ЄС і НАТО виводить на політичну авансцену вивчення і врахування литовського досвіду руху по тому шляху, пройшовши котрий країна увійшла до європейських та євроатлантичних структур. Україна, крім іншого, маючи добрі стосунки зі своїм історичним партнером може розраховувати на його сприяння у реалізації власних проєвропейських намірів.

За словами колишнього Надзвичайного і Повноважного Посла Литви в Україні Альгірдаса Кумжі (2006–2009 рр.), інтеграція до НАТО та ЄС була основою зовнішньополітичного курсу держави. Як зазначав посол: «Для нас НАТО – це безпека країни, ЄС – це повернення у свій рідний дім. Перед усіма виборами наші основні політичні партії сідали за стіл і підписували меморандум про те, щоб під час виборів ці два постулати нашої політики не оспорювалися» (Lytovskiy, 2007).

Загалом розвиток стратегічних відносин між Україною та Литвою, активізація відносин у площині європейської та євроатлантичної інтеграції була предметом усіх двосторонніх порозумінь між представниками офіційних Києва та Вільнюса після 2004 р. Обидві країни підписали низку контрактів, угод, протоколів і конвенцій, що стосувалися різних сфер співпраці. Вступ Литви до ЄС не обмежував її діяльність на міжнародному рівні, але при цьому всі свої торгово-економічні дії Литва вже змушена була підпорядковувати загальній торгово-економічній політиці ЄС. Країна повністю пов'язала себе з системою міжнародних і регіональних договорів ЄС, а це означало, що втратили чинність двосторонні і багатосторонні договори, укладені до вступу. Саме цим і було зумовлено необхідність поновити чи укласти нові договори у відповідності до європейських стандартів.

Важливими подіями у двосторонніх відносинах стали переговори і зустрічі на найвищому рівні, зокрема, офіційний візит Президента України В. Ющенка до Литви 15 травня 2005 р. та робочий візит Президента Литовської Республіки В. Адамкуса в Україну 16–17 червня 2005 р. для участі у Міжнародному інвестиційному форумі «Позачерговий стіл» присвячений Україні. Доречно відзначити, що актом солідарності з Україною стало схвалення 24 листопада 2005 р. Сеймом Литви резолюції, у якій Голодомор 1932–1933 рр. в Україні було визнано актом геноциду українського народу (Chmil, 2008, 15).

У листопаді 2006 р. Україна та Литва відзначали 15-ти річчя встановлення дипломатичних відносин. В ході державного візиту В. Адамкуса в Україну відбулося інавгураційне засідання Ради Президентів України та Литви. Цього разу Україна та Литва домовились поглиблювати подальше співробітництво у питаннях імплементації результатів інтенсифікованого діалогу України з НАТО, модернізації українського оборонного та безпекового сектору, інформування української громадськості про діяльність НАТО.

Цікавим нюансом ролі України в зовнішній політиці Литви є така статистика: у «Білій книзі» за 2006 р. США згадуються 15 раз, за ними – Україна – 13 раз, Данія та Росія – 7 раз, Польща і Білорусія по 5 раз, Латвія і Молдавія – 4 рази, Швеція – 3 рази, а Естонія, Німеччина та Грузія – по 2 рази. І хоча, звичайно, ці цифри не відображають якісної картини, тим не менше, вони є вагомим показником політичного значення (Rantzsch, 2008, p. 43).

Вельми актуальною була і залишається енергетична та транспортна сфери співробітництва. Обидві країни (а Литва майже повністю) практично залежні від зовнішніх джерел енергоносіїв, переважно російського походження. Саме в сфері енергетики Україна і Литва мають спільну зацікавленість і однакові підходи, які можна визначити однією генеральною ідеєю – зменшення енергетичної залежності від Росії, про що Литва заявляє офіційно. На цьому шляху Литва і Україна прагнуть співпрацювати у різних проєктах: будівництві нових атомних реакторів, можливого постачанні української електроенергії до Литви.

Варто зазначити, що кінець 2008 і перша половина 2009 р. були особливо насиченими в українсько-литовських відносинах. У грудні 2008 р. Президенти України й Литви підписали

у Вільнюсі Дорожню карту розвитку стратегічного партнерства між Україною й Литовською Республікою на 2009–2010 роках. Це перший документ такого роду, що визначає напрямки і зміст двосторонніх відносин на найближчу перспективу. Дорожня карта накреслила конкретні завдання розвитку українсько-литовської співпраці в політичній, торговельно-економічній, інвестиційній і гуманітарній сферах. Зокрема, в документі йшлося про параметри енергетичної безпеки, розвиток транспортної інфраструктури, взаємодію на регіональному рівні й у сфері підтримки демократії й верховенства права (Dorozhnia karta, 2009).

Литва долучилася до процесу приєднання України до Європейського енергетичного співтовариства і до формування зони вільної торгівлі «Україна – Європейський Союз». Але найважливішою з-поміж досягнутих домовленостей є договір про поставку Україною до Литви 850 мільйонів кіловат-годин електроенергії на рік, відзначив В. Ющенко. «Україна має величезний потенціал із експорту енергії. По суті, один ядерний блок ми можемо на це виділити», – заявив В. Ющенко. І додав: «Підписано угоду про поставку, яка набере чинності з 1 січня наступного року. Це гарний предмет реалізації взаємних інтересів. Литовська сторона бажає одного: позорі поставки енергії, без посередників» (Solonyna, 2009).

Серед інших двосторонніх документів було завізовано також міждержавну угоду про взаємне академічне визнання кваліфікацій, що надають доступ до вищої освіти та наукових ступенів, а також угоду на рівні міністерств культури про співробітництво у сфері охорони культурної спадщини (Ivaniv, 2009, 2).

Подальший розвиток подій у сфері політичного співробітництва між Україною та Литвою в певній мірі визначили події, пов'язані зі зміною політичної влади спочатку в Литві, а через рік й в Україні (обрання Президентом України В. Януковича). 17 травня 2009 р. Президентом Литви вперше в історії країни стала жінка. В першому турі президентських виборів понад 69,05 % відсотків голосів (максимальний показник в Литві, за всі вибори після розпаду СРСР) громадяни Литви (явка на виборах склала 51,66% від 2,7 мільйонів зареєстрованих виборців) віддали за колишнього єврокомісара Далу Грібаускайте (Vokietijos, 2009).

Стратегічне партнерство між країнами існує і у сфері військово-технічного співробітництва. Важливість цього напрямку взаємодії щорічно відбивається у так званій «Білій книзі» Литви у розділі «Двостороннє оборонне співробітництво», в якому визначено всього чотири держави світу (США, Польща, Данія та Україна), військова співпраця з якими є пріоритетною для Литви (Chmil, 2008, 15).

Відзначимо, що співпраця України з Литвою у форматі професійного обміну досвідом та підготовки військовослужбовців приносить користь всім учасникам. Її позитивні результати не є односторонніми. Литовські інструктори допомагають українським військовим в переході на стандарти євроатлантичної системи колективної безпеки, забезпечують ознайомлення з новітніми тактичними розробками. В той же час практичний досвід, якого набули Збройні сили України (далі – ЗСУ) в рамках п'ятирічного конфлікту з Російською Федерацією, становить інтерес для Вільнюса, та поглиблено вивчається. Таким чином, якщо литовці роблять внесок в забезпечення теоретичного та технічного підтягування української армії до рівня світових стандартів, то українці паралельно діляться з союзниками своїм практичним досвідом, який може стати в нагоді у випадку розширення російської агресії в регіоні (Mohylnytska, 2020, 124).

Намагаючись посилити український потенціал до протидії агресору, литовська влада докладає значні зусилля для вдосконалення матеріально-технічного забезпечення ЗСУ. Договір про військово-технічну допомогу між Литвою та Україною було підписано в листопаді 2014 року. Литовська Республіка стала першою та єдиною європейською державою, яка в умовах конфлікту постачала Україні летальне озброєння. Мова йшла про зразки легкої стрілецької зброї, які литовська армія використовувала до приєднання до Організації Північноатлантичного

договору, і які зараз не відповідають уніфікованим стандартам Альянсу – наприклад, калібром набоїв. У 2016 році Україна отримала від литовців понад 150 тон боєприпасів. У 2018 році Литва висловила готовність продовжити постачання озброєння, в тому числі – передати Україні до 7 тис. одиниць легкої стрілецької зброї, міномети, кулемети, протитанкові системи та боєприпаси, вартість яких становила до 3 млн. євро (Ukrainian Prism, 2017, 90). Цікаво, що на експертному рівні висловлюються сумніви у виключно литовському походженні цього озброєння та військових матеріалів. Є підстави вважати, що Вільнюс виступив своєрідним посередником при передачі Україні військової допомоги, зібраної в кількох центрально- та східноєвропейських державах-членах НАТО. У такому разі значення Литви як партнера набуває нової якості – адже саме ця країна погодилась офіційно взяти на себе обов'язки та відповідальність, які засвідчують союзницьке ставлення та готовність допомогти Києву, і через це сприймаються як антиросійський демарш в Кремлі (Mohylnytska, 2020, 124).

У лютому 2019 року прийнято рішення передати Україні додаткові боєприпаси для стрілецького озброєння – понад мільйон набоїв вартістю 255 тис. євро. Литовська сторона наголошує, що такі дії не лише відповідають двостороннім угодам та характеру відносин між державами, але й мають потужну підтримку населення республіки. За даними міністерства охорони краю Литви, 64 % респондентів, які взяли участь в проведеному у 2018 році опитуванні, прихильно висловилися до практики надання Україні військової допомоги (Feduniak, 2004, 75).

Паралельно Литовська Республіка допомагає в структурній перебудові системи планування та управління українськими збройними силами. Литва є членом міжнародної консультативної групи з питань реформування сектору безпеки в міністерстві оборони України, до якої входить разом із США, Канадою, Великобританією та Республікою Польща.

Практична співпраця збройних сил України та Литви не обмежується актуальною кооперацією щодо протидії російській політиці. В її основі лежить плідотворне партнерство у форматі участі в миротворчих операціях, у тому числі тих, які проводились під егідою Організації Північноатлантичного договору. Воно розвивалось з початку ХХІ століття. (Mohylnytska, 2020, 124–125).

Також варто наголосити, що в грудні 2018 р. Україна та Литовська Республіка підписали Міжурядову угоду про працевлаштування та співпрацю у сфері трудової міграції. Цей документ має на меті забезпечити належний захист прав наших громадян, які працюють у Литві та відповідно литовських громадян в Україні.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновків, що радянське минуле об'єднує Київ та Вільнюс – фактично, на початку 1990-х років обидві країни стартували з подібної точки на шляху європейського розвитку. Гальмування процесу в Україні та успіхи Литви призвели до того, що сьогодні українська влада йде по стопах литовських колег – і це дозволяє певним чином використати їхній досвід. Його значення підкреслює й подібність геополітичного становища двох держав – на східному кордоні європейської цивілізації. Виходячи з цього, а також приймаючи до уваги продемонстровану готовність Литви надавати Україні всю необхідну допомогу, в тому числі – в процесі реформ сектору безпеки та оборони, ми маємо констатувати пріоритетність україно-литовських відносин для забезпечення сталого розвитку нашої держави. Отже, геополітичний простір визначив основні параметри діяльності України та Литви на міжнародній арені. У цьому контексті якраз і варто брати до уваги досвід Литовської Республіки, у якій консенсус політичних сил стосовно питань зовнішньополітичної орієнтації країни був досягнутий майже одразу після проголошення незалежності.

Бібліографія

Ганус С., Шелемончак В. (2005). Балтійський вектор зовнішньої політики України: досвід і перспективи // Міжнародні відносини і зовнішня політика незалежної України : (зб. науково-методичних праць на допомогу студентам та учням шкіл). Ужгород. С. 47–77.

- Замікула М. О.** (2008). Україно-литовські відносини у контексті євроатлантичних процесів в Східній Європі // *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Вип. 1. с. 55–60.
- Марценюк Р.** (2017). Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017) // *Європейські історичні студії*. 2017. № 8. С. 165–220
- Кононенко Н., Балабан Р.** (2000). Україна – Прибалтика: вектори співпраці // *Людина і політика*. № 4. С.10–16.
- Туряниця І.** (2013). Українсько-литовське міждержавне співробітництво у політичній сфері (1991–2004 рр.). Мандрівець. № 6. С. 41–45.
- Туряниця І. А.** (2014). Балтійський фактор зовнішньої політики України (на прикладі Литовської Республіки). *Наукові праці*. Том 227, Вип. 215. С. 60–63.
- Зленко А. М.** (2008). Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України : підручник / за ред. В. А. Манжолі. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 379 с.
- Гончар Б. М., Овсій О. І.** (2001). Міжнародні наслідки розпаду СРСР і виникнення нових незалежних держав // *Міжнародні відносини та зовнішня політика : 1980–2000 : підручник для студ. вузів*. Київ : Либідь. 621 с.
- Рудич Ф.** (2006). Політичне лідерство в країнах СНД і Балтії: загальне, особливе // *Політичний менеджмент*. № 2. С. 3–18.
- Постанова Верховної Ради України** (1993). «Про основні напрями зовнішньої політики України» // *Відомості Верховної Ради України*. № 37. С. 379.
- Дорошко М. С.** (2008). Країнознавство. Країни СНД і Балтії : Навчальний посібник. Чернівці : Книги – ХХІ. 308 с.
- Федуняк С.** (2004). Феномен «сірої зони» в Європі і на пострадянському просторі після завершення холодної війни // *Стратегічна панорама*. № 3. С. 73–76.
- Туряниця І. А.** (2012). Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): Дис... на здобуття наукового ступеня к. істор. наук. Спец. 07.00.01. – історія України. ЛНУ ім. І. Франка. Львів. 245 с.
- Кретинин Г. В.** (2011). Формирование территории и населения современной Литвы // *Вопросы истории*. № 10. С. 122–132.
- Kolstoe P.** (1995). Russians in the Former Soviet Republics. London. 340 p.
- Бугайски Я.** (2007). Изоляция и маргинализация: наступление России на Балтийский регион // *Обозрение Литовской внешней политики*. № 19. С. 173–178.
- Соколовский М.** (2000). Балтийский выбор // *Зеркало недели*. № 10. 11 марта. С. 3.
- Палій О. А.** (2002). Специфіка та наслідки інтеграції країн Балтії до євроатлантичних структур безпеки // *Наукові записки*. Том 2, Політичні науки. К.: НУ «Киево-Могилянська академія». С. 50–60.
- Симиндей В.** (1999). Латвийский внешнеполитический курс : период становления // *Мировая экономика и международные отношения*. № 6. С. 25–29.
- Замікула М.** (2008). Співпраця країн Балтії у військовій сфері // «Євроатлантична Донеччина». *Вісник Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці ДонНУ*. № 3 (11). С. 60–65.
- Брежнєва Т.** (2005). Використання досвіду країн другої «хвилі» розширення для визначення майбутньої ролі України в НАТО // *Економічний часопис – ХХІ*. № 7–8. С. 27–31.
- Resolution of the Heads of Governments of Latvia, Estonia and Lithuania on the Baltic Customs Union**. Riga. 1995. February 13.
- Угода про співробітництво у військовій сфері між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки 1994**. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
- Сорока М.** (1994). Міст на литовському напрямі // *Урядовий кур'єр*. 10 лютого С. 1–2.
- Кучма Л.** (2001). «Ми прагнемо в усьому відповідати європейським стандартам» // *Урядовий кур'єр*. 25 квітня. № 74. С. 3.
- Литовський євроентузіазм.** (2007): [інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом Литви в Україні А. Кумцею] / [записав М.Сірук] // «День». 4 грудня. URL : <http://www.day.kiev.ua/192383/>
- Чміль І.** (2008). Як там у них // *Морська держава*. №1. С. 15–17.

Rantzsch M. (2009). The German Interest towards Lithuania: a Dilemma of the Zwischenraum // *Lithuanian Foreign Policy Review*. № 20. С. 30–46.

Дорожня карта розвитку стратегічного партнерства між Україною й Литовською Республікою на 2009–2010 рр. URL : <http://www.minindustry.crimea-portal.gov.ua>.

Солонина Є. (2009). Українсько-литовська співпраця : від європейської інтеграції до збільшення експорту // *Радіо свобода* 26. 11. URL : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1888786>.

Іванів Д. (2009). Другою країною ЄС, яка видаватиме нам безплатні шенгенські візи, стала Литва // *Україна молода*. № 222. 27 листопада URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1543/180/54323>.

Vokietijos laikraštis WELT: Lietuvos žmonės išrinko pirmąją Prezidentę moterį / Офіційний сайт президента Литовської Республіки. URL : http://www.president.lt/ru/dejatelnost_prezidenta/vystupeniya/vystuplenie.

Могильницька К. О. (2020). Українсько-Литовське партнерство в сфері безпеки та оборони // *Науковий журнал «Політичне життя»*. № 1. С. 122–129.

Ukrainian Prism (2018): *Foreign Policy 2017. Analytical study*. Kyiv: Foreign Policy Council «UkrainianPrism», Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. 224 p.

References

Hanus S., Shelemonchak V. (2005). Baltiiskiyi vektor zovnishnoi polityky Ukrainy: dosvid i perspektyvy // *Mizhnarodni vidnosyny i zovnishnia polityka nezaleznoi Ukrainy* : (zb. naukovo-metodychnykh prats na dopomohu studentam ta uchniam shkil). Uzhhorod. S. 47–77.

Zamikula M. O. (2008). Ukraino-lytovski vidnosyny u konteksti yevroatlantychnykh protsesiv v Skhidnii Yevropi // *Visnyk Naukovoho informatsiino-analitychnoho tsentru NATO Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu im. V. Stefanyka*. Vyp. 1. с. 55–60.

Martseniuk R. (2017). Viiskova spivpratsia Ukrainy ta krain Baltii (1991–2017) // *Yevropeiski istorychni studii*. № 8. S. 165–220.

Kononenko N. Balaban R. (2000). Ukraina – Prybaltyka: vektory spivpratsi // *Liudyna i polityka*. № 4. S.10–16.

Turianytsia I. (2013). Ukrainsko-lytovske mizhderzhavne spivrobitnytstvo u politychnii sferi (1991–2004 rr.). *Mandrivets*. № 6. S. 41–45.

Turianytsia I. A. (2014). Baltiiskiyi faktor zovnishnoi polityky Ukrainy (na prykladi Lytovskoi Respubliki). *Naukovi pratsi*. Tom 227, Vyp. 215. S. 60–63.

Zlenko A. M. (2008). Zovnishnopolitychna stratehiia i diplomatiia Ukrainy : pidruchnyk / za red. V. A. Manzholy. K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 379 st.

Honchar B. M., Ovsii O. I. (2001). Mizhnarodni naslidky rozpadu SRSR i vynyknennia novykh nezaleznykh derzhav // *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka : 1980–2000* : pidruchnyk dlia stud. vuziv. K. : Lybid. 621 s.

Rudych F. (2006). Politychne liderstvo v krainakh SND i Baltii: zahalne, osoblyve // *Politychnyi menedzhment*. № 2. S. 3–18.

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy (1993) «Pro osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy» // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 37. S. 379.

Doroshko M. S. (2008). Krainoznavstvo. Krainy SND i Baltii : Navchalnyi posibnyk. Chernivtsi : Knyhy – XXI. 308 s.

Feduniak S. (2004). Fenomen «siroi zony» v Yevropi i na postradianskomu prostori pislia zavershennia kholodnoi viiny // *Stratehichna panorama*. № 3. S.73–76.

Turianytsia I. A. (2012). Ukrainsko-lytovski vzaiemny u politychnii ta humanitarnii sferakh (1991–2011 rr.): Dys... na zdobuttia naukovoho stupenia k. istor. nauk. Spets. 07.00.01. – istoriia Ukrainy. LNU im. I. Franka. Lviv. 245 s.

Krietynyn H. V. (2011). Formyrovanye terrytoryy y naseleniya sovremennoi Lytvy // *Voprosy ystoryu*. № 10. S.122–132.

Kolstoe P. (1995). *Russians in the Former Soviet Republics*. London. 340 p.

Buhaisky Ya. (2007). Yzoliatsiya y marhynalyzysyia: nastuplenye Rossyy na Baltiiskiyi rehion // *Obozrenye Lytovskoi vnesnei polytyky*. № 19. S. 173–178.

Sokolovskiy M. (2000). Baltyiskiy vybor // Zerkalo nedely. № 10. 11 marta. S. 3.

Palii O. A. (2002). Spetsyfika ta naslidky intehratsii krain Baltii do yevroatlantychnykh struktur bezpeky // Naukovi zapysky. Tom 2, Politychni nauky. K.: NU «Kyievo-Mohylianska akademiia». S. 50–60.

Symyndeï V. (1999). Latvyiskiy vneshnepolytychesky kurs : peryod stanovlennia // Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnosheniya. № 6. S. 25–29.

Zamikula M. (2008). Spivpratsia krain Baltii u viiskovii sferi // «Ievroatlantychna Donechchyna» // Visnyk Naukovo-informatsiinoho Tsentru mizhnarodnoi bezpeky ta yevroatlantychnoi spivpratsi DonNU. № 3 (11). S. 60–65.

Brezhnieva T. (2005). Vykorystannia dosvidu krain druhoi "khvyli" rozshyrennia dlia vyznachennia maibutnoi roli Ukrainy v NATO // Ekonomichnyi chasopys. KhKhI. № 7–8. S. 27–31.

Resolution of the Heads of Governments of Latvia, Estonia and Lithuania on the Baltic Customs Union. Riga. 1995. February 13.

Uhoda pro spivrobotnytstvo u viiskovii sferi mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom okhorony kraiu Lytovskoi Respubliky 1994. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

Soroka M. (1994). Mist na lytovskomu napriami // Uriadovyi kurier. 10 liutoho S. 1–2.

Kuchma L. (2001). «My prahnemo v usomu vidpovidaty yevropeiskym standartam» // Uriadovyi kurier. 25 kvitnia. № 74. S. 3.

Lytovskiy yevroentuziazm (2007): [interviu z Nadzvychainym i Povnovazhnym Poslom Lytvy v Ukraini A. Kuntseiu] / [zapysav M.Siruk] // «Den». 4 hrudnia. URL : <http://www.day.kiev.ua/192383/>

Chmil I. (2008). Yak tam u nykh // Morska derzhava. №1. S. 15–17.

Rantzsch M. (2008). The German Interest towards Lithuania: a Dilemma of the Zwischenraum // Lithuanian Foreign Policy Review. № 20. C. 30–46.

Dorozhnia karta rozvytku stratehichnogo partnerstva mizh Ukrainoiu y Lytovskoiu Respublikoiu na 2009–2010 rr. URL : <http://www.minindustry.crimea-portal.gov.ua>.

Solonyna Ye. (2009). Ukrainsko-lytovska spivpratsia : vid yevropeiskoi intehratsii do zbilshennia eksportu // Radio svoboda 26. 11. URL : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1888786>.

Ivaniv D. (2009). Druhoiu krainoiu YeS, yaka vydavatyme nam bezplatni shenhenski vizes, stala Lytva // Ukraina moloda. № 222. 27 lystopada URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1543/180/54323>.

Vokietijos laikraštis WELT: Lietuvos žmonės išrinko pirmąją Prezidentę moterį / Ofitsiinyi sait prezidento Lytovskoi Respubliky. URL : http://www.president.lt/ru/dejatelnost_prezidenta/vystuplenija/vystuplenie.

Mohylnytska K. O. (2020). Ukrainsko-Lyovske partnerstvo v sferi bezpeky ta oborony // Naukovyi zhurnal «Politychne zhyttia». № 1. S. 122–129.

Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical study. Kyiv: Foreign Policy Council «Ukrainian Prism», Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. 2018. 224 p.

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Наукові записки Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія

Комп'ютерне оформлення:
Наталія Кузнєцова

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 20.12.2023. Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 8,06.
Наклад 300 прим. Замовлення № 1023/662.